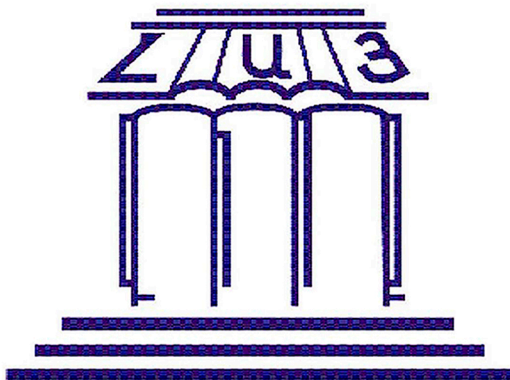

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

5076

241

μ-28

1 OCT 2009

ԳԼԵՏԻՆ ՏԳԻԱԿՈՊՈՍ ԴՐԱՊԻՉՈՒՄ

ԱՐՈՆԱԲԵՐՈՅԱԿԱՆ ՏԻ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ

ՀՈՂԱԿԱԹՈՒՄՆԵՐ

ԱՐԴԻ ԽՈՐՏԵՐԸՆ ՄԱՐԻԿՈՒԹԱՆԱ ՏՏԵՐ ԽՈՍԷ

Կ. ԳՈՒԼԻԱ
1925

241

u-28

ԳԼԵԳԻՆ ՆՊԻԱԿՈՊՈՍ ԵՐԱՊԻԶՈՒՄ

241

ս - 28

ԿՐԾՆԱԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՄԻ

ԸՆԿԱՐԱՅԻՆ

ՀՈՂԱԿԱԹՈՒՄՆԵՐ

ԱՐԺԻ ԽՈՐԱՐԷՆ ՄԱՐԿՈՒԹԱՆԱ ՏՆԱԽ ԽՈՍԻ

ՏՊԱԳՐ. Յ. Մ. ՍԷԹԱՆԻ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1925

08.05.2013

5076

Յ. Մ. ՍԷՔԵԱՆ
ՏՊԱՐԱՆ, ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
ԹԴԹԱՎԱՃԱՌՈՒՍՏՈՒՆ
№ 76

65492-67

ՆՊԵՇԵԿ

Ներկայ գրքիչը իր մեջ կ'անկուրի, կարգ մը վերհր-
պումներով եւ յտելումներով, ինչ որ 1923 ի «Առատոս»
շաբաթաթերթին մեջ հրատարակուած է «ԿՐՕՆԱ-ԲԱՐՈՅԱ-
ԿԱՆ ՇՈՂԱԿԱԹՈՒՄՆԵՐ» անունին տակ:

Եթէ մեծ Լուսադրիւրէն քաջուած այս փոքր շողերը
քանի մը «խոնարհ» հոգիներու կալ նոյն իսկ միակ «հա-
փուր» սրտի մը մեջ ունենան իրենց քարտար կարկրումները՝
աղբերացներու համար հոն թեզերական ճշմարիտ Կրօնի եւ
ընկերային սոսոյջ Բարոյականի կենդանի ներշնչումներ,
ձեռնարկը հասած պիտի ըլլայ իր սուսգայրած համեմատ
նպաստին:

10 Հոկտեմբեր 1925

Գառնիկ

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Տրապիզոնի

ԿՐՈՆԱԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԿԱՐԱՅԻՆ

ՇՈՊԱԿԱԹՈՒՍ ԱՆՐ

ԱՐԺԻ ԽՈՐԱՐԵՆ

ՄԱՐԿՈՒԹԱՆ ՏԵՄԽՈՒՔ

ՊԵՐԱԲԱՆ

«Աստուած տիեզերքինն է», ըսեր է Իսլամութեան «մարգարէն»։ Անկից վեց դարեր առաջ Գալիլիացի Մեծ-Վարդապետը ճանչցուցեր է զԱյն իրրեւ համայն մարդկութեան հայրը, «մե՛ր հայրը»։ Ազգերու (հեթանոսներու) մեծ առաքեալն ալ քարոզեր է զԱյն որպէս «երկնքի եւ երկրի տէրը»։ «Ամէն ինչ ամէն բանի մէջ» է նա։ Այս է խորհուրդը Մեծ-անեզրութեան՝ ուր կեանքը իր անհաշուելի յայտնութիւններովն ու անըսւած լինելութեամբը կը շարժի։ Հրաշքներու հրաշքը։

Խորհրդաւոր ազգակցութիւն մը մարդը կը կապէ այդ Աստծուն։ «Իր պատկերին եւ նմանութեան համաձայն կերտեց Աստուած մարդը», խօսեցաւ Սինայի մեծ պատգամաբերը իր աստուածատեա հոգուն յայտնութեանական զերգգայնացումի մէկ պահուն։ «Մենք անոր ցեղէն ենք», երգեց հին յոյն բանաստեղծ մը, իր մարգարէաշունչ մտասբանչացումի մէկ վայր-

կեանքին: Աստուած-մարդկային ազգակցական այս ան-
նիւթական-կապը, այդ կապակցութեամբ մարդուն էութեան
ամէնէն վճիտ ակէն բխած մաքուր կիտմէն է
անհա որ կը կոչենք Կրօն: Ճշմարիտ կրօնքն է այն, որ
մեր ընկերային կեանքի տնտեսութեան մէջ կը կատա-
րէ, հակառակ իմացական այս կամ այն մարգէն լըս-
ուած հպարտ ուրացումներուն, իր շինարար դերը:

Աստուած, որուն անհաս բարձրութիւնը ճշմար-
տապէս կ'զգանք ամէնէն աւելի մեր սրտի անունը խո-
րութիւններուն մէջ, անհատահոս աղբիւրն է տիեզե-
րական անպարագրելի Զօրութեան: Ան կ'ապահովէ,
յաճախ առանց մեր գիտութեան եւ երբեմն հակառակ
մեր տգետութեան, աւաղ, մեր կեանքը, մեր շարժու-
մը, մեր գոյութիւնը: Ինքն ըլլալով «Աստուած կեն-
դանի», իր «կենդանի շունչը» — որուն անբարբառ
կոսքը համագոյքն է ստեղծագործելի՝ մեր բանակա-
նութեան դեռ անմատչելի եւ կոյր մեքենականու-
թեամբ անվերելուծելի՝ իմացականութեամբ եւ թաքուն
ազդեցութեամբ եւ որով լեցուած է մեծ անեզրութիւնը,
— եղեր է նա'եւ «կենդանի հոգին» բովանդակ հողածին-
ներուն: Ահա թէ ինչո՞ւ մեր հոգուն խորը եւ անոր յա-
րակից կայ գիտութեան աստուածային եւ անշէջ կայծ
մը՝ որ կը թռչի, երբեմն մոլորուն՝ ափսոս, դէպ իր
լուսաղբիւրը: «Լոյսի Հօր» «լոյսի գաւակները» չենք:

Հօր եւ որդու այս լուսեղէն աղերսը կ'ստեղծէ
համամարդկային եղբայրակցութիւնը: Տիեզերական
կրօնը, իր բիւրեղացումի բարձրագոյն աստիճանին
հասած, իր մէջ կը բովանդակէ այս գաղափարական
եւ անհրաժեշտօրէն իրականանալու կոչուած համեղ-
բայրութիւնը: Աղգային կրօնք մը, որ այլամերժ է,
որ իր սեփական նախասիրութիւններով օժտուած

Աստուածն ունի, որ տիեզերական սիրոյ վրայ հիմ-
նուած չէ, զուտ մարդկային դրութիւն մ'է, ուրիշ որ
եւ է դրութեան նման թերի եւ փոփոխական: Զիկայ
հեթանոսական կրօնք, չիկայ հրէական կրօնք, չիկայ
քրիստոնէական կրօնք, չիկայ իսլամական կրօնք: Զիկայ
պաշտօնական որ եւ է կրօնք: Կայ միակ ու ճշնարիտ կրօն
մը՝ ուր կը միաձուլուին բոլոր միւս կրօնները, ուր «Աստ-
ուած տիեզերքինն է» եւ «ամենուն Հայրը» անխտիր:

Ինչ տարակոյս որ մենք տակաւին կատարելապէս
չենք ճանչնար այդ Աստուածը: «Անձանօթ Աստծուն»
բազինը կայ դեռ մեր սրտի ամէնէն անչափելի խորու-
թեանը մէջ: Անոր կը նուիրենք մեր հոգու պաշտօնն
ու երկրպագութիւնը: «Անգիտութեան ժամանակ» մը
կը մոլորեցնէ գրեթէ միշտ մարդկային այս պաշտօ-
նասիրութիւնը:

Այսպէս թէ այնպէս, սակայն անձանօթ Աստծուն
այս պաշտամունքն իսկ, մեր մտքի խուզարկու ընդու-
նակութիւնը գրգռելով, մեր գիւտարար ներհայեցու-
թեան լոյսն ու ստեղծագործ երեւակայութեան թափը
զօրացնելով եւ մեր հոգին հին ու նոր բոլոր նախա-
պաշարումներու կապանքէն արծակելով, աստիճանա-
կան յայտնութիւններու շնորհիւ կրնայ առաջնորդել
մեզ դէպ ի տիեզերական ճշմարիտ կրօնք:

Եթէ կրօնքը կեանքն իսկ է, մեր շարժումը, մեր
գոյութիւնը, — ապա ուրեմն ան է որ կ'ստեղծէ ու
կը պահպանէ ներդաշնակութիւնը, հաւասարակշռու-
թիւնը եւ համեմատութիւնը ամէն բանի մէջ: Ասի
անհրաժեշտ կանոնն է նաեւ մարդոց միջեւ արդար
փոխարարեթեանը: Այս կանոնը մեր սովորական
լեզուով կը կոչենք բարոյական:

Կրօնի եւ բարոյականի լծակցութիւնը անժխտելի

իրողութիւն մ'է: Կեանքի զոյգ թեւերն են անոնք, առանց որոնց անհնար է հոգու որ եւ է բարձրացում: Կրօնքը, առանց բարոյականի, պիտի ըլլար զուտ վերանցապաշտութիւն մը (transcendentalisme), զուրկ ընկերային հիմէ՝ որուն վրայ խարսխուած է փորձառական կեանքը: Ան պիտի առաջնորդէր մարդկութիւնը դէպ ի մռայլ յոռետեսութիւն այն բոլոր բաներու մասին՝ որոնք աշխարհն ու կեանքը կը բնորոշեն: Իսկ բարոյականը, առանց կրօնի, գուցէ դառնար սոփեստիկ գաղափարապաշտութիւն մը, տարտամ ու յարափոփոխ, չունենալով ո'չ արտաքին եւ ո'չ ալ ներքին նուիրագործումի մը յստակ դրոշմը, կատարեալ գիտակցութեան մը կնիքն ու ապագայատես ներշնչումներու օծումը: Ընկերային նկարագիրը, զոր կրնայ ունենալ այսպիսի բարոյական մը, անխուսափելիորէն կ'ստեղծէ այն բազմազան եւ յառաճուն կնճռոտութիւններն ու բարդութիւնները՝ որոնց առջեւ գտած է ու պիտի գտնէ ինքզինք մարդկութիւնը ամէն ժամանակի մէջ: «Աշխարհիկ բարոյական»ի ջատագովները թերեւս ի զուր պիտի փորձեն պարտադրել ընկերվարական-հասարակորդական դաւանանքի այդ «հաւատամքը» նորոյթներու սիրահար եւ հին արժէքներէն յափրացած ներկայ մարդկութեան:

Ինչպէս ճշմարիտ կրօնքը, — ո'չ դաւանական եւ վանդապետական, ծիսական եւ արարողական, — նոյնպէս ալ ճշմարիտ բարոյականը, — ո'չ ձեւական եւ պայմանադրական, պատահական եւ փոփոխական, — ճիշդ գերակամ է: Ընկերային սրբազան դաշն մ'է այն՝ որ կը միացնէ ամբողջ մարդկութիւնն իրարու, ամբապընդելով համընդայնութեան կապն ու գաղափարը: Արիւնը, լեզուն, սեռը, գոյնը, ֆիզիքական եւ հոգե-

կան այլազան շնորհներն ու ձիրքերը ոչինչով կրնան խանգարել այդ միութիւնը: Կրօնն ու բարոյականը, այսպէս, ընկերային մարզին մէջ կը գտնեն իրենց միախառնման կէտը: Ապահարգան մը կրօնի եւ բարոյականի միջեւ մեզ կը թուի թէ ա'յնքան արուեստական է ո'րքան անկարելի եւ անիմաստ:

* *

Հասարակ տեղիք ճշմարտութիւն մ'է թէ «նիւթապաշտ դարու մը մէջ կ'ապրինք»: Արդարեւ ընկերային ներկայ բոլոր հասարակարգերը, ամէնէն ազատականէն մինչեւ ամէնէն պահպանողականը, ամէնէն անսանձէն մինչեւ ամէնէն բռնապետականը, հիմնուած են նիւթին վրայ: Տնտեսագիտական թանձրապաշտութիւն մը կամ մեքենագիտական ճակատագրապաշտութիւն մը, եթէ կարելի է այսպէս բացատրել, կլանած է ամբողջ աշխարհը: Կրօնը բոլորովին անտեսուած՝ բարոյականը կառուցուած է տնտեսական-մեքենագիտական լարժուն եւ իրերամարտ տուեալներու վրայ: Ընկերային կեանքը, այսպիսի կառուցուածքով, ո'չ աւելի գեղեցիկ համայնապատկեր մը, ո'չ ալ գուցէ աւելի պայծառ հեռանկար մը կը պարզէ մեր առջեւ այսօր քան երէկ, թիկունքը դարձուցած ըլլալով երէկի լուսաշտարակներուն եւ աչերը յառած վաղուի խոտմնայի՞ց թէ խաբուսիկ հորիզոններուն կամ կրկնեւելոյթներուն:

Արդար ըլլալու համար, սակայն, ըսենք թէ ինչ որ մեր դարը կ'ընէ գիտութեան անունով եւ գիտակցաբար՝ նոյնն են բրեր նախընթաց դարերը կրօնի անունով եւ յաճախ անգիտակցաբար: Մոլորանք մը կայ դժբախտաբար եւ գիտութեան, եւ կրօնքին մէջ: Գաղափարի եւ յարացոյցի թռիչները միշտ ալ են զգետ-

նուաժ Եւ ներքին ապրումները, մաքուր ներշնչումները
մթագնաժ խեղդուաժ ստորին բնագոյներուն մէջ անոնց՝
«որոնց աստուաժը իրենց որովայնն է»

Անհնար է ուրանալ նիւթի Եւ հոգու սերտ ու
գեղեցիկ յարակցութիւնը կեանքի բոլոր յայտնութեանց
մէջ։ Մարդը աստուաժային, այսինքն՝ յաւ (ultime)
կատարելութեան մը կարելիութիւններով օժտուաժ
զանգուաժ մ'է հողի Եւ լոյսի։ Մահն ու կեանքը անոր
էութիւնն իսկ են։ Անխուսափելի է դէպ ի մահ մեր
յառաջխաղացքը։ Բայց հրամայուաժ է նաեւ դէպ ի
կեանք մեր յաղթական գնացքը։

Դժուար չէ մեր զանգուաժի այս հակօրինութենէն
ստեղծել մեր սեփական ներդաշնակութիւնը՝ որ մեզ
երաշխաւորէ աստուաժային կատարելութիւնն ու ան-
խառն երջանկութիւնը։ Կրօնի Եւ բարոյականի ուղղա-
փառ Եւ աննախապաշար ըմբռնումը կուտայ մեզ այդ
ներդաշնակութիւնը, ապահովելով ընկերային բարձ-
րագոյն վիճակ մը համայն մարդկութեան համար։ Մար-
գարէութիւն, տեսիլ թէ երազ, այդ ըմբռնումն է որ կը
գօտեպնդէ ու կը խանդավառէ զմեզ մեր՝ երբեմն խօ-
լարշաւ վագրին Եւ երբեմն հանդարտընթաց բալբին մէջ։

*
* *
*

Այս գրիչը պիտի փորձէ, իբրեւ սրտի խորերէն խօսք
մարդկութեան հետ, շողեր կաթեցնել այդ կրօնքէն Եւ
այդ բարոյականէն Եւ ասոնցմէ բխաժ ընկերային
տուեալներէն։ Տկար այլ սրտագին այս փորձին մէջ ան
չվարանի իր ազամայ թերութիւններն ու վրիպանք-
ները չքմեղացնել անկեղծութեամբն այն սիրոյն՝ զոր
մարդկային սիրտը, հակառակ իր բոլոր ապիկարու-
թիւններուն ու տատանումներուն, կ'զգայ անանուն
նղբօր մը հանդէպ։

Լ.

Լ Ս Տ Լ Ն Օ Ի Ը

ԱՐԺԻ ԽՈՐԱՐԷՆ

ՄԱՐԴԿՈՒԹԱՆՆ ՏՆԻ ԽՈՒՐ

Է

ԼՆԺԱՆՈԹԷ

Ոչ ի պաշտօնէ (professionnel) եւ ո՛չ ալ թերեւ ի բնէ աստուածաբան մ'եմ: Չեմ սիրեր պաշտօնական-եկեղեցական ա՛յն աստուածաբանութիւնը՝ որ աւելի կամ պակաս չափով վարակուած է, աւա՛ղ, միջնադարեան դպրոցական (scolastique) շունչով մը: Մերթ սովեստութիւնը եւ մերթ մոլեռանդութիւնը, մէկը յախուռն յաւակնութեամբ եւ միւսը աններողութեամբ զինուած, կը դարձնեն գաշն՝ պարզասէր հոգիներու համար՝ անհամակրելի: Խիստ տոկոսաբեր մը, որ իր՝ որպէս թէ անառարկելի՝ վարդապետութիւնները կը հրամանակարգէ ու կը պարտադրէ, անոր կուտայ մոլորեցուցիչ անմատչելիութիւն մը: Կրօնի իսկական ու կենդանի ոգին, տիեզերական ու ամենամերձ, գերժ դաւանաբանական անթափանց խրթնութիւններէ եւ անխմատ խտրութիւններէ, գրեթէ կը պակսի անոր: Աստուածաբանութիւնը, այսպէս, չկրնար տալ այս գրչին ներշնչումի ջերմ օծութիւն մը, կաթեցնելու հա-

մար իրենն աշխարհի սիրելի կրօնաբարոյական եւ ընկերային շողերը:

Ոչ որ ասոր համար թող մեղադրէ զայն. վասնզի եթէ այս գրիչը անկարող է կամ կը դժկամակի խօսիչ Աստու յիսայ արուեստի հմտութեամբ եւ «հարտարամտութեամբ», այսինքն՝ աստուածաբանէր, կը սիրէ, սակայն, խանդավառօրէն կը սիրէ խօսիչ Աստու հետ սրտի խորէն: Այս խօսակցութիւնը, մեզ կուտայ համեստ համարձակութիւնը՝ մօտենալու պատկառանքով «Անծանօթ»ի խորհուրդին:

Մեր այս համարձակութիւնը կը քաջալեր՝ մանաւանդ այն՝ որ երբեմն ուխտեալ հաւածող, ապա դարձաւ կորովի ախոյեան տիեզերական ճշմարտութեան: Համբերութիւն եւ ողջմտութիւն ունեցէք լսելու նախ զինք: Աշխարհի եւ ինչո՞ւ չէ նաեւ Աստծու իմաստութեան որրան՝ Աթէնքի Արիստոքլէն կուգայ այդ ձայնը քսան դարերու ընդմէջէն: Իր խօսքն ուղղուած է երբեմնի նորասէր Աթենացիներուն, ստոյգ է. բայց միթէ՞ քիչ է թիւն անոնց՝ որոնք մեր Լուսադարուն մէջ ալ կը կրեն նոյն ոգին թերեւս առաւելագոյն չափով:

«Ո՞վ Աթենացիներ — կ'սկսի ան — ամէն կերպով խիստ կրօնասէր կը տեսնեմ զձեզ: Վասնզի իմ պտոյտներուս ընթացքին, զննելով ձեր պաշտամունքները, գտայ բազին մը՝ որուն վրայ գրուած էր. — «Անծանօթ Աստու»: Այն, զոր դուք կը պաշտէք առանց ճանչնալու, նոյնը կը քարոզեմ ես ձեզ: Աստուած, որ ստեղծեց աշխարհն ու անոր մէջ գտնուող ամէն բան, տէ՛ր է նաեւ երկնքի եւ երկրի: Ան ո՛չ ձեռակերտ տաճարներու մէջ կը բնակի, ո՛չ ալ՝ իբրեւ որ եւ է բանի կարօտ՝ մարդոց ձեռքով կը պաշտուի: Ան կուսայ հասնայնիս կեանք, շունչ եւ առեւ ինչ: Ան ստեղծեց

բոլոր ազգերը միեւնոյն առիւնէն, երկրի բովանդակ տարածութիւնը յատկացնելով անոնց իբրեւ բնակավայր: Որոշ ժամանակներ հաստատեց եւ անոնց — այդ ազգերուն — սահմաններ գծեց, որպէսզի փնտռեն զԱստուած ու թերեւս հետազօտութեամբ կարենան գտնել զԱյն: Բայց նա մեզմէ իւրաքանչիւրէս հեռու չէ արդէն, վասնզի Անո՞վ կ'ապրինք, Անո՞վ կը շարժինք եւ Անո՞վ կ'սնք. եւ, ինչպէս ձեր բանաստեղծներէն ոմանք ըսեր են, «Անոր ցեղէն խակ ենք»: Արդ, որովհետեւ Աստծու ցեղակից ենք, պէտք չէ այնպէս համարենք թէ Աստուածութիւնը մարդոց հարտարութեամբ կամ խելքով քանդակուած ոսկու կամ արծաթի եւ կամ քարի նման եղած ըլլայ . . . » (Պօղոս. — Գործք, ԺԷ, 22-29):

* *

Անծանօթ մը կայ, ինչպէս տարակուսիլ, որուն համար շատեր ունին պաշտամունքի բազին մը իրենց սրտերուն խորը. Անծանօթ մը՝ որուն ծանօթանալու տենչով կը տոչորուին: Քիչ չեն, սակայն նաեւ անտարբերները՝ որոնց հոգին, չափազանց նիւթապաշտիկ գուրկ է բարձրագոյն ներշնչումներէ, շնորհատու իմաստութեան մը եւ պրպտող իմացականութեան մը պայծառ շողակաթումներէ: Հապա մոլորածնա՞րը. ճիշտ, մոլորածներ յանուն Գիտութեան՝ որ, սակայն, աշխարհի գեղեցիկ խոյանքներ ունի դէպ ի անծանօթը, դէպ ի տիեզերական մեծ Խորհուրդը (mystère): Եւ այդ Խորհուրդէն ռոքան ալ անգին գանձեր դուրս կը բերէ ան յաճախ: Իսկ մարդիկ, երբեմն անուղղայ «անգգամներ», իրենց սրտերուն մէջ եղկեւիօրէն կուրացած, կը յոխորտան այդ գանձերու գիւտով: Յիմա՛ր

յոխորտանք, որ անատակ կ'ընէ զանոնք տեսներու բո՛ւն ճշմարտութիւնը կամ գոնէ զգալու զայն:

Ո՞ր գիւտ, աւելի կամ պակաս չափով, նման չէ հրաշագործ ճառագայթներուն՝ զորս գիւտարար հանձարը «անծաւոր» (==Ք) անունով միայն համարձակեցաւ որակել: «Երկնային մարմիններ» ու շարժո՞ւմը, ա՛յնքան ներդաշնակ, որ Մեծ-անեղբորութեան մէջ անոնց գահավէժ թաւալումները կը բոլորէ յոռի-շըրջաններով: Զգողական ու վանողական ոյժերու խաղարկութիւնը, ա՛յնքան ճարտար, ա՛յնքան անսխալ, որով տիեզերական հաւասարակշռութիւնը կ'ապահովուի: Ելեկտրական հոսանքներու ապշեցուցիչ սպասարկութիւնը, որ անջրպետները կը ջնջէ, որ միջնորդ թելերն իսկ կը խզէ, գրերուն ու ծայրերուն տալով անչափելի արագութեամբ եւ կենդանի հաղորդականութիւն մը:

«Գիտութեան հրաշքները» — կ'ըսենք այս բոլորին համար ու կ'անցնինք աչքերը փակ ու արտերը գոց: Այո՛, գիտութեան հրաշքները, ո՛վ կրնայ ժխտել, բայց չի կա՞յ հրաշքներու հրաշքը, դեռ մեզ անծանօթ, որ գուցէ էութեամբ ալ մնաց միշտ անծանօթ:

* *

Ինչ որ Պօղոս անուաներ է «երկինք եւ երկիր» Տիեզերքն իսկ է, աւելի ճիշտ՝ Մեծ-անեղբորութիւնը իր համագոյրով: Այս բոլորը, ո՛չ մէկ տարակոյս թէ՛ լեցուած են «կեանք»ով, եւ «առէն ինչ»ով: Անծանօթ բան մը կայ, ե՛ւ այդ կեանքին, ե՛ւ այդ շունչին, ե՛ւ մանաւանդ այդ ամէն-ինչին մէջ: Աննախապաշար օրոնումը, խորաթափանց զննութիւնն ու ծածկատես ներհայեցութիւնը միայն պիտի կրնային

գտնել կամ զգալ զայն: Մարդը — միակ աշխարհ կազմուած բոլոր ազգերու միութիւնը — պիտի ըլլար զիւտարարը կամ մարգարէն, շնորհիւ իմացական կամ հոգեկան այն բարձր ընդունակութեանց՝ որոնց մէջ նոյնպէս անծանօթ բան մը կայ թաքնուած: Այս անծանօթն ալ, սակայն, տարբեր չէ անշուշտ այն Անծանօթէն՝ զոր Մեծ-անեղբորութիւնը կը բովանդակէ իր մէջ կամ որուն մէջ ի՛նք կ'ամփոփուի: Եւ ո՞վ պիտի տար մեզ այդ մեծ ու միակ Անծանօթը: «Բայց Ան մեզմէ իւրաքանչիւրէս հեռու չէ՝ արդէն. վասնզի Անո՛վ կ'ապրինք, Անո՛վ կը շարժինք, Անո՛վ կ'անք»: Ո՛չ միայն այսչափ, այլ նաեւ «Անոր ցեղէն իսկ ենք»: Ուրեմն անծանօթ մը ե՛ւ մե՞նք:

* *

Առանց խորհուրդի (pensée), առանց յղացումի ոչինչ կրնայ գոյութիւն առնել: Արուեստի գործ մը արուեստագէտի խորհուրդին, մտապատկերին մարմնառութիւնն է: Հրաշակերտ կոթող մը, իր բոլոր տեսանելի եւ աննշմարելի նրբութիւններով, չի՞ մատնէր հանճարի մը բովանդակ ճառագայթումներն ու անոնց ներդաշնակ վէտփտումները: Բուրգերուն մէջ ժամանակի վազքն արհամարհող ճարտարութիւնը, որ բերու պարակցութիւնը միակով կը գագաթնացնէ, զո՞ւրկ է կշռող ու ճշտող մտայղացքէն: Ի՞նչ է կողմնացոյց մը՝ որ ովկիանոսներուն հրամայող նաւավարը դէպ ի բեւեռ մագնիսուած խորհրդաւոր աչքով մը կ'օժտէ: Ի՞նչ է միացող ու ֆշշացող հսկայ վիշապ մը՝ որ սեպ լեռներն ի վեր կը մագլցի եւ անապատներն ու կամարակապուած անդունդները կը կտրէ կ'անցնի սրարշաւ, ամիսները օրերու, օրերը ժամերու եւ ժա-

մերը վայրկեաններու վերածելով: Ի՞նչ է ձեռարուեստ արծիւ մը՝ որ իր օդապար սաւառնումներով այն միւս արծիւները գիտէ շփոթեցնել: Անծանօթի գիւտերով յղի մեծ Խորհուրդն է այն, որ մեղուններուն եւ շերամներուն մէջ ալ կ'իմաստնանայ, առաջիններուն փեթակներու հիւսնալի ճարտարապետութիւնն ու հասարակապետութիւնը եւ միւսներուն անմրցելի ճաշակն ու ճարտարարուեստը ստեղծելով: Այսպիսի խորհուրդ մը կ'առաջնորդէ նաեւ բոլոր կենդանական, բուսական եւ նոյն իսկ տարերային աշխարհը:

Եթէ խորհուրդն անհրաժեշտ է, — եւ անշո՛ւշտ որ անհրաժեշտ է, — որպէսզի նիւթն իր զանազան կերպաւորումներն ու տարազներն ունենայ. եթէ գիւտարարը հարկաւոր է, որպէսզի գիւտն ըլլայ հնարաւոր. եթէ խորհուրդը ուրիշ բան չէ բաց եթէ գոյութիւն մը ի գոյութեան, — որպէս թէ դարեր համրող հրակայ կաղնին իր փոքրիկ սերմին մէջ, — ի՞նչ են ուրեմն այն բոլոր գոյակները, մեծատարած աշխարհներէն սկսած մինչեւ չքոտի մանրէները, որոնցմով լեցուն է Մեծ-անեղբորութիւնը եւ որոնց հեղինակը մարդկային հանճարը չէ: Ո՞րն է այն անծանօթ եւ անչափելի խորհուրդը՝ որ յղացեր եւ գոյացուցեր է զանոնք, հոգ չէ թէ յառաջատուական լինելութեամբ մը եւ անչափ ժամանակի մը ընթացքին, տալով անոնցմէ ոմանց զըննող, գիւտարար եւ ստեղծագործ գորութիւն մը՝ բարձր իմացականութիւնը: Եթէ Միքէլ-Անճէլօ մը Մովսէս մը քանդակեց, անոր վրայ դնելով դրոշմը իր հոգու բոլոր թաքուն յոյգերուն, իր խորհուրդի բոլոր կենդանի թրթռումներուն, իր յղացումի բոլոր հոգեցունց հեքերուն՝ անշնչօրէն մարմնաւորած, հապա ո՛վ տուաւ Մովսէսն ինքնին՝ հրեղէն պատգամները շրթներուն եւ

ցասումի շանթարձակ խորորումն աչերուն, զորս հանճարեղ արծանագործին խորհուրդը չկրցաւ վերարտադրել, մուրճի ցասկոտ հարուածով՝ անոր կճեայ ծունկին՝ իր պարտութիւնը խոստովանելով: Ան, բոլոր արուեստագէտներուն եւ բոլոր մարդոց նման, բնութիւնն էր ընդօրինակեր, բնագիրը ամէ՛ն բանի, ամէ՛ն բանի: Ո՛վ էր, ուրեմն, բնագրին հեղինակը:

«Պատահարը», — պիտի պատասխանէին ոմանք. «գերագոյն գորութիւն մը», — վրայ պիտի բերէին ուրիշներ: Բնութեան մէջ ոչինչ կայ պատահական՝ զոր անկարելի ըլլայ բացատրել պատճառի եւ արդիւնքի կապակցութեան եւ փոխյարաբերութեանց անյեղի օրէնքներով: Ինչ որ կը կոչենք պիտակաբար պատահար, այդ կ'ենթադրէ նոյն օրէնքներու մասին մեր ունեցած անգիտութիւնը:

Իսկ գերագոյն Զօրութիւն մը կա՛յ, ո՛վ կրնայ ուրանալ, Խորհուրդ մը արարչագործ, իմացականութիւն մը անսահման, էութիւն մը անծանօթ՝ որ նիւթին մէջ կը տարրանայ եւ զայն կենդանացնող ուժին մէջ կը յայտնուի ու կը գործէ: Գերագոյն Ոյժ-Հոգին է Ան: Արեւը բոլոր արեւներուն հետ, խորհուրդի մը տարրացումը չէ՞, երկիրը իր բազմամիլիոն մեծ ու փոքր ընկերներով, խաւարամած քառսէն կաթ անկերպարան զանգուածէն դուրս բերուած յայտնութիւնը չէ՞ նոյն խորհուրդին: Ո՛վ պիտի կրնար բնութեան զմայլելի ներդաշնակութեան, անոր սրտագրաւ գեղեցկութիւններուն մէջ, զորս մարդկային հանճարը երբեք յաջողած ըլլայ նմանակերտել իրենց անթերի լրութեամբը, անխորհուրդ խաղերը տեսնել լոկ կոյր ինչի մը կամ ոչինչի մը: Ի՞նչ է ոյժը՝ զոր նիւթապաշտիկ մտքեր, իրենց զննութեան խորաթափանց ոգիով երբեմն ա՛յն-

քան համակրելի, նիւթի անբաժան եւ ամենակարող գոյութիւնը կը դառնան: Միթէ կոյր է եւ այդ ոյժը՝ որ խորհելու անընդունակ նիւթը կը դարձնէ ստեղծագործ, ի՞ր իսկ արարիչը: Նիւթի աստուածացումը, որ երբեմն, երբ դեռ չէր անցեր «անգիտութեան» ժամանակը», իր ոսկի-կուռքերը կ'ունենար Բահադներու, Մողոքներու, Աստարտէներու, Հորթերու, Օծերու եւ այլ տարերային անմուռն «դժոխեալներ» ու մէջ: Ո՞վ տուաւ ծայնագրին լեզու, ա՛յնքան անխարդախ, եւ լեզուին՝ յօդաւոր խօսք, ա՛յնքան աստուածային: Էհ, այս բոլորը, այս բոլորը իրենց վճիտ ակնաղբիւրն ունին անծանօթ խորհուրդի մը մէջ: Եւ մարդը այդ խորհուրդին համար աւելի կամ նուազ գեղեցիկ բազին մը կը կրէ իր հոգուն խորը:

Այս անծանօթ մեծ խորհուրդն է, ահա՛, գոր ձեռնոյն արիւնեկ կազմուած ազգերու իմաստութիւնը կոչեց Աստուած, «ԱՅՆ ՈՐ է», Արարիչը «ամենայնի»: Այդ Աստծո՛ւն ենք մենք ցեղակից, օժտուած ըլլալով նոյն իմացականութեամբ, նոյն ստեղծագործ ու գիւտարար խորհուրդով: Բայց մենք իսկ, մեր ֆիզիքական ու հոգեկան բովանդակ ընդունակութիւններով, հրաշալի եւ աստիճանաբար կատարելագործելի մարմնացումները չենք նոյն աստուածային կատարելատիպ խորհուրդին:

Ի զո՛ւր մարդիկ, ամբարշտացած, պիտի փորձեն հալածել զԱստուած. Ան պիտի հետապնդէ զիրենք ամէն տեղ, վասնզի իրենց մէջ իսկ է: Ի զո՛ւր տկար ու մոլորած հոգիներ պիտի ջանան ջնջել կրօնքը. ան պիտի չդադրի՝ հակառակ իրենց կամքին՝ շնչելու եւ ներգործելու իրենց մէջ, վասնզի իրենց կեանքն իսկ է: Միթէ այն ուսումնարանները, որոնց հակառիկ Յեղափոխու-

թեան խօլ մոլուցքը արծանագրեց «վարժարան առանց Աստուծոյ», կրցա՞ն իսկապէս դառնալ անաստուած կրթավայրներ: Ա՛րդեօք այն եկեղեցիները, որոնց արտաքին պատերուն վրայ Յեղափոխութեան այլ շփացած գաւակներէ կարեկցելի մոլորանքն ունեցան քանդակելու թէ «կրօնքը ափիոն մ'է», դադրեցան Աստծու բնակարան-սրբավայրներ ըլլալ: Այն «խաժամութ ամբօխը»՝ որ մանկունի թեթեւամտութենէ մը տարուեցաւ Աստծու մահուան դատաւճիռն ստորագրելու, կրցա՞ւ հիմնադրուած քանդել գոնէ անծանօթ Աստծու մը բազինը ի՞ր իսկ էութեան ամէնէն անմատչելի խորութիւններուն մէջ: Ո՞վ չէ լսեր խորհրդաւոր երաժշտութիւնը հեռագրական այն ծողերուն՝ որոնց ազուցուած ելքերական զգայուն թելերուն ընդմէջէն հովերու անյայտ շունչը կ'անցնի թրթռուն: Եւ ո՞ր սիրտ, միայն թէ ցամբած չըլլայ, չէ ունեցեր իր երաժշտութիւնը, Անծանօթի «կենդանի շունչ»էն առնուած երկրնաթուիչ խազերովն աննման:

Թէ իսկ աշխարհի բովանդակ տաճարները կործանին՝ քար քարի վրայ չմնալով. թէ իսկ մարդկային բոլոր պաշտամունքները լռեն, թէ իսկ կրօնական ամբողջ ուսուցումները խափանուին, — տակաւին պիտի մնայ լուսեղէն խորան մը, անհաղորդ որ եւ է սրբապիղծ ծեռնմխութեան, որուն առջեւ «ճշմարիտ երկրպագուները պիտի երկրպագեն Հօր՝ հոգեով ու ճշմարտութեամբ»: Այդ խորանը մարդկային Սիրտն է, երանաւէտ սրբութեամբ մ'օծուն եւ աստուածատես լոյսով մ'ողորդուն: Այդ Հայրը Աստուած է, երբեմն եւ ումանց «անծանօթ», բայց այժմ եւ շատերուն ծանօթացած:

Այս ծանոթացած Աստծու շո'ղն է զոր այս տկար
գրիւը, Առաքելի հզօր խօսքին հետ, փորձեց կաթեցնել
քեզ իր սրտի խորերէն, ո՛վ սրտակարօտ եղբայր-մարդ-
կութիւն:

11 Սպտեմբ. 1924 Պաղ-աղբիւր (Ալեքսանտրէք)

Յ. Գ. — Այս տողերը գրողը ցանկալի պատեհու-
թիւնն ունեցաւ 1924 Նոյեմբեր 2ին այցելելու բարձ-
րադիտակ ժայռալրակը Աթէնքի այն մեծահամբաւ
Արիսպագոսին՝ ուր «Յիմարութեան» մեծ քարոզիչ
Տարսոնեցի առաքելը արտասանեց «Անծանօթ Աստը-
ծուն» նուիրուած իր հաւը: «Հապա ո՛ւր է անծանօթ
Աստծուն բազինը», — հարցուց այցելուն զինք առաջ-
նորդող հոգեհարազատին: «Ո՛չ որ գիտէ», — պատասխա-
նեց ան: Ո՛չ որ, կամ շատ քիչեր գիտեն արդարեւ,
աւա՛ղ, թէ այդ բազինը կայ ու կը մնայ յաւէտ կան-
գուն ու անաղարտ՝ ճշմարտութեան սեռն սիրոյ սուրբ
կրակովը վառուած ու բորբոքած բոլոր մաքրագեղ սրը-
տերուն մէջ անխտիր:

6 Դեկտեմբ. 1923

Գառըզիւղ

Բ.

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻՆ ՄԱՃԱՐԸ

ԱՐԺԻ ԽՈՐԵՐԷՆ

ՄԵՐԴՎՈՒԹԵԱՆ ՏԵՄ ԽՕՍԸ

Բ

ՄԵՐԴՎԵՅԻՆ ՄԵՃԵՐԸ

Ասորդը նկատուած է «փորրաշխարհ» մը: Այս անուանակոչումը, որքան ալ արդարացի, անբաւական է սակայն բացատրելու տիեզերքի ամէնէն բարդ եւ ամէնէն խորհրդաւոր այս արարածը: Դարերու լուսաբանութիւնները քիչ բան են աւելցուցեր այն ծանօթութեան վրայ՝ զոր մարդն ունի իր իսկ մասին: Գիտութիւնը, երբեմն միաբուն եւ այնքան հոգեպաշտիկ եւ այժմ բազմարմատ եւ այնքան նիւթապաշտիկ, աւա՛ղ, անկարող եղած է կատարելապէս լուծելու այն մեծ առեղծուածը՝ զոր այդ փորրաշխարհը կը ներկայացնէ իր յօրինուածքով, կեանքով եւ կոչումով: Երեւոյթներու եւ անոնց փոխարարներութեանց ուսումնասիրութիւնը, որուն մէջ սահմանափակուած է ընդհանրապէս առարկայական գիտութեան դերը, զուրկ է իսկապէս անոնց էութիւնը, պատճառականութիւնը յայտնաբերող լոյսէն: Այդ էութիւնը, որ մղած է միշտ հետաքրքիր միտքը հարցանշելու իր անհատնում «ի՞նչպէս»ներն ու «ինչո՞ւ»ները մնացեր

է դժբախտաբար անթափանցելի, մանաւանդ նիւթապաշտիկ հետազօտութեանց առջեւ: Վերացումէ բացարձակ հրաժարումը, որ ժխտումն ըլլալով ստեղծագործ երեւակայութեան՝ անհարակ ճշմարտագանցում մ'է, կ'սպաննէ հոգին բիրտ թանձրապաշտութեան մը մէջ: Թէեւ արտաքինապէս փոքր՝ բայց մարդկային աշխարհն ալ ներքինապէս տիեզերքին նման անեզր է եւ անհուն: Այս անեզրութիւնն ու անհունութիւնը մարդուն աննիւթական էութեան խորն է: Այս էութիւնը ճանչնալու անկարելիութիւնը, աւելի ճիշտ՝ անկարողութիւնը, չարդարացներ, սակայն, անոր ապիկար ուրացումը: Եւ արդէն խղճահարութիւն մը, յաճախ ցնցելով գիտակցութիւնը՝ կ'զգետնէ այս արգահատելի սոփեստութիւնը:

Մարդկային փոքրաշխարհը համադրութիւն մ'է բազմազան երեւոյթներու եւ էոյթներու: Նիւթի այն հրաշալի մեքենականութիւնը, զոր ոչ մէկ մահկանացու ձեռք կրցաւ երբեք կազմել ու շարժել, իրաւ աղբիւրն է այն ուժակաւ զօրութեան (force dynamique)՝ որով մերթ հոգեբանական եւ մերթ բնահոգեխօսական կոչուած երեւոյթները ծնունդ կ'առնեն: Դժուար է հաստատել եւ հակառակը չխորհիլ: Իմաստութիւն մը կայ՝ որ բոլորի մատներուն մէջ կը ճարտարանայ եւ կաւը կը ձեւակերպէ: Իմացականութիւն մը կայ՝ որ հանճարի շնորհներուն մէջ կը վսեմանայ եւ արուեստը կ'օժտէ գեղեցկութեամբ եւ ներդաշնակութեամբ: Իմաստութիւն մը եւ իմացականութիւն մ'ալ մարդկային մեքենան են կազմեր ու յարդարեր իր բազմամասնեայ յօրինուածութեամբը: Արարչագործ այդ մեծ Իմացականութիւնը ունի իր յատուկ-անունը ամէն լեզուի մէջ: Տկար թոթովանք մը, սակայն, բոլոր

այդ յորջորջումները: Այդ իմացականութենէն կայծ մ'ալ դրուած է մեր էութեան խորը: Չէ՞ որ մենք «աստուածներ» ենք՝ Աստուծմէ ներշնչուած:

«Անգիտութեան ժամանակ» մը կար, ուր մարդիկ կը փորձէին թանձրացնել տիեզերքի բոլոր երեւոյթները: Անոնք կը հաւատային թէ արարիչ զօրութիւն մը կամ զօրութիւններ կը գործէին այդ երեւոյթներուն տակ: Այբը կ'ուզէր տեսնել ինչ որ կ'զգար հոգին: Կեանքն ու կենդանութիւնը, զորս կը ծնէին լոյսն ու ջերմութիւնը, կը դառնային մարդուն պաշտամունքի առաջին առարկաները: Արեւի երկրպագութեան մէջ ճշմարտութեան մանկութիւնը կար:

*
* *

Տաճար մը իր մէջ ամփոփեց առաջին անգամ այդ Արեգակը: Սրբազան Կրակը, խորհրդանշանը երկնային եւ աստուածային Սիրոյ մաքրագործ «հուր»ին, արծարծուեցաւ ու բոցավառեցաւ անոր բազինին վրայ: Հոգուն պահանջքն էր այս.— Աստծու մարմնացումը ձեռագործ տաճարի ի մը մէջ: Բայց յայտնութեան ներքին լոյս մը — աղբիւրը բոլոր գիտութիւններուն — դարերու ընթացքին եւ աստիճանաբար հոգին պիտի առաջնորդէր բուն ճշմարտութեան: Աստծու մարմնացումը իր հետ պիտի բերէր մարդուն տաճարացումը: Մարմինը տաճար մը պիտի ըլլար, ուր պիտի բնակէր Աստծու հոգին աննիւթապէս: Քակտումն այդ մարմնեղէն կառուցուածքին պիտի ջնշանակէր նաեւ տարալուծումն ու անէացումն անոր: «Կենդանի Աստծուն» ամենաճշմարիտ տաճարը մարդուն աստուածաշունչ «Կենդանի հոգին» միայն կրնար ըլլալ: Ահա թէ ինչո՞ւ Աստծու «կենդանարար Հոգին», որ իր բազմազան

ներշնչումներով կը լեցնէ բովանդակ տիեզերքը, անհունապէս մեծէն մինչեւ անհունապէս փոքր գոյակը, պիտի վերաշինէր կամ վերանորոգէր մարդկային էութիւնը իբրեւ «յաւիտենական տաճար» առանց ձեռագործի:

Ճշմարիտ կրօնքը կը պահանջէ այս «անձեռագործ տաճարը»: Ան, այդ տաճարը, հոգեւոր՝ հետեւաբար եւ տիեզերական է, հիմնուած «կենդանի Վէմ»-ին վրայ: Այդ «Վէմ»ը, ընտիր ու հաստատուն, զոր ապիկար «շինողներ» ի զուր պիտի անարգէին՝ իրենց իսկ խորտակումին ու փշրումին դառնալով պատճառ, Աստուծոյ մարմնացումն է կամ Անոր գործակցութիւնը իբրեւ «անկրկնագլուխ» մարդկային տաճարին մէջ: Արդարեւ, երբ Աստուծոյ արարչագործ Խօսքը -- տիեզերաստեղծ Իմացականութիւնը — կ'ըլլար փոկագործ Մարդը (=Յիսուս Մարդը) կասկած չիկայ թէ տիեզերական տաճարն ալ կը մանրանկարուէր մարդ-փոքրաշխարհին մէջ: Բայց չէ՞ որ անհունութեան մէջ ցանուած աստղերու անհամար բոյլերը կը կազմեն տիեզերքի անպակաս ու ներդաշնակ ամբողջութիւնը: Այսպէս, մարդկային այս փոքր աշխարհներն ալ — երէկի, այսօրի եւ վաղուի բոլոր «կենդանի վէմերը» — կը կերտեն համեղբայրութեան հոյակապ ու տիեզերական տաճարը:

Աստուածատուր եւ երկնածոյլ «ոսկէուռն» մը, — աստուածային ճարտարապետական ու շինարար Ոյժը —, օր մը Հայաստանեայց Լուսաւորչի լոյս-տեսիլին մէջ յայտնուած, կը կռէ կը կոտիէ ու կը յղկէ այդ «վէմերը»:

Տաճարի այս փոխակերպութեան մէջ է ահա Յիսուսի կրօնի, պիտի ըսէի՝ ճշմարիտ կրօնի խորհուրդին վեհիմաստութիւնը: Այլեւս չիկայ երուսաղէմի գեղակերտ

«տաճարը», չիկան Աստուծոյ հին ու նոր ճարտարագործ «տուն»երը իրենց պարզութեան կամ շքեղութեան մէջ: Կայ միայն ու միայն «Անձեռագործ Տաճարը», հասնանորդիային, ինքեւական ու ինքաւոր, ուր կը ջնջուին յաւէտ արուեստական բոլոր աննմանութիւններն ու հակամարտութիւնները, արդարութեան կշիռն ու երջանկութեան քնարը խանգարող բոլոր անհարթութիւններն ու աններդաշնակութիւնները, ճշմարտութեան լոյսը նսեմացնող բոլոր պայմանադրականութիւնները: Տաճարներու Տաճարն է այն:

Այսպէս ըմբռնուած Տաճարի մը ի՞նչպիսի «պատարագներ» պարտաւոր է ընծայաբերել մարդկութիւնը. — այդ պիտի ջանայ ցոյց տալ ու բացատրել այս գրիչը՝ իր յաջորդական շողակաթումներուն մէջ:

Տօն Կարողիկէ Ս. Էջմիածնի

10 Յունիս 1923

Սկիւսար

Գ.

“ԲԵՐԻ ԼՇԻԲՐՆԱ,”

ՈՒ

“ԼՅԱ ԼՇԻԲՐՆԸ,”

ԱՐԺԻ ԽՈՐԵՐԷՆ
ՄԵՐԴԿՈՒԹԵԱՆ ՆԵՄ ԽՕԱԼ

Գ.

“ԲԵՐԻ ԱՇԽԵՐՇՆ,” ՈՒ “ԱՅՍ ԱՇԽԵՐՇԸ,”

Ահա՛նք տիեզերական Տաճարը մարդկային փոքրաշխարհին մէջ։ Ան աստուածային էր, գեղեցիկ ու ներդաշնակ։

Ակնարկ մ'ալ նետենք այժմ այն մեծ աշխարհին՝ երկրագունտին վրայ, ուր կառուցուած է այդ Տաճարը։

Բովանդակ տիեզերքին մէջ, զոր արարչագործ կամքը՝ իր իմաստութեան գուրգուրացող Սիրոյ շունչով եւ իմացականութեան ներգործող Խօսքի զօրութեամբ՝ դուրս է բերեր խաւարակուռ թոհուբոհէն, ամենագեղեցիկ ներդաշնակութեան եւ ամենակատարեալ համեմատութեան կարեւորութիւններով, — ամէն բան «բարի» էր։ Մանաւանդ տիեզերքն իր ամբողջութեանը մէջ «յոյժ բարի» էր։ Աստծու մտքին մէջ յղացւած ու ծրագրուած գաղափարական տիեզերք մը, որ յաւիտենական լինելութեան մը օրէնքովն է առարկայացած, ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ։ Աշխարհը կամ երկիրը, իր անթիւ տեսանելի եւ անտեսանելի «զարդերովը»՝ որոնք մեծ շարտարապետին «փառքը կը պատմեն» եւ կեանքը անսպառ բարիքներով կը ճոխացնեն, չէր կրնար կազմել բացառութիւն։ Խորհրդաւոր «դրախտն» էր այն, ուսկից պիտի ճառագայ-

Թէին Աստծու լոյսն ու արեգակը հաւասարապէս: Այդ լոյսն ու արեգակ պիտի տային մարդուն հզօր կենսութիւնը՝ «մշակելու եւ պահպանելու» դրախտաշխարհը եւ աճեցուն սերնդագործութեամբ մը «լեցնելու» զայն եւ «տիրանալու» անոր: Անոնք պիտի օժտէին նաեւ մարդը Գիտութեամբ մը՝ որով ան պիտի կարողանար առաջնորդել ի յինչոյքեան աշխարհը իր վախճանական կատարելութեան, համաձայն աստուածային մտատիպարին: Օրէնք մը, — աստուածային պատուէր մը՝ մարդուն գիտակցութեան խորը քանդակուած, — պիտի հսկէր այդ Գիտութեան եւ պիտի կանոնաւորէր ամէն աշխատանք: Հին յայտնութենական իմաստութիւնը, զոր դժբախտաբար անկարող ենք դեռ արժանաւորապէս գնահատել, այդ Օրէնքը խորհրդանշաններ է երկու ծառերով. — «Կեանքի ծառը» եւ «բարուն ու չարին ծանօթութեան ծառը»: Առաջին ծառը կեդրոնն էր դրախտաշխարհին, իբրեւ էութիւնը մարդկային գոյութեան: Իսկ հրապոյրը երկրորդին. — օհ, ան գիտնալու անյագ տենչով մը պիտի լեցնէր անփորձ սիրտը մանուկ մարդկութեան:

Կեանքի եւ Գիտութեան դրախտաշխարհի երկու աստուածային գանձերն են, արդարեւ, որոնց տիրացումը կախում ունի մանաւանդ գանոնք պահպանող Օրէնքի իմաստուն կիրառութենէն: Երկրորդանքի մ'առջեւ, — ընե՛ր թէ չընե՛ր, — երբ միտքն իր դատողութեանը մէջ մոլորի, ընելով ինչ որ պէտք չէ ընել եւ չընելով ինչ որ հա՛րկ է ընել, անհրաժեշտ կը դառնայ ձիգը, — «լինել թէ չլինել»-ու Ոգորումը, վերագտնելու համար կորսուածը, Ոգորում մը, այո՛, մարդկային բոլոր ոյժերու կորովի եւ խոհական խաղարկութեամբ. վասնզի «բոցեղէն սուր» մը կը հսկէ

շուրջանակի այն ճամբուն վրայ՝ որ կ'առաջնորդէ դէպ ի «կեանքի ծառը»: Մտքի մոլորանքը՝ մոլորա՛նքն է նաեւ Գիտութեան՝ որ կ'անտեսէ բարին — ներդաշնակութիւնը եւ կը միտի չարին — աններդաշնակութեան: Ճշմարտութեան լոյսը միայն կրնայ թափանցել այդ «բոցեղէն» պահպանութենէն ներս, պարտութեան մատնելով Չարը եւ ապահովելով բարուն յաղթանակը: Կատարեալ գիտութիւնը այս յաղթանակին մէջ է:

Կեանքի եւ գիտութեան ծառերէն զատ դրախտաշխարհը լեցուն է այլ «գեղեցիկ» ծառերով՝ որոնցմէ կարելի է «ճաշակել» անվարան: Գեղեցկութիւնն ու վայելքը, այսպէս, որոնք կ'օրինականանան աստուածային հրամանով՝ հաշտ ըլլալով տիեզերական ներդաշնակութեան հետ, ոչինչով կ'եղծեն դրախտաշխարհի թաւոյքները: Ընդհակառակը աշխարհ բարի է իր գեղեցկութեամբ եւ վայելքներով, որոնց՝ Կեանքն ու Գիտութիւնը կուտան իրենց քնարն ու կշիռը: «Բարի» է աշխարհը, նոյն իսկ յաջա Անոր՝ որ գերակիզմն է գերագոյն բարութեան:

«Բարի աշխարհը», ուր կ'ապրինք, շօշափելի պատկերն է այն «Երջանիկ Բնագաւառ»ին կամ «մաքուր երկիր»ին՝ ուսկից «Ճշմարտութեան անսահման լոյսը» կ'աղբերանայ: Մշակելով անխոնջօրէն եւ պանծալով արթնութեամբ «այս բարի աշխարհը»՝ մենք կ'իրականացնենք այդ գաղափարական Բնագաւառը կամ Երկիրը:

Եւ ո՛ր ամբարիշտ լեզու պիտի յանդգնէր արհամարհել այսպիսի աստուածակերտ աշխարհ մը:

*
*
*

Ի՛նչ ըսել, սակայն, որ «բարի աշխարհ»-ին մօտ, աւելի ճիշտ՝ անոր մէջ կայ ուրիշ աշխարհ մ'ալ, «այս

աշխարհը»: «Աստուած» մը ստեղծեր է եւ «իշխան» մը կը ղեկավարէ զայն: «Այս աշխարհը» լոյսի դէմ ունի խաւարը եւ գիտութեան դէմ տգիտութիւնը: Ահա թէ ինչո՞ւ անկարող է ան «տեսնելու, ճանչնալու եւ ընդունելու ճշմարտութեան Հոգին»: Մահն ու քայքայումը անոր գիւտերն են: Իր «իմաստութիւնը յիմարութիւն է»՝ որ կը դարձնէ զինք թատր «գայթակղութեանց»:

«Այս աշխարհը» մադիկային փոքրաշխարհի սեղծած գոյալիճակն իսկ է «բարի աշխարհ»-ի վրայ: «Ի բնէ չարութեան հակամէտ»՝ մարդկային «եսը», հակադրութիւններու ցանցի մը մէջ բռնուած, հետզհետէ մթազրնած է բարի աշխարհի մթնոլորտը: Ստուգիւ, բարքերու ապականութիւնը, այսինքն՝ նիւթի եւ ոյժի, մարմնի եւ հոգու ներդաշնակութեան խանգարումը եղծած է այն սկզբնական բարութիւնը՝ որով համայն տիեզերքն էր օժտուած: Այսպէս, նիւթի գերակշռութիւնը, որ կը սանձարծակէ մարմնի խառնակ ցանկութիւններն ու կիրքերը, բարի աշխարհին մէջ երեւան կը բերէ «այս աշխարհը», չա՛ր, անիրա՛ւ, ողորմելի՛:

Միսը, նիւթական թէ բարոյական զգաստութեան ծաղիկը խամրող իր պիղծ ճենճերումներով՝ զորս ստորերկրեայ մոլուցներ ու կտղուցներ կը հրահրեն ու կը բորբոքեն, կը ցամբեցնէ ինչ որ լոյսի վսեմ ներշնչումներն են մտքին, ինչ որ սիրոյ առաքինական ծլարծակումներն են սրտին, ինչ որ հաւատքի խանդավառ թռչններն են հոգուն, ինչ որ ճիգի հզօր խիզախումներն են կամքին, ինչ որ գերազնիւ յայտնաբերումներն են նկարագրին, ինչ որ վերջապէս բարութիւնը, գեղեցկութիւնն ու ճշմարտութիւնն է բնականոն ու ներ-

դաշնակ կեանքին: Եւ բարոյական այս մեծ ու տխուր աւերին վրայ է, ահա, որ կը բարձրանայ ու կը տատանի «այս աշխարհը»: Այն «աստուածը», որ կրցաւ օծի մը սողոսկումով դրախտաշխարհէն ներս սպրդիլ եւ «խորամանկութեան» խաբեպատիր շողումով մարդուն ծանօթութեան տենչը մոլորեցնել, եւ որ կը կորսնցնէ «անհաւատներու միտքը, որպէսզի անտեսանելի աստծու պատկերին՝ Բրիստոսի փառքի աւետարանին լոյսը չծագէ անոնց վրայ», ա՛յն աստուածը յղացեր ու ծներ է «այս աշխարհը»: Իսկ այդ նենգաժէտ աստուծմէ ներշնչուած «իշխանը» Չարի Ոգին է, մարմնացած այն Օրէնքին մէջ՝ որ կը կառավարէ «այս աշխարհը» ընկերային ամենավատ հասարակակարգերով:

«Այս աշխարհը», ուրիշ բացատրութեամբ, այն «դարն» էր՝ ուր Յիսուս եւ Պօղոս տեսան չարին աղիտալի տիրապետութիւնը: Առաջինին լոյսը կասկած չիկայ թէ անհաղորդ էր այդ աշխարհին: Ահա թէ ինչո՞ւ Ան ըսաւ իրեն համար. «Ես այս աշխարհէն չեմ. եւ լոյսի որդիներ ըլլալու կոչուած իր անմիջական եւ ապագայ աշակերտներուն համար. «Անոնք այս աշխարհէն չեն»: Տարսոնեցի առաքեալն ալ պարտք զգաց ազդարարելու ապականած Հռոմի նորադարձներուն. «մի՛ նմանիք այս աշխարհին կամ դարուն»:

Եւ այդ դարը դեռ կը շարունակէ տեւել, աւա՛ղ, աւելի տգեղ, աւելի պժգալի եւ աւելի ահաւոր պատկերներով:

*

«Այս աշխարհը», ուրեմն, որուն՝ իրաւունքով «լոյսի որդիները» չեն տար վարկ, չէ այն աշխարհը՝ զոր «բարի» է ստեղծեր ինք բարին-Աստուած, օժտե-

լով զայն կեանքով ու լոյսով, ճշմարտութեամբ ու գիտութեամբ, իբր բարի տուրքեր եւ կատարեալ պարգեւներ, երկնքէն իջած»՝ զայն լնչակող ու պահպանող մարդկութեան:

Բայց Աստուած չէ լքած բոլորովին նաեւ «այս աշխարհը»: Ան ուզեր է յիշել զայն, որպէսզի «բարի աշխարհը» դառնայ ո՛չ թէ խորշիկ կամ հրաժարելի դժոխք մը, այլ երանաւէտ դրախտավայրն ու միակ ժառանգութիւնը թէ՛ աշխարհի եւ թէ՛ լոյսի որդիներուն:

Ե՞րբ եւ ի՞նչպէս պիտի կատարուի այդ փրկութիւնը.— դժուար է պատասխանել թէ՛ ե՞րբ. բայց թերեւս այս գրչի տկար շողակաթումները փոքր չափով կարենան ցոյց տալ թէ՛ ի՞նչպէս:

13 Յունիս 925

Սկիւար

Դ.

ԿԱՅԱՍԻ ԸԱԲՈՒՆՈՒՄՆԱՐ

ԱՐՄԻ ԽՈՐԵՐԷՆ

ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ ՏՆՄ ԽՈՍՋ

Դ.

ԿՏԵՆ ԸՐ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐ

Ի՞նչ է կեանքը:

Հազիւ կը հնչէ մարդկային գիտակցութեան զարթօնքի մեղմադծոտ պահը՝ ամէն վարդագեղ ու անփորձ շրթունքի վրայ կը թրթռայ այս հարցումը: Գեղեզմանի մը հանդէպ վրդովուած կամ դազաղի մառջեւ սարսափած եւ կեանքի բուռն սիրով բաբախուն սրտի մը դողն է որ տուն կուտայ այս յաւիտենական հարցումին: Կայ նաեւ լրջմտութեան անշիոթ լեզուն՝ որ իմաստնօրէն կը կիրարկէ զայն, երեւան բերելու համար կեանքի իրական արժէքները եւ արժեցնելու համար իր սեփական գոյութիւնը:

Ի՞նչ է, ի՞նչ, այն խորհրդաւոր ճամբան՝ որ մօր արգանդէն կ'սկսի եւ երկրի արգանդով կը վերջանայ: Ցաւի բնազդական ճիչ մը՝ իբր թէ ողջունելու համար լոյս-աշխարհը, եւ արցունքի ինքնաբուխ շիթ մը՝ օրհասական հրաժեշտի փղծկումով դառնացած, կը կապեն ծնունդն ու մահը իրարու: Անգիտութիւն մը կայ ե՛ւ այդ ճիչին, ե՛ւ այդ շիթին մէջ, որոնք օրօրոցէն մինչեւ գերեզման կարճ կամ երկար միջոցը կը լեցնեն, փոխն ի փոխ կամ միասնաբար, տրամութեամբ եւ ուրախութեամբ, հեծութեամբ եւ ցնծութեամբ, զրկանքով եւ վայելքով, ձախողութեամբ եւ յաջողութեամբ, դժբախ-

տութեամբ եւ երջանկութեամբ, մէկ խօսքով՝ խաւարով եւ ճառագայթով:

Բաւիղի մը չափ անել այդ ճամբու ընթացքին, ուր Սփինքսը մեծ առեղծուածք կ'անդամէ՝ աչերն յառած անհունութեան, մոլորանքն է անխուսափելի, աւա՛ղ: Սյդ մոլորանքը կուգայ եւ՝ խաւարէն, եւ՝ ճառագայթէն: Չէ՞ որ մարդկային տենչերն ու երազներն անսահման են: Իսկ կեանքի շողերը,՝ օ՛հ, ո՛րքան վաղանցիկ են անոնք:

Չխորհեցա՞ն եւ չե՞ն խորհիր տակաւին կենսութեան երիտասարդներ՝ որոնց սիրտը գինով է «այս աշխարհի» թիթեռնաթեւ հանդերձերով.— «Սակաւատեւ ու ցաւազին է մեր կեանքը եւ ոչինչ կրնայ խափանել անոր վախճանը: Եկէ՛ք, ուրեմն, վայելենք այն բոլոր բարիքները՝ որ կան այս աշխարհի վրայ»: Եւ անոնք ա՛յնքան միամիտ ո՛րքան կարճատես, չե՞ն գիտեր թէ այդ աննպատակ եւ աղիտալի անձնատուութեան մէջ սպաննող ծանծոյթը կայ՝ զոր ո՛չ «գարնային ծաղիկը» ո՛չ «վարդերու պսակը», ո՛չ «պէս պէս գինիները», ո՛չ ալ «անուշահոտ իւղերը» կրնան երբեք փարատել: «Չար խորհուրդներ» կը կուրացնեն մարդկային միտքը՝ զոր «մահացու խաբկանք» մը կը գահավիժէ ու կ'զգետնէ. վասնզի գարունը կ'անցնի, վարդերը կը թառամին, գինին կը քացխի, իւղերու բուրումները կը ցնդին եւ բոլորէն վերջ կը մնայ յօրանջող Ոչինչը:

Խինդ ու խնծիղին մէջ յղիացող ընչեղն իսկ չունեցա՞ւ իմաստութեան ստորջանքը. «Ունայնութիւն ունայնութեանց...»: Արեւին տակ ո՛չինչ նոր» գտեր էր նա: Յաւիտենական միօրինակութիւն մը, իրերու եւ երեւոյթներու յուսի-շրջանով մը, կեանքը կը դարձնէ անհամ ու տաղտկալի: Եւ այս միօրինակութեան

մէջ իմաստութիւն, գիտութիւն, խորհուրդ, գործ, վայելք, վիշտ եւ այլն, ուրիշ բան չեն՝ բաց եթէ «հոգու» կամ «օրտի տանջանք»: «Ամենայն ինչ ընդունա՛յն է»:

Ուրիշներ, բախտէ շփացածներ, աւելի «անմիտ» ու «ծակաչք», որոնք առանց, «վաղուի մահուան» հաւանականութեամբն զգաստանալու՝ «կեանքը մթերուած հարստութեան մէջ» կը կարծեն գտնել, չմտածեցի՞ն նոյնպէս իրենց ինչքի գերածումին ի տես. «Քաւենք մեր շտեմարանները եւ աւելի մեծերը շինենք, հոն ժողվելու համար մեր բոլոր բերքն ու բարիքը: Ապա ըսենք մեր անձերուն.— Ո՛վ մեր անձերը, առատ պաշար ունիք համբարուած շատ մը տարիներու համար, կերէ՛ք, խմեցէ՛ք եւ ուրախացէ՛ք»:

Ընչաքաղցներէն վերջ ահա՛ նաեւ կենսասէրներու այլ դասակարգ մը: Անոնք իրենց ստացուածքը, անաշխատ՝ հետեւաբար եւ ճակտի քրտինքի օրհնութենէն զուրկ ժառանգութիւնները, կը մսխեն «անառակ կեանքի» մը նեխած ճահիճին մէջ եւ կ'ուտեն ուրիշներու «կեանքը պոռնիկներու» հետ: Եւ այսպիսիները քիչ անգամ, իրենց «սովամահ չքաւորութեան» մէջ ճարահատ, զղջումի ցունցով մը կ'սթափին եւ կը վերադառնան կեանքի զգաստ ու արդար վայելքին:

Ո՛րքան անտանկի է նաեւ խաւարը՝ որ կը ծածկէ յաճախ կեանքի ճամբան: Հոն կայ տաժանելի տառապանքը՝ որով կը տուայտի հոգին անմխիթար: Տառապանքը՝ որ կը մնայ մոխրացող բախտի մը աճիւններուն տակէն կամ կը հեծէ չժագող աստղի մը սրտմաշ սպասումներէն: Անգութ փորձութիւն մը համբերութիւնը կը տանջէ ու կը հատցնէ: «Աշխարհը», զոր Աստուած յաւիտենական «վայելչութեամբ մը դրեր է մարդոց սրտին մէջ», կը դառնայ «տրտմու-

Թեան հովիտ» մը: Մարդը, յուսահատութեան նուպայի մը մէջ սրտաբեկ, կ'զգայ նաեւ փլուզումն այդ վայելչագեղ աշխարհին ու կ'անխօսէ զինք «յղացող գիշերն ու ծնող օրը»: «Ինչո՞ւ թշուառ էակներուն՝ լոյս եւ դառնացած հոգիներուն՝ կեանք է տրուեր», - կը գանգատի ան:

Այս խաւարն ունի ուրիշ դժգոհներ ալ: Թերեւս Թոյլ՝ այլ ազնիւ հոգիներ, անոնք ծայրագոյն հրաժարումին մէջ կը փնտռեն ինչ որ չեն կրցեր ձեռք բերել ականարկուած համբու ընթացքին: «Ծերութեան, հիւանդութեան եւ մահուան մտածումները» կ'առաջնորդեն զանոնք խզելու բոլոր այն կապերը՝ որոնք կ'արգիլեն կատարեալ լուսաւորութեան ստացումը», հրաժարելու «մթութեամբ եւ տգիտութեամբ լի աշխարհէն», Թողլու արքայական թագ ու փառք, յօժարելու «տնանկութեան . . . գտնելու համար փրկութեան համբան»: «Այս աշխարհի» գռնհիկ եռուզեռէն հեռի, ճգնողական-ներանձնական առանձնացումը ապառաժի մը խռռոչին կամ անապատի մը ամայութեան մէջ՝ ուր հարգատ քնութիւնը անդորրօրէն կը խոկայ, ընտրելագոյն ներշնչարան-մարգարանն է անոնց, հասնելու համար իրենց ըլծակէտին, — անլիրդոյ խաղաղութեան, եռանդահ հանգիստին» (Նիւրիսան):

Դժգոհներու խումբ մ'ալ անոնք՝ որոնք նոյնպէս «այս աշխարհի» կարգուսարքը կը գտնեն եպերելի եւ ընդվզեցուցիչ: Անոնք, հինէն ժառանգուած բոլոր սրբութիւններէն վեր, անցեալի բոլոր արժէքներէն բարձր, բայց երէկի նախապաշարումներու ոգիէն թեւ առած նոր երազներու եւ նոր տեսիլներու աշխարհ մը կը նկրտին կերտել հակամարտ դասակարգներով ցաւատուած մարդկութեան համար: Այս «երկրաւոր դրախտ»ին

մէջ ալ, սակայն, աւա՞ղ, դասակարգային խտիրն ու ատելութիւնը ոչ թէ ջնջուած՝ այլ շեշտուած իսկ է, դերերու շրջումով մը՝ որ ոչինչով կը մոռցնէ հինը: Ընչազուրկներու գրոհն է որ միութեան կարգախօսը կը շեփորէ ընդդէմ ընչաւէտներու բանակին: Եւ ի՞նչպէս Մամոնայի պաշտամունքը գերած է երկու դասակարգներու սիրտն ալ հաւասարապէս: Արգահատելի ուրացում մը մոլորեցուցեր է բախտաւորն ալ բախտազուրկն ալ:

Ահա նաեւ անտարբերներու ստուար ու խայտաբղէտ հօտը: Հոսանք մը զայն կը մղէ հասարակաց համբուն մէջ: Քայլերն անկշիռ են ու դանդաղուն, ուղղութիւնը պատահական է ու ոլոր-մոլոր եւ գնացքը խօլ ու աննպատակ: Կ'անցնի ու կ'անհետի այնպէս՝ ինչպէս որ երեւցեր էր: «Կը փթթի դաշտի ծաղկի մը նման. հովը կը շնչէ անոր վրայ եւ ահա ան ոչ եւս է. անոր տեղն անգամ կը դառնայ այլեւս անյայտ»: Ան կը թափառի «հողմարած»ի մը նման, անգիտակ թէ ո՞ւր կ'ընկնէ կուգայ եւ ո՞ւր կ'երթայ:

Այս բոլորէն վեր, սակայն, կան վատթարագոյնները: Արդարութեան դարանակալներն են անոնք: Անզգամութիւն մ'ալ կը դարանակալէ անոնց աստըւածութեան ու մարդատեաց սրտին մէջ: «Բռնութիւնը՝ օրէնսդրութիւնն» է անոնց: Անպատկառութիւն, անիրաւութիւն, թշնամանք, հալածանք, խոշտանգում, սպանութիւն՝ անոնց զէնքերն են, անխտրօրէն կիրարկուած: Ոչ մէկ սրբութիւն անոնց համար: Ուրացումներու ամօթը նախապաշարում մ'է, խղճի տագնապը՝ սնապաշտութիւն: Ծիծաղելի է միջոցներու խտիրը եւ մեղադրելի՝ «անպիտան տկարութիւնը»: Անոնք չզիմեղադրելի «աւելի լաւ է իմաստութիւնը քան ոյժը»:

Ընդհակառակը անոնք կտակեր են մեր դարուն ամէնէն ահաւոր ու անողոր մէկ նշանաբանը. «Իրաւունքը ո'յժն է»:

Բայց այս միեւնոյն ճամբուն վրայ տեսնուել են ուրիշ անցորդներ ալ՝ որոնք կեանքն ու մահը դիտած են հաւասար անվեհերութեամբ: Անոնք ո'չ կեանքէն են հրաժարել, ո'չ ալ մահէն սոսկացել, ո'չ արհամարհանքն են ունեցել աշխարհին՝ ո'չ ալ անոր մոլեգին սէրը, ո'չ յղիանքը վայելքին՝ ո'չ ալ անոր յափրանքը: Իրենց գերմարդկային գրկանքներուն մէջն իսկ նգովք մը դուրս չէ թռել իրենց կայծակնամաքուր շրթներէն՝ երկնող գիշերներու եւ ծնող օրերու դէմ: Ձէ՞ որ «օրը օրին կը յայտնէ խօսքը եւ գիշերը գիշերին կը ցուցնէ գիտութիւնը»: Հոգուն բնական ու աստիճանական փթթումն ու աճումը, զարգացումն ու լուսաւորումը շարունակական լինելութեամբ չը: Այսպիսիներուն համար կեանքը՝ զուտ նիւթական պայմաններէ վեր՝ Բարձրագոյն Փաղափար մ'է, աստուածային Յարացոյց մը (idéal), յաճախ գերագոյն անձնաւորութիւններով խորհրդանշուած: Այս անձնաւորութիւններէն մէկն ու անգուգականն է Յիսուս: «Առատաբոլս կեանքի» աղբիւրն է Ան եւ «ճմարիտ Լոյսը»՝ որ կը հնարաւորէ այդ կեանքը: Ահա թէ ինչո՞ւ գեղեցիկ երկընտրանքի մ'առջեւ կը գտնեն անոնք իրենք-զիրենք. — «Մեռնելու շահը» մէկ կողմէ, որ անփոխարինելի վարձատրութիւնն է գաղափարական կեանքին, եւ «նաւթի մեջ մնալը» — (սպիւղը) միւս կողմէ, որ միջոց մ'է ուրիշներո՞ւն ալ շահեցնելու նոյն վարձատրութիւնը: Անոնց միակ գէնքն ու պարծանքի առարկան իրենց «խաչն» է, պարտականութեան ծայրագոյն զոհաբերումը, «անձնունայնացումը», որ իրենց կ'ապա-

հովէ հոգու իրական յաղթանակը եւ ճմարիտ երանութիւնը. թէ՛ երկրի վրայ, թէ՛ երկնքի մէջ, թէ՛ կենդանութեան ատեն եւ թէ՛ մահուանէ վերջ: Յաւիտենութիւնը անոնց արդար ու անյափշտակելի բալիշն է:

*
* *

Ահա կեանքի նկատմամբ հաճոյապաշտ, ոչնչապաշտ, յոռետես, պատեհապաշտ, նիւթապաշտ, գաղափարապաշտ ու հոգեպաշտ ըմբռնումները այն բոլոր հոգիներուն՝ որոնք իրենց սովորական անցքը կը կատարեն «բարի աշխարհի» վրայ եւ «այս աշխարհի» մէջ: Ո՞վ իրաւունք ունի: Այս գրիչը դեռ առիթ կ'ունենայ խորհրդածութեան փոքր շողեր կաթեցնելու այս նիւթին վրայ:

29 Յունիս 1923

Սկիւսար

ՄԻՆԶԵՐԱԿԱՆ ԴՈՅԱՆՄԸ

(ԿԱՆՔԸ ԻՆՉՊԵՍ ՈՐ Է)

ԱՐԺԻ ԽՈՐԵՐԷՆ

ՄԱՐԴ-ԿՈՒԹԵԱՆ ՏՆՄ ԽՕԱԸ

Ե.

“ՄԻՆՁԵՐԵԿԱՆ ԳՈՅԱՄԱՐԺԷ,”

(ԿԵԱՆԸ ԻՆՉՊԷՍ ՈՐ Է)

Ո՛վ չէ ունեցեր սէրն ու ներշնչումը Մայր-Բնու-
թեան: Ո՞րքան գեղեցիկ եւ սակայն անթափանցելի
խորհուրդներով լեցուն է ան: Հոգեզմայլ հանդիսա-
տեսները չն՞ք կեանքի այն փայլակներն թաց շարժա-
պատկերներուն՝ որոնցմով իրերայաջորդ անհատնում
արշալոյսներն ու վերջալոյսները, արեւափառ ցերեկ-
ներն ու աստղավառ գիշերները իրենց անհամար սքան-
չելիքը կը ցուցադրեն հոն սոմէն օր: Խառնուտիկ զա-
տիկն ու հսկայ կաղնին, կապուտիկ անմոռուկն ու
յաղթանդամ փիղը, ոսկի-եզնակն ու սիրաբոյր վարդը,
երկրասող օձն ու երկնաթռիչ արծիւը, կայտառն
կարմրախայտն ու արծաթփորիկ սուզակը, օդապար
արտոյտն ու դաշտածիլ առւոյտը, վիշազէն ոզնին ու
բաշագեղ առիւծը, դիցանուէր ճագոմն ու մեղրածոր
խնձորենին, ոսկէգեղմ գառնուկն ու մօրուանի անգ-
ղը, ջահակիր կայծոռիկն ու ամպաչու լուսինը, վեր-
ջապէս հիւլէն ու տիեզերքը, մանրէն ու մարդը եւ
այս բոլորէն վեր ու այս բոլորը բովանդակող Աստու-
ած՝ կը կազմեն ու կը յաւէրժացնեն այդ հրաշալի-

քը: Ի՞նչ եւ ինչո՞ւ են, սակայն, կեանքի այս աննման
յայտնութիւնները, ուր կէտերն ու գիծերը, գոյներն ու
ծեւերը, ծայրներն ու թրթռումները աշխարհի նարտար
առնթերադրութեամբ, հիւանալի ընդելուզումներով,
անթերի համաչափութիւններով, սրտազրաւ համադը-
րութիւններով եւ անվրէպ ճշտութեամբ կը ներդաշ-
նակաւորուին: Հակադրութիւնները—իրրեւ Բնութեան
ոստոսաումները—որ վերեւ մատնանշուեցան ընդա-
ւորներէն խիստ սակաւ ու աննշան այդ յայտնու-
թիւններուն մէջ, թերեւս արդիւնք են մեր ողբալի
տգիտութեան. վասնզի տիեզերական իմաստուն ճար-
տարապետութեան մէջ անհնար պիտի չըլլար ապա-
հովաբար տեսնել այն աստիճանական եւ շարաշար-
եալ յառաջատուութիւնը՝ որով հիւլէն տիեզերքին եւ
մանրէն մարդուն մէջ կը գտնեն իրենց լրումը եւ բո-
լորը միասին իրենց բացատրութիւնը արարչագործ մեծ
Զօրութեան մէջ:

Ինչ որ, սակայն, ոչ նուազ կրնայ գրաւել մեր ու-
շադրութիւնը, այդ այն իրողութիւնն է՝ որուն համա-
ծայն տեղի կ'ունենան տիեզերքի մէջ բոլոր սկիզբներն
ու վախճանները, յաւելումներն ու նուազումները, գե-
րածումներն ու անհիտումները: Մայր-Բնութիւնը մեզ
կուտայ այդ իրողութեան ապշեցուցիչ մանրամասնու-
թիւնները՝ զորս յաճախ կը դիտենք սովորական եւ
անտարբեր աչքով:

*

Ահա՛ գեղեցիկ բուրաստան մը: Կը տեսնէ՞ք սա
փոքրիկ միջատը, ոսկի-եզնակը: Ինչպէս զարնան հետ
բացուող վարդի պսակին մէջ փութացեր է ան փըն-
տըռելու իր նեկտարի բաժակը: Իր այս գինարբուքով,
սակայն, ան չարիք մը կը գործէ՝ անգիտակցաբար՝

տունկին, խլելով անկէ՛ գերածումի կարելիութիւնը:
Բայց զբոսաւէր մանուկին չարանճի մատները շուտով
կը հասնին ե՛ւ պատժելու այդ ակամայ չարիքը, ե՛ւ
զայն շարունակելու: Ծակոտկէն տփիկներ կը դառ-
նան միջատներուն վարդափիւռ բանտերը՝ ուր անոնք
ալ կը զրկուին անհաշիւ բազմացումի մը հնարաւո-
րութենէն: Ասդին ահա խորոտ գատիկը՝ որ կը զարթ-
նի նախշուն Զատիկին հետ: Ան կը բերէ պարտիզպա-
նին իր փրկարար աշխատանքի համեստ բաժինը, նոր-
ծիւ սերմերու սպառնացող որդեքէն իր անունդ ճա-
րելով: Բայց մի՞թէ բարի գատիկը իրաւունք ունի իր
սերունդներու թիւը՝ ի հեճուկս որդերուն՝ անչափո-
րէն բազմապատկելու: Ուստի ահա ծիծեռնակը՝ որ
կուտայ անոր չափաւորութեան դասը, իր ծագելուն
կեր ընելով անոր աւելին: Չէ՞ք նշմարեր, սակայն,
հարպիկ ու ճիւղն կատուն՝ որ գետնատարած կը դա-
րանակալէ թուփերու ետին իր մարմնի բովանդակ
մագնիսոգ լարուածութեամբը: Թռչունը ի՛նքն ալ պի-
տի քաւէ իր մեղքը: Արդէն հապուկ օձն ալ կայ՝ որ
կը լրացնէ պակասը, սողոսկելով՝ գիշերանց բոյնէն
նիւս եւ սերունդներ փծացնելով՝ ապահովելու համար
իր գոյութիւնն ու աճումը: Իսկ ինքը զե՞րծ է սրտես
արծուի մագիլներէն կամ փայտահատի տապաքէն՝
որոնք կը հսկեն միշտ իր գլխին վերեւ: Առանց այս
աստուածային բշխանքեան ո՛րքան ահարկու պիտի ըլ-
լար «խորագէտ» սողուններու ողողումն ու նախնի-
ները դրախտաշխարհին մէջ: Մեծղի փիղն անգամ. որ
կը կոխոտէ անմոռուկն ու անոր քայրերն անկարեկիր,
երախտիքի պարտք մ'ունի այդ թշնամութեան, իր սե-
րունդն ալ ազատ չըլլալով անոնց մահացու գալա-
րումներէն:

Նուազ հրահանգիչ չէ նաեւ անտառը: Կրնա՞ք ձեռնել սա փշէ գնտիկը: Անասնիկ մ'է ծրարուեր անոր մէջ: Ան իր գիշերային որսորդութիւնն է կատարեր մացառներուն տակ: Մկնիկներ, միջատներ, թռչնակներ հնազանդեր են այն տիեզերական օրէնքին՝ որուն հրաւիրեր է զիրենք ոգնին: Իր փուշերը իր ինքնապաշտպանութեան զէնքերն են: Դռուոց առիւծն անգամ, որ թեթեւօտն եղջերուներու խեթկիչ կոտորներն ալ գիտէ փշրել, դժուար թէ փորձէ անոր խայթոցներուն ենթարկել իր ծանր թաթերը: Բայց ո՛չ ոգնին փուշերը, ո՛չ ալ առիւծին թաթերը կրնան հողալի մարդկային հնարագիտութենէն:

Ակնարկ մ'ալ սա հնամի խնծորենուն: Ինչպէս ժրաջան մեղուներ պար են բռներ անոր վարդագեղ ծաղիկներուն շուրջ: Արգասաւորութեան խորհուրդը կը բզզան անոնք հոն, իրենց թրթռուն թեւերով որոնցմով սերմնափոշին աստուածային օրհնութիւնը կը փոխադրէ ծաղկէ ծաղիկ: Միայն թէ դալկացած ոստերուն մօտ կան նաեւ քօսացած ճիւղերը: Ճագոմը իր աւերն է գործեր հոն: Դրուիդեան բուրմեր նուիրագործեր են այս մակաբոյժը: Այս նուիրականութիւնն ու մարդկային աւանդապաշտութիւնը արգիլիք են ճագոմին ե՛ւ անոր անսահման առատացումը, ե՛ւ անոր ակամայ դայիականերուն անճիտումը:

Իրերակերութեան զարմանալի տեսարաններ, որոնցմէ շատ ու շատ ունին նաեւ մեր դաշտերն ու արտերը: Հոն ծիւնասար գառնուկներ կը ճարակին գարնան բիւրազան ծաղիկներով ասեղնագործուած դեռաբոյս դալարիները: Բայց ահա գիշատիչ անգղը՝ որ կը խոյանայ վերէն կամ սովալլուկ գայլը՝ որ կը յարձակի վարէն, բզկտելու եւ փողոտելու համար անոնց-

մէ շատեր եւ անոնց աղիքով իրենցը կերակրելու: Թէեւ գամիռն ու ծուղակը անպատիժ չեն թողոր մէկին ճիրաններն ու միւսին ժանիքը, բայց դաւ մ'ալ կայ ծածկուած մարդուն խնամածու ձեռքին մէջ: Փափուկ մսի ախորժակը հոն կը դնէ անկշտօրէն մորթոտող դանակը: Բնութիւնը պիտի հանդուրժէ՞ր որ ոչխարներու անսահման աշխարհակալութիւն մը վտանգէր կեանքի հաւասարակշռութիւնը:

Արեւագալ է: Միրուն արտոյտն է արթնցեր: Ինչ հրճուագին ճախրանք ու պար այն կենսախայտ արտերուն վերեւ: Իր կտցումներն ալ են բարերար: Վնասակար հունտեր կը կազմեն իր սեղանի խորտիկները: Ինչ որ չընէր սակայն ինք, կ'ընեն իր ուրիշ եղբայրները եւ մանաւանդ արտհունծերու մանգաղը: Եւ մանգաղէն մինչեւ հացթուխին ափը՝ ցորենը կ'ողբայ իր տիրապետութեան սահմանափակումը:

Դիշեր է: Ճրագի պէտք չունինք: Ահա լապտերները փոսուռաներուն՝ որոնք ձրի չեն սպասարկեր մեզ: Բայց բնութեան անբան իմաստութիւնը զանոնք ալ կը պատժէ: Մանուկները անոնցմով իրենց զուարթ ջահագնացութիւնները կը սարքեն: Թշնամի ա՛յլ անասնիկներ կոտորածի պակասը կ'ամբողջացնեն:

Կրնա՞ք խորհիլ թէ ի՛նչ կապ այս պլպլուն լուսորդերուն եւ այն վերի շողակաթ լուսնին միջեւ: Եւ սակայն այս լուսամարմինն շնորհիւ է որ մեր Մայր-Բնութիւնը յօրինուեր է ա՛յս կերպ եւ ո՛չ այլ կերպ: Ծովերը չե՛ն բարձրանար ու ցածնար անոր տմոյն նշոյլներու ազդեցութեան տակ, մակընթացութեան եւ տեղատուութեան հրաշալիքը պարզելով մեր աչքին առջեւ: Եւ ի՛նչպէս ձկնիկները, արդէն միլիոններով կուլ գացած մեծերուն, կը մոլորին նաեւ ջրերու այս

գթօսանքին մէջ եւ կարթէն, ուռկանէն ու բիւրաւոր կտուցներէ ազատել վերջն ալ՝ յանկարծ ցամքած տիղմին վրայ կը թողուն իրենց՝ անշնչացած մարմնիկները:

Արեւն իր ամբողջ դրութեամբ եւ աստղերն իրենց շքորը պարերով անմասն չեն այս տիեզերական նախնիրներուն:

Ջրերուն մէջ էր նաեւ նախանիւթը՝ որմէ դուրս է եկեր տիեզերքն իր հսկայ ու բարդ մեքենականութեամբ: Մանրէներու զանգուած մը չէ՞ր կաւէ այն կոշտն ալ՝ որ արարչագործ Աւի-զօրութեան մը մէջ դարձաւ կենդանի ու բանական մարդը: Եւ այս բոլորէն վեր ու այս բոլորին մէջ ահա նոյն ինքն Աստուած՝ որ մահաւժիւրը տուաւ նա՛եւ մարդուն: «Երկիրը լեցնել»-ի օրհնութիւնը փոխանակուեցաւ «երկրին դառնալ»-ու անէծքով: Ասկէ բան հողէն, ասկէ բան հողին, — այս է տիեզերական Օրէնքը՝ որուն վրայ են հիմնուած կեանքն ու իր բոլոր փոփոխութիւնները:

Ի՞նչ եւ ինչո՞ւ են, սակայն, աշխարհն սկսած մինչեւ օմնիա արարչագործութեան մէջ տեսնուած այս զարմանահրաշ փոփոխութիւնները, խնամութիւններն ու տարանջատումները, խմորումներն ու քայքայումները, ձգողութիւններն ու վանողութիւնները, կեդրոնածիզ ու կեդրոնախոյս զօրութիւնները եւ մանաւանդ սա անյագ ու անվերջ իրերակերութիւնները: — «Ահաւոր մրցում մը», — պիտի ըսէին ոմանք: — «Զօրաւորին վերապրումը», — պիտի պատասխանէին ուրիշներ: — «Ամենաընդունակին տեսականութիւնը», — պիտի հետեւեցնէր իմաստասէր մը: — «Տիեզերական գոյամարտը», — պիտի յարասէր գիտնական մը: — Իսկ ձայն մը, մարգարէաշունչ ու տիրական, դարերու խորէն կ'արծա-

զանգէ. «Զօրաւորները պիտի յափշտակեն Աստծու թագաւորութիւնը»: . . .

«Տիեզերական գոյամարտը, Կռիւ ապրելու համար, ահաւոր աղեացակերութեամբ մը՝ որ ո՛չ միայն մանրէն որդին, որդը միջատին, միջատը թռչունին, թռչունը սողունին, սողունը գազանին, գազանը մարդուն եւ մարդը այս բոլորին դէմ կը զինէ, այլ նաեւ իւրաքանչիւր տեսակի մէջ իրերաջնջումի բնագործ կը զօրացնէ: Բնութիւնը չհանդուրժեր որ եւ է գերաճում. . . :

*

Ահա տիեզերական կեանքը ինչպէս որ է իր ամենէն աննշան այս պատկերացումին մէջ: Այսպէս պէտք է ըլլայ, սակայն, գոնէ մարդկային կեանքը ուր կը տեսնենք, աւա՛ղ, «մարդը մարդուն եղած գալը»:

Այս մասին յաջորդ գլխով:

2 Յուլիս 1923

Ալիւտար

ԲԱՐԻ ՊԵՄԵՐԵԶԱՐԸ

(ԿԱՆԱԺԸ ԻՆԶՊԵԱ ՈՐ ՊԵՄԺ Է ԸԼԼԵՅ)

ԱՐԺԻ ԽՈՐԵՐԷՆ

ՄԱՐԴԿՈՒԹԵՆ ՆԵՄ ԽՕՍԸ

2.

ԲԱՐԻ ՊԵՄԵՐԷԶՄԵ

(ԿՅԵՆ ԸԸ ԻՆՉՊԵՍ ՈՐ ՊԵՄ Ը ԸԼԼԵՅ)

Ըսաներորդ դարը — լուսադարը — տեսաւ համաշխարհային աննախընթաց ու քստմնեցուցիչ հակատամարտը: Մարդկային ամօթապարտ բնազդներու ստորերկրեայ երկար խլրտումներ պատրաստեցին անոր դիւահոնար բոլոր ռազմամթերքը: Յանկարծական պոռթկում մը ծնունդ տուաւ անոր եւ համահարակ բողափառում մը կլանեց բովանդակ աշխարհը: Քաղաքակրթական մեծագործը սկզբունքներ եւ մարդասիրական փքուռոյց նշանաբաններ ճգնեցան արդարացրնել անոր ահարկու երեւումը: Պաշտօնական ոսկեզօծ խոստումներ եւ հանդիսական ծալտուն յանձնառութիւններ սրեցին բթացած ախորժակներն անգամ: Տիեզերական խիղճը թմրեցաւ: Կիրքերը հրահրուեցան: «Բանականութիւնը կարծես նոր կիզանիւթ աւելցուց ատելութեան բոցին վրայ»: Քնացած գազանն արթնցաւ եւ խոյացաւ՝ սանձարծակ՝ մարտահրաւէր ասպարէզին մէջ: Մոլեգնոտ գիրկընդխառնումի մը պահուն եղբայրներ եկան դէմ դէմի, առանց կարենալ զիրար ճանչնալու եւ առանց զխնալու թէ ին-

չո՛ւ: Մարդկութեան ընտրելագոյն ու կանաչարեւ զաւակներէն միլիոններ խողխողուեցան անգթօրէն «վայրկենական հաճոյքի մը համար»: Օրէնքը, որ իրաւունքո՛վ կը դատապարտէ անհատական ոճիրները — յաճախ ի՛ր իսկ երկունքը, աւա՛ղ, — նուիրագործեց համայնաջինջ այս մեծ Ոճիրը անիրա՛ւօրէն:

Անոնք որ կանգուն մնացին, սակայն, աւելի երջանիկ չեղան քան ինկողները: Զինուած ու սպառնալից իսաղաղութիւն մը սկսաւ քամիլ ու դեռ կը քամէ պատերազմի մէջ չթափուած արիւնը բոլոր հիւծած վերապրողներուն: Շունդալից սկզբունքները սնանկացան ողբալիօրէն: Նաւաբեկութենէ ճողոպրողներ նետուեցան՝ ըստ բախտի՝ այս ու այն կողմ անողորմօրէն: Իրաւունքը հեգնուեցաւ շնականօրէն եւ արդարութիւնը «պոռնկացաւ» անպատկառօրէն: Կշիռը խարդախուեցաւ ու քնարը խանգարուեցաւ: Զիրար բզկտող եղբայրներ սթափեցան ուժասպառ: Ապշութեամբ եւ ստորջանքով դիտեցին անոնք անդարձ կորուստներն ու անբոյժ վէրքերը: Ո՞վ էր պատասխանատուն այս բոլորին:—Ո՛չ որ համարձակեցաւ ճշմարտութիւնը պատմել: Միայն թէ անոնք որ սրեցին սուրբերը՝ մնացին ամէնէն աւելի անխոցելի: Դահլիճները յոխորտացին: «Անգիտակից մահերը» — զոհե՛րը — փառաբանուեցան: «Անծանօթ Զինուոր»-ի գերեզմանին վրայ անանուն յուշարձանը կոթողուեցաւ: Ամէն ճակտի վրայ ինկող «Անծանօթ Զինուոր»-ը, որուն մէջ բոլոր բազմամիլիոն նահատակները — ամէն ազգէ, ամէն լեզուէ եւ ամէն կրօնէ — արիւնի եղբայրակցութեամբ իրարու ծանօթացան: Նոր գիրկընդխառնում մը մեռելներու սրբազան աշխարհին մէջ, տիեզերական եղբայրութեան եւ իսաղաղութեան անունով պատերազմը նզովեց:

Եւ ինչո՞ւ այս բոլորը:

«Տիեզերական գոյամա՞րտը», «ահաւոր մրցո՞ւմը», «գօրաւորին վերապրո՞ւմը» թէ «ամէնաբնորոշական տեւականութիւնը» տուն տուն այս անպատում նախահիրին:—Ո՛չ մէկը եւ ո՛չ միւսը: Բայց դժուար չէ գրտնել անոր իրական աղբիւրները:

* * *

Այդ աղբիւրներն են այն անյիշելի «ցանկութիւնները» որոնք եռ կուգան ու «կը պատերազմին մարդոց անդամներուն մէջ»: Մարդը «կը ցանկայ» անսահմանօրէն եւ չգիտեր թէ ի՛նչ բանի: Ահա թէ ինչո՛ւ ան երբեք ալ «չունի»: «Կ'սպաննէ» յափշտակելու եւ ունենալու համար եւ սակայն անշէջ «նախանձ» մը կը կրծէ միշտ իր սիրտը, տեսնելով ինչ որ դեռ ունի ուրիշը: «Կը պատերազմի, կը կռուի» . բայց դարձեալ ոչինչ կրնայ ձեռք բերել, վասնզի «խնդրող» սիրոյ տեղ կռիող կիրքը կը բռնկի իր մէջ: Թէ իսկ խնդրէ՝ չկրնար առնել, քանի որ չափ մը չիկայ իր խնդրանքին մէջ: Եւ այս անչափութենէն ծնած «ցանկութիւնները զինք կը մաշեն»: Այս ցանկութիւններուն մէջ կը դառանակալէ «շնացող» մը՝ որ մարդը կ'առաջնորդէ «այս աշխարհի սէր»-ին: Եւ այդ սէրը «թշնամութիւնն է Աստծու դէմ», ճշմարտութեան դէմ:

Ի՛նչ է իսկապէս շահն անոնց՝ որոնք այսպիսի պատերազմներէ յաղթական դուրս եկած ըլլալու ինքնախաբութիւնը կ'ունենան: Թող իրատես առաքեալի մը գրիչը խօսի. — «Օ՛ն, լացէ՛ք հիմակ եւ ողբացէ՛ք այն թշուառութիւններուն վրայ՝ որ պիտի պատահին ձեզ: Զեր հարստութիւնը պիտի ոչնչանայ եւ ձեր հանդերձեղէնները պիտի ըլլան ցեցակեր: Զեր արծաթն

ու ոսկին պիտի ժանգահարին : Անոնց ժանգը վկայ պիտի ըլլայ ձեր դէմ եւ կրակի նման պիտի ուտէ ձեր մարմինը : Գա՛նձ դիզեցիք ձեր վերջին օրերուն համար : Ահա՛ աղաղակն այն մշակներուն՝ որոնք ձեր անդերուն մէջ կ'աշխատին եւ որոնց վարձքը դուք կը զանաք : Հնծողներուն բողոքը զօրութեանց Տիրոջ ականջին հասաւ : Փափկութեամբ եւ հեշտասիրութեամբ ապրեցաք երկրի վրայ եւ ձեր սրտերը անուցիք՝ որպէս թէ մորթուելու օրուան համար : Դատապարտեցիք ու սպաննեցիք արդարը՝ որ ձեզ չընդդիմացաւ» (Յակոբ) :

Այս չէ՞ պատկերը բոլոր պատերազմներուն : Այս չէ՞ մանաւանդ իրական պատկերը դեռ չվերջացող հակատամարտին :

* *

Բոլոր այս պատերազմներէն վեր, սակայն, որոնք տեղի կ'ունենան «մարմնի եւ արիւնի հետ», կայ ճշմարիտ պատերազմ մը. — «Բարի պատերազմը» : Ան կը մղուի «այս աշխարհի իշխանին», «այս դարու խաւարին» եւ «երկնքի տակ գործող չար ոգիներուն դէմ» : Ան պատերազմն է մարդկային ստոր կիրքերուն ու ցանկութիւններուն դէմ՝ որոնք կը խանգարեն ընկերային կեանքի միութիւնն ու ներդաշնակութիւնը : Պատերազմը սնապաշտութիւններու, նախապաշարումներու եւ մոլեռանդութիւններու դէմ՝ որոնք ոչ միայն «անօգուտ» են «շինութեան», այլ նաեւ կործանարար «վէճեր կը յուզեն» : Պատերազմը պայմանադրական ստութիւններու, կեղծիքներու, մարդահաճութեան ու շողոքորթութեան դէմ՝ որոնք բարբերը կ'ապականեն եւ առողջ տեսութիւնը կը մթազնեն : Պատերազմը սնապարծութեան, ընչաքաղցութեան, փառամոլու-

թեան եւ հեշտախտութեան դէմ՝ որոնք «ներքին մարդը» կը մոլորեցնեն, կը մերկացնեն ու կը մեռցնեն : Պատերազմը վերջապէս այն բոլոր բաներուն դէմ՝ որոնք ընկերային տիպար հասարակակարգի մը (Աստուծոյ թագաւորութեան) գալուստն ու հաստատութիւնը կ'արգելեն :

Եւ ինչո՞ւ, արդարեւ, այն բոլոր խորտուբորտութիւնները, անհամաձայնութիւններն ու անկերդաշնակութիւնները՝ որոնք մեզ կ'արտաքսեն այս դրախտ-աշխարհէն եւ կը նետեն «փշածին» ու «տատասկաբեր» երկրի մը մէջ : Ինչո՞ւ «հացալիցն» ու «սովամահը» կուշտ կշտի : Ինչո՞ւ հարազատութիւններն ու խորթութիւնները մարդկային նոյնաբան եւ ընդհանրական եղբայրութեան մէջ : Ինչո՞ւ մոխիրին վրայ նստող սգաւոր այրիին մխացող սիրտը եւ թաւիշին մէջ թաղուող բամբիշին թուվացող հոգին դէմ դէմի : Ինչո՞ւ օտարութեան եւ աւերակներուն մէջ թափառող անպաշտպան որբին արիւն-արցունքով ծովացող աչկունքը եւ ծնողական զրգոտ գիրկերու մէջ զգուանք վայելող երանաւէտ մանուկին ժպտագեղ արեգակունքը միեւնոյն երկնքին տակ : Ինչո՞ւ հանճարի անտեսուած ծաղիկներ՝ որ կը խամրին անարեւ եւ վիթաժներ՝ որոնք իրենց անպէտ գոյութիւնը կը հիւսեն աստղերու երկա՛ր շողերով : Ինչո՞ւ հոս շինարար բազուկներ՝ որ կ'արհամարհուին ու կը կտրուին եւ հոն քանդիչ ձեռքեր՝ որ կը փառաբանուին ու կը համհոն քանդիչ ձեռքեր՝ որ կը փառաբանուին ու կը համբուրուին : Ինչո՞ւ մէկ կողմէն սէրը, հաշտութիւնը, խաղաղութիւնը, անյիշաչարութիւնը, բարեացակամութիւնն ու արդարութիւնը՝ որոնցմով «լոյսի որդիները» կը տառապին ու կը տանջուին, եւ միւս կողմէն ատելութիւնը, երկպառակութիւնը, խռովութիւնը, քէնը,

ոխն ու վրէժը, նախանձն ու անիրաւութիւնը՝ որոնց մէջ «աշխարհի որդիները» իրենց իմաստութիւնը կը ցուցադրեն պանծանքով: Ինչո՞ւ վերջապէս ճշմարտութիւնը՝ զոր Պիղատոսներ արգահատելիօրէն կ'երգիծեն եւ ստութիւնը՝ որուն համար «խաւարի այս դարը» իր պաշտամունքի սեղանը կը կանգնէ:

Ահա կեանքի այս բոլոր ներհակութիւններուն դէմ է որ կ'ըմբոստանայ Աստծու ներշնչած «բարի» հոգին եւ կը հաւաքէ իր բարոյական բովանդակ ոյժերը՝ մղելու համար «բարի պատերազմը»:

Պատերազմը խաւարին դէմ, պատերազմը Աստծու Աւետարանին, ուրիշ խօսքով՝ Տիեզերական Սիրոյն հաւատ:

«Ճշմարտութեան գօտին», «հաւատքի վահանը», «խաղաղութեան բարի աւետիսի պատրաստութիւնը», «փրկութեան սաղաւարտը» եւ «Հոգուն սուսերը» (=Աստծու խօսքը):—ասո՞նք են ահա աստուածային այն ամրակուռ եւ անխորտակելի «սպառազինութիւնները»՝ որոնցմով պարտաւոր է որ եւ է ռազմիկ նետուիլ պատերազմի դաշտ: Ասոնցմէ զատ անհրաժեշտ է նաեւ «անձնունայնացումը», այսինքն՝ «խոնարհումը մինչեւ խաչի մահուան», ծայրագոյն սիրով մը՝ ուր անձին եւ ընկերին շահերը հրաշալիօրէն եւ անբաժանօրէն կը նոյնանան: Եւ շահերու այս նոյնութիւնը կասկած չիկայ թէ կը պահանջէ «համաշունչ եւ միախորհուրդ» գործակցութիւն եւ հոգեկան սերտ «հաղորդակցութիւն մարդկութեան բոլոր անդամներուն մէջ անխտիր»: Համբերութիւն, անվեհերութիւն, ամօթի արհամարհանք, — անզանցառելի պայմաններ են չընկրկելու համար դէպ ի յաղթութիւն մեր յառաջընթացքին մէջ:

Պատերազմի «ասպարէզին մէջ» վազողները շա՛տ

ու շատ են. բայց ո՞րչափ քիչ է թիւն անոնց՝ որոնք կը յաջողին բրաբրներ շահիլ: Եւ երանի՜ անոնց՝ որոնք իրենց կեանքի մարամուտին, յետադարձ ակնարկ մը նետելէ վերջ լուսազեղ եւ ակաղծուն անցեալի մը վրայ, խղճի կատարեալ խաղաղութեամբ կրնան ըսել իրենց ետեւէն եկող բոլոր նորագիր մարտիկներուն. — «ԲԱՐԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ պատերազմեցայ, ընթացքը կատարեցի, հաւատքը պահեցի: Ասկից վերջ կայ ու կը մնայ ինձ արդարութեան պսակը՝ զոր Տէրը, արդար Դատաւորը, պիտի հատուցանէ ինձ իմ բաժանումի օրը. ո՛չ միայն ինձ, այլ նաեւ ամէն անոնց՝ որ անոր (արդարութեան) յայտնութիւնը սիրեցին» (Պօղոս):

9 Յուլիս 1923

Սկիւտար

七、

ՈՎԷԶՈՐԵՐԸ

ՈՒ Է ՉՕՐԵՒՈՐԸ

Ինչ որ ալ ըլլայ, գոյութեան կռիւը աւելի քան
կրականութիւն մ'է: Կեանքի ձգտումը եւ մահուան
կրծոտումը միասնաբար կը վարեն նոյնիսկ իւրաքան-
չիւր մասնիկի ճակատագիրը: Կ'ըսես փոխադարձ առե-
լութիւն մը կամ վանողութիւն մը զիրար կը հա-
լածեն կեանքի եւ մահուան միջեւ: Կենդանու-
թեան առաջին խլրտումին մէջ մահուան թխտումը
կայ: Ծնունդը մահուան սկզբնաբայն է: Ֆիզիքական
աշխարհին մէջ, ուրեմն, եւ անհատին համար, հոսկ
յաղթանակը մահուանն է: Ինչ որ կազմուած է՝ պիտի
կազմալուծուի: Տիեզերական անյիզլի օրէնքն է այս:
Միայն թէ կեանքէն մինչեւ մահ կարճ կամ երկար
ճամբայ մը կայ, զոր իւրաքանչիւր գործարանաւոր
էակ պարտաւոր է կտրել անցնիլ: Այդ ճամբուն ըն-
թացքին անպակաս են խոչընդոտները՝ որ կը ջանան
փութացնել մահը: Ոյժերու մթերք մ'է անհրաժեշտ՝
գլուխ հանելու համար այդ ընթացքը առանց ընդ-
հատի: Ո՛րքան շատ է այդ մթերքը եւ ներկուռ, ա՛յն-
քան աւելի է հաւանականութիւնը երկար ու անվտանգ
ճամբորդելու: Անզանցառելի պայման է նաեւ ոյժերու
իմաստուն տնտեսութիւնը, որպէսզի սպառումը չըլ-
լայ աննպատակ, անընականոն, հետեւաբար եւ վախ-
ճամն ալ կանխահաս: Դարձեալ, ամէն սպառում կը

պահանջէ համապատասխան վերստացում, որպէս զի պահպանուի գործարանաւորութեան ընդհանուր հաւասարակշռութիւնը եւ մեքենան չխանգարուի ու չանշարժանայ անժամանակ: Չէ՞ որ սնունդի պակասը կամ չարաչար մատակարարութիւնը աստիճանաբար կը տկարացնէ ստամոքսը՝ որ իր կարգին կ'անճրկի արտադրել կենսական ջերմոյժը: — Ինչ որ ճշմարիտ է ֆիզիքական աշխարհին համար, ճշմարիտ է նաեւ հոգեկան (իմացական եւ բարոյական) աշխարհին համար:

*

«Ապրիլը արուեստ մ'է» ըսուած է: Պէտք է աւելցնել՝ եւ գիտութիւն մ'է: Արդարեւ, առանց ճանչնալու մեր բարդ մեքենականութիւնը, առանց գիտնալու զայն շարժման մէջ դնող անհրաժեշտութիւնները, անհրնար է որ յաջողինք շուտով արժանաւորել վարել այդ մեքենան: Արուեստը, առանց գիտութեան, թերի է եւ ամուր: Արուեստն ու գիտութիւնը միացած կ'ստեղծեն արուեստագէտը:

* *

Թող ներուի մեզ այս փոքրիկ խորհրդածութիւնը՝ որ այս գրիչը պիտի առաջնորդէ իր նիւթին:

Ոյժերու գումարութիւն մը կը կազմէ մարդկային անհատները եւ անոնց այս կամ այն բաշխումները, այս կամ այն դասաւորումները կը բնորոշեն մարդկային անհատականութիւնները, ուրիշ խօսքով՝ բարոյական անձնաւորութիւնները: Առանց մտնելու այն հրաշալի նրբութիւններուն մէջ՝ որոնցմով տեղի կ'ունենան ոյժերու այս գումարումները, բաշխումներն ու դասաւորումները, մեր նպատակն է երեւան բերել թէ որո՞նք են այն ոյժերը՝ որ մարդը կ'ընեն զօրաւոր. աւելի պարզ՝ թէ ո՞վ է զօրաւոր:

Փորձենք վերլուծել մարդը իբրեւ նիւթ եւ իբրեւ հոգի:

*

ՄԱՐԴԻ ԻՅՐԵՒ ԵՒԻԹ.— Բջիջ, ջիղ, երակ, դնդեր, ոսկր, ծուծ, միս եւ արիւն, — ասո՞նք են այն էական տարրերը՝ որոնցմով կը գոյաւորի մարդկային նիւթը, մարմինը իր բազմաբարդ գործարանաւորութեամբ: Սնունդը, զոր կը մատակարարէ մեզ հողը, կը հնարաւորէ այդ գոյութիւնը: Մեր ֆիզիքական բոլոր ոյժերը, այսպէս, համբարուած են մայր-երկրին մէջ: Երկիրը ինքնաբերաբար չտրամադրեր, սակայն, այդ ոյժերը մեզի: Բազուկները, իրենց դնդերային բովանդակ կորովով, իրենց նպատակադրուած շարժումներով, կը կորզեն զանոնք անկից: Չարաշահութիւն մը յառաջ կը բերէ ստացուած ոյժերու գերաճումը, աւելին՝ քան որ անհրաժեշտ է մարմինն պէտքը գոհացնելու իր լի: Այդ աւելին, — անգործ (inerte) սնունդը, եթէ կարելի է ա՛յսպէս բացատրել, որ երբեմն առասպելական չափերու ալ կը հասնի, կը կոչենք հարստութիւն (== Մանկա):

Ի՛նչ խօսք որ հողի ոյժերու բնականոն, հետեւաբար եւ արդար օգտագործումը, երաշխաւորելով անհատին առողջութիւնն ու բարօրութիւնը, կը կազմէ նաեւ կարեւոր մէկ մասը անոր իրական զօրութեան: Իսկ անբնականոն եւ անիրաւ շահագործումը, որ յաճախ կը քանդէ նոյնիսկ անհատին քաջողութիւնն ալ, երջանկութիւնն ալ, նկատուած է նոյնպէս զօրութիւն մը: «Իրաւունքը զօրաւորինն է», դարձեր է նշանաբանը աշխարհի իմաստութեան: Ստուգիւ, տրուած ըլլալով ընկերային ներկայ իրաւակարգը, տրուած ըլլալով քաղաքակրթական ժամանակակից ըմբռնումները, հարստութիւնը, նիւթն է որ կը տիրապետէ ի ներքին, հարստութիւնը, որոնց հարստահարուած ոյժերու կողմ-

պուտն է այն: Տնտեսական բռնակալութիւն մը, զուրկ բարոյական հակակշիռէ, անոր բնական հետեւանքն է, ինչպէս նաեւ պատճառը՝ ոյժերու անհաւասարակըշուօթեան, ուստի եւ ընկերային կեանքի անխուսափելի աններդաշնակութեան: Նիւթի այս կեդրոնացած զօրութիւնը, սակայն, երեւութական է լոկ: Քաղաքակրթութեան պատմութիւնը մեզի կուտայ ուշագրաւ փաստեր: Դրամատիրական ոյժը անխորտակելի չէ, ինչպէս անպարտելի չէ ֆիզիքական ոյժը՝ որով օժտուած են ըմբիշին կաշմբուռն մկանունքը: Ահարկու ըմբիշը աւելի զօրնո՞ւ է քան չքոտի մանրէն՝ որ կրնայ տապալել զայն մէկ յարձակումով: Ամբոխի մը փրփրումը նուա՞՞ջ սարսափ կ'ազդէ քան ռումբի մը պայթիւնը: Ո՞վ չճանչնար յեղափոխութիւններու ոգին՝ որ կ'արհամարհէ նիւթական ամէն հեղինակութիւն ու սաստ:

ՄԱՐԴԸ ԻՅՐԵԻ ՀՈԳԻ. — Յեղափոխութիւններու այդ ոգին, որ երբեմն բուռն կերպով կը պոռթկայ եւ երբեմն խաղաղօրէն կ'արտայայտուի բնաշրջման օրէնքով, պէտք է փնտռել մարդկային հոգուն մէջ: Հոգին ալ, մարմնին նման, ամբողջութիւն մ'է զանազան ոյժերու՝ որոնք իրենց կեդրոնական աղբիւր ունին միտքը: Կրնանք զանոնք վերածել երկու գլխաւոր համախմբումներու. — ինստակսն ոյժեր եւ բարոյակսն ոյժեր:

Ինստակսն ոյժերու շնորհիւ է որ հոգին կը խորհի, կը տրամաբանէ, կը գուգորդէ, կը վերլուծէ, կը մակածէ, կ'ընծայէ (déduire), կը գիտակցի, կ'ըմբռնէ, կ'երեւակայէ: Դիտութիւնն ունի իր լոյսը՝ որ կեանքի տիեզերական մեքենականութիւնը կը տարրալուծէ ու կ'ուսումնասիրէ, երեւան բերելով զայն ղեկավարող ֆիզիքական օրէնքները: Ան մարդկային միտքը կ'ա-

զատէ այնպիսի նախապաշարումներէ՝ որոնք, սքօղելով կարգ մը բնական ճշմարտութիւններ, կը մոլորեցնեն հոգին: Ան կ'ապահովէ, որոշ չափով, անհատին ձեռքագատութիւնը ճակատագրապաշտութենէ: Մըտնելով նիւթի կալուածին մէջ՝ ան զարկ կուտայ տրեսական կեանքի զարգացման: Գոյութեան կուռին մէջ ան կը բազմապատկէ ու կը կատարելագործէ զէնքերը եւ կը խախտէ ոյժերու հաւասարակըշուօթիւնը կամ կը շրջադէ անոնց գերակշռութիւնը: Կրնայ հաւասար ճարտարութեամբ կեանքը երկարել կամ կարճել:

Արուեստն ալ ունի իր շունչը՝ որ կ'ոգեւորէ բնութիւնը եւ կը շարժէ կեանքը: Ան կ'ստեղծէ, աւելի ճիշտ կը յայտնաբերէ թաքուն գեղեցկութիւններ ու ներդաշնակութիւններ՝ որոնք անհատին երջանկութիւնը կրնան աւելցնել: Արուեստը, լծակցելով գիտութեան, կը մշակէ ու կ'ազնուացնէ հոգու լաւագոյն ոյժերը: Ան արդէն կը մտնէ բարոյական կալուածին մէջ:

Բարոյական ոյժերը կ'ստեղծեն ու կը կանոնաւորեն անհատներու փոխյարաբերութիւնները: Անոնք կը շարժեն ընկերային կեանքը: Պարտականութիւն եւ իրաւունք, արդարութիւն եւ ճշմարտութիւն, նուիրում եւ զոհողութիւն, իրենց բոլոր ստորոգելիներովը, բարոյական ըմբռնումներ են՝ որ կը ձգտին հաստատել ոյժեւորու հաւասարակըշուօթիւն մը իմացական անհատներուն միջեւ: Բարոյական ոյժերը ալ նաեւ անհատներուն միջեւ: Ինչ որ իմացական կ'ընեն կամ կոչումն ունին ընելու՝ ինչ որ իմացական ոյժերը առանձին անկարող են ընել: Անոնք կը զօրացնեն ու կը խորացնեն գիտակցութիւնը, կը կազմեն խղճի դատաստանը, կը ջրդեղեն կամքի ջիղերը, կը նրբացնեն գութի զգայնիկ թելերը եւ կը հոյակերտեն Սիրոյ տաճարը: Անոնք կը լեցնեն բոլոր խրամատ-

ները՝ որ կը բաժնեն անհատները անհատներէն, համայնքները համայնքներէն, լեզուները լեզուներէն եւ կրօնները կրօններէն: Անոնք կը հիմնեն ճշմարիտ կրօնը, ՍԻՐՈՅ ԿՐՕՆԸ, որ անհատը մարդկութեան եւ մարդկութիւնը Աստծու հետ կը կապէ: Սիրոյ կրօնը, այսպէս, կը դառնայ Տիեզերական Միութիւնը:

Այս բոլոր ըստածներէն կը հետեւի, ուրեմն, որ իրական զօրութիւնը ո՛չ ֆիզիքական ոյժերուն մէջ է՝ որոնք մարդկային միութիւնը ողբալիօրէն եւ աղիտալիօրէն կը ցաւատեն ու կը քայքայեն, ո՛չ ալ իմացական ոյժերուն մէջ՝ որոնք, առաջիններուն հետ զուգորդուած, առ առաւելն անհատական երջանկութիւնը կ'երաշխաւորեն, յաճախ ի վնաս ընկերային բարօրութեան: Իրական զօրութիւնը, ընդհակառակը, բարոյական ոյժերուն մէջ է՝ որոնք, ֆիզիքական եւ իմացական ոյժերէն վեր, բայց անոնց գործակցութեամբ, կրնան ստեղծել ընկերային-համամարդկային տիպար հասարակակարգը, Աստծու գաղափարական թագաւորութիւնը:

Զօրաւորը այն է՝ որուն մէջ այս ոյժերը ներդաշնակօրէն ու սերտօրէն կը գործեն, որուն մէջ «Մամոնան» կը խոնարհի «Աստծու» առջեւ, «անիրաւութեան զէնքը»՝ «լոյսի զէնքը»-ին առջեւ եւ «հպարտացրնող գիտութիւնը»՝ «մահուան չափ բռնուն» եւ «շինարար սէր»-ին առջեւ:

Ապագան այն հոգիներունն է՝ որոնք զօրաւոր են, այսպէս, Աստուծով, լոյսով ու սիրով: Անոնք միայն պիտի յաջողին ձեռք բերել, յափշտակել Աստծու թագաւորութիւնը:

Ը.

“ՏԻՆ ԱՅՐԴԷ,” ԵՒ “ՆՈՐ ԱՅՐԴԷ,”

ԱՐԺԻ ԽՈՐԵՐԷՆ

ՄԱՐԴԿՈՒԹԱՅՆ ՏԵՄ ԽՕՍԼ

Ը.

“ՏԻՆ ՄԱՐԴԷ,, ԵՒ “ՍՈՐ ՄԱՐԴԷ,,

Միեզերական Զօրութիւն մը կայ, ո՛վ կրնայ ուրանալ, որ «մինչեւ այժմ կը գործէ» եւ որ պիտի գործէ յաւիտեան: Անշունչ տարրերէն սկսած մինչեւ բուսական, կենդանական ու բանական գոյակները լեցուած են այդ «Հայր»-Զօրութեամբ՝ որ կը շարժէ զանոնք համաձայն իրենց ընդունակութեանց: Այս ընդունակութիւններէն մէկն ու գերազանցն է դէպ ի կատարելութիւն բնական ձգտումը՝ որով օժտուած է մանաւանդ բանական իշակը, մարդը: Այդ ձգտումը կ'իրագործուի որոշ համբով մը կամ օրէնքով՝ զոր սովոր ենք կոչել թափափում (évolution): Բարեշրջումը, այսպէս, ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ արարչագործութեան շարունակութիւնը կամ շարունակական արարչագործութիւն մը: Այդ արարչագործութեան մէջ սակայն, զոր կը կատարէ տիեզերական Զօրութիւնը այնքան հրաշալի խորհուրդներով, մարդն ալ իր կարգին կը բերէ իր մասնակցութիւնը: Ո՛վ կ'անգիտանայ ստեղծագործող ոյժը մարդկային հանճարին, որուն՝ աստուածային Ամենիմաստութիւնը կը յայտնէ աստիճանաբար իր գաղտնիքները:

Բարեշրջման օրէնքը, ուրեմն, կը հաստատէ աս-

տիճանական զարգացում մը նաեւ մարդուն մէջ: Անց-
եալի մարդը այն չէր եւ ապագայի մարդն ալ պիտի
չըլլայ այն՝ ինչ որ է ներկայի մարդը: Արդ ի՞նչ էր
մարդը իր հին օրերուն մէջ, ի՞նչ է եղած ան նոր ժա-
մանակներուն մէջ եւ ի՞նչ պիտի ըլլայ գալիք դարե-
րուն մէջ: Քաղաքակրթութեան պատմութիւնը կու-
տայ մեզ հնարաւոր պատասխանները առաջին երկու
հարցումներուն: Կրօնք եւ գիտութիւն—երկու լոյսերը
մարդկային հոգուն ու մտքին եւ գլխաւոր ազդակները
քաղաքակրթութեան—հապիս գրեթէ միեւնոյն տեսու-
թիւնն ունին մարդկային կեանքի յեղաշրջման մասին:
Երկուքն ալ կը ճանչնան «հին մարդը» եւ «նոր մարդը»:

«Հին մարդը», կրօնքին համար կառի զանգուած մ'է,
աստուածային շունչով կենդանացած եւ «մշակելի»
երկրի մը վրայ զետեղուած: Անեղ իր միայնութեանը
մէջ՝ ան կը դառնայ մեղանչակամ՝ ընկերակցութեան
մէջ: Այս փոփոխութիւնը կամ մեղանչականութիւնը
կը բնորոշուի «անկում» բացատրութեամբ: Ինկող կամ
մեղանչող մարդն է որ կը ձգտի ձեռք բերել կորսուած
եւ կարծես տարտամօրէն վերյիշուած անմեղութիւնը
նա՛եւ ընկերային կեանքին մէջ՝ ուր կոչուած է ապրիլ:
Այսպէս, սկզբնական ալդ անմեղութիւնը կ'ըլլայ գա-
ղափարական կատարելութեան գոյավիճակ մը՝ որուն
կը ջանայ վերադառնալ «նոր մարդը» ըղծակաթօրէն:
Յետադարձ դէպի կասաւորութիւն՝ յառաջդիմական նոր փայ-
շերով. — ա՛յս է եղած երկար ատեն կրօնքի նշանա-
բանը:

Գիտութեան համար ալ կայ «հին մարդը», օժ-
տուած իմացականութեամբ եւ բանականութեամբ:
Այս իմացականութիւնն ու բանականութիւնը, սակայն,
ունեցած են խոնարհագոյն ծագում մը այն բնազդնե-

ներուն մէջ՝ որոնք կը յատկանշեն նաեւ անասունները:
Ինչ որ «անկումի» վիճակն է կրօնին համար՝ կ'ըլլայ
«վայրենական» վիճակը գիտութեան համար: «Հին
մարդը» «վայրենի մարդ» է: Գիտութեան համար ալ
կայ մեղանչում մը՝ որ նոյնպէս ընկերային կեանքով
կ'սկսի եւ կը բխի նոյն իսկ մարդկային վայրենական
բնազդներէն: Արդար փոխարարելութեան մը բարձր
ըմբռնումի պակասն է որ ծնունդ կուտայ կեանքի ան-
ներդաշնակութեան: Եւ «մեղք» ուրիշ բան չէ բայց
եթէ ընկերային այս անկողայնակութիւնը՝ որուն պա-
տասխանատու են անհատները: Կրօնք եւ գիտութիւն
համաձայն են այս աններդաշնակութիւնը որակելու
անքառոյսականութիւն՝ բառին ամենալայն առումով:
Գիտութիւնը ի՛նքն ալ կ'ընդունի գաղափարական կա-
տարելութիւն մը՝ զոր, սակայն, մարդը ի՛նք պիտի
դարձնէ նոր, համաձայն իր լոյսերուն եւ յայտնութիւն-
ներուն: Յատուց դէպի կասաւորութիւն, առանց յեռանալ-
եաց տեսչեռու. — ա՛յս է եւ գիտութեան կարգախօսը:
Ոչինչ կայ կորսուած, պէտք է ստեղծել այն՝ որուն կը
ջանկանք:

Աւելորդ չըլլայ թերեւս քիչ մ'աւելի մանրամասնել
մեր նիւթի վերլուծումը, առաջնորդուելով կրօնաբարո-
յական այն տուիքներէն՝ որոնք ոչ միայն չեն ժխտեր
գիտութեան լոյսը— ընկերային բարոյականի առողջ
սկզբունքները—, այլ նաեւ անո՛վ կը հիմնաւորուին:

* * *

«Հին ՄԱՐԴԷ»:— «Հին «մարդը», ինկած թէ վայ-
րենի, «հին խմորն է». «չարութեան եւ անզգամութեան
խմորը» որով լմուած է «մեղքի մարմինը»: Ի՛նչ կաս-
կած թէ «սկզբնական մեղք» մը, վայրենական եւ ժառան-
76—Կրօնաբարոյական եւ ընկերային Շողակոթումներ 6

գալիան ընկալող մեծագույն թիվը, բայց է դրեր այդ մարմնին մէջ: «Խաբեքայ ցանկութիւններ», որոնց մէջ ոչ բանականութեան ու դատողութեան կշիռը կայ, ոչ ալ խղճի եւ գիտակցութեան հակակշեռը, սպա-կանած են զայն: Ունայնամտութիւնը, խաւարասր-տութիւնն ու տգիտութիւնը կը գրգռեն, երեւան կը բերեն ու կը բոցավառեն այդ ցանկութիւնները: «Խա-բեքայ են անոնք, վասնզի կը մաշեն ու կ'սպառեն, առանց նոր բան մը ստեղծագործելու, մարմնին ու հո-գուն բոլոր թանկագին ոյժերը: Յաւիտենական քայ-քայումը անխուսափելի հետեւանքն է անոնց առթած վայրկեանական հաճոյքին, — պատրանքի քաղցուն: Այն բոլոր աններդաշնակութիւնները, որոնցմով այս ցան-կութիւնները կը դառնացնեն անհատական կեանքն ու ընկերային կեանքը հաւասարապէս, աւելի քան իրական մեղքեր են: Ունայնամտութիւնը որ անընդու-նակ է գնահատելու արժէքները, չի՞ բանար խրամատ մը ընդմէջ անոր՝ որ եղջիւր կը բարձրացնէ իր գլխին վրայ եւ անոր՝ որ մոխիր կը ցանէ իր գա-գաթին: Խաւարասրտութիւնը, որ յիմարութեան կը հագցնէ իմաստութեան պատմութեանը, չի՞ դնէր ան-ջրպետ մը «լոյսի որդիներ»ուն եւ «այս աշխարհի որ-դիներ»ուն միջեւ: Տգիտութիւնը, որ կ'արհամարհէ «օրէնքն ու մարգարէները» — կեանքի կամոններն ու ներքին ապրումներն յարձ ու ապագայսն ներշնչում-ները — չի՞ խորացներ «մեծ վիհը» «աղքատ Ղազարո-սի»ն եւ անանուն «մեծատուն»-ին միջեւ: Պղծութիւնը, որ «մարմինը կը խայտառակէ» անկարգ կերբերով եւ անդամներու վսեմ կոչումը կը տարուբերէ «անիրա-ւութեան» եւ «արդարութեան միջեւ», չի՞ ուտեր հո-գուն վերամբարձ թռիչները, զազիր թրթուրի մը կամ

գարշելի սողունի մը վերածելով զայն: Ինչ աւերներ չգործեր «անխորհուրդ» բարկութիւնը, որ երբեմն սըրտ-մտութեան որոտը կ'ունենայ եւ երբեմն ցասումի շան-թը, տապալելով ու փշրելով ինչ որ շինարար ոյժերն են անհատին եւ ընկերութեան մէջ միանգամայն: Ատե-լութիւնը չէ՞ որ «կը գրգռէ հակառակութիւնը» եւ թշնամի մը կը դնէ եղբոր մը սրտին մէջ, մոխրացը-նելով հոգուն ամէնէն գեղեցիկ ծլարծակումները: Հայ-հոյութիւնը, որ սրբութիւնները կը կոխտէ շնակա-նօղէն, սրտի զգայումն ու փսխուքը չէ՞ որ նողկանք կ'ազդեն: Իսկ նախաճը, այդ ոսկորներու ցեցը», օ՞հ, ինչպէս կը գալարէ, կը կծկէ ու կը պզտիկցնէ մարդ-կային եսը եւ կը դնէ հոն արիւնի խաճը: Եւ, արդա-րեւ, հին մարդուն մէջ կայ, կայ արիւնախանձ գա-զանը իր բոլոր վայրենի բնագոյններով, իր բոլոր մեղա-պարտ ցանկութիւններով, որ ա՛յնքան ահեղօրէն գիտէ տուտ շարժել եւ սպառնալից ժանիք ցոյց տալ իր յանկարծական զարթումներուն մէջ:

Բնագոյն դէպի ի բանականութիւն անցըն աղե-տալի է: Բնաշրջում մը վայրենին կ'առաջնորդէ դէպի քաղաքակրթութիւն: Բայց քաղաքակրթութիւնը բա-ցարծակ թարեկրթութիւն մը չենթադրեր միշտ, աւա՛ղ: Կրթուած կատուի թաթին մէջ սուր-սուր ճանկեր կան թաքնուած, ինչպէս քաղաքակրթուած մարդուն մէջ աւելի նրբացած մոլութիւններ: Եւ որքան ատեն գո-յութիւն ունի «այս աշխարհը», պիտի ապրի նաեւ «հին մարդը իր բոլոր գործերով»:

• * *

«ՆՈՐ ՄԱՐԴ»: — «Նոր մարդը» դարերու ընթաց-քին կատարուած բարեշրջումի մը պտուղն է: «Նոր

արարած» մէջ ան, անընդհատ օտեղծագործումի մը շնորհիւ յայտնուած: «Հին Խմոր»-ին տեղ, ուր ապականութեան սերմը կայ, ան ունի «անխմոր հացը»: «Անկեղծութեան եւ ճշմարտութեան» հացն է այն, որով հոգին կը յագենայ եւ կը դառնայ անապական «նոր զանգուած» մը: «Մաշոյ» ու «պղծալից ցանկութիւններ» տեղ չունին հոն: Իմաստուն տնտեսութիւն մը հրաշայիօրէն կը ներդաշնակաւ որէ հոգու եւ մարմնի բոլոր ազնիւ կիրքերը եւ կը կարատէ յուսնները, առաջնորդելով առաջինները իրենց գերագոյն նպատակին:— մարդկային կատարելութեան: Մարդն ու Աստուած այդ «անմարմին» զանգուածին մէջ կը գտնեն իրենց «հաշտութիւնը», վերցնելով նիւթի եւ հոգու իրերամարտ երկուսութիւնը կամ քանդելով անոնց «միջնորմը»: Ըսինք «անմարմին» վասնզի մարդուն աստուածային էութիւնն է այն, ուր չիկայ «մահուան խայթոցը մեղքը», ուր պարտուած են հին մարդու բոլոր ստորին քնազդները: Նոր մարդու զխաւոր յատկանիշներն են:— «գութ, ողորմութիւն, խոնարհութիւն, քաղցրաբարոյութիւն, համբերութիւն, ներողամտութիւն, սէր՝ որ կապն է կատարելութեան եւ Աստծու խաղաղութիւնը՝ որուն կոչուած է յովանայի մարդկային իրեն ձեռք ձեռքի: Ստուգիւ նոր մարդուն մէջ, որ «գիտութեամբ է նորոգուած՝ համաձայն իր արարչի պատկերին», չիկայ «ոչ հրեայ, եւ ո՛չ հեթանոս, թրքախոտութիւն եւ անթիւաւորութիւն, խուժ եւ դուժ, սկիւթացի, ծառայ եւ ազատ»:

«Նոր մարդը», ուրիշ խօսքով, «ներքին մարդն է՝ որ կը նորոգուի օրէ օր»: Մտքի ամէնօրեայ եւ գերազանց նորոգութիւնն է այս, որ կը հնարաւորէ հին մարդու անհրաժեշտ «կերպարանափոխութիւնը»: Այս

կերպարանափոխութեան մէջ կայ «Աստծու լրութիւնը», կատարելագործուելու եւ աստուածանալու բոլոր կարելիութիւնները: Վասնզի ան, «նոր մարդը», ստեղծուած է համաձայն Աստծու պատկերին», այսինքն «արդարութեամբ եւ ճշմարիտ սրբութեամբ»: Նոր մարդը, վերջապէս, «իր ամբողջ մարմինը սանձահալելու կարող կատարեալ մարդն է, «ԳԵՐՄԱՆՐԴԷ»:

* *

Գալիք դարերուն մէջ գոնէ պիտի ամբողջանայ աստուածային ծրագիրը՝ բովանդակ մարդկութիւնը դարձնելու միակ զանգուածով նոր մարդ, ուր «բնակի աստուածային ամբողջ լրումը մարմնապէս» եւ հոգեպէս:— դժուար է պատասխանել: Բայց խորհրդաւոր ծայն մը մեր գիտակցութեան խորէն կ'ազդարարէ ու կը յանձնարարէ մեզ ամէն ատեն տի՛րաբար:— «Կատարեալ եղէք, ինչպէս ձեր երկնաւոր Հայրը կատարեալ է»:

23 Յուլիս 1923

Ալիւտար

12.

ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆԸ

ԽԱՂԱՊՈՒԹԻՒՆԸ

«Խաղաղութեան ծա՛յն հնչուեցաւ...»

ՄԵՍԿԻՅ կուգայ, սակայն, այս ծայնը՝ որուն ա՛յն-
քան կարօտը կը քաշէ աշխարհ:

Չէ՞ լսեր զայն օր մը մարդկութիւնը երկնային
ուրաններէն, լուսագեղ տեսիլի մը եւ խորհրդաւոր յայտ-
նութեան մ'ընդմէջէն. — «Խաղաղութի՛ւն երկրի վրայ...»

Չե՛ն արտասանած զայն ուրիշ օր մ'ալ ամբօխա-
յին շրթներ յաղթական մուտքի մը հանդիսաւոր պա-
հուն, երբ խաղաղութեան սուրբ քաղաքն էր «կը դղր-
դար»... — «Խաղաղութի՛ւն երկնքի մէջ...»:

Խաղաղութիւնը երկնքէն՝ երկրի վրայ, խաղաղու-
թիւնը երկրէն՝ երկնքի մէջ: Եւ ո՞րն է իրականն ու
հիմնականը:

Կեանքի յարացոյցները (idéaլ) երկնքի չափ քարծր
են. այսինքն՝ անոր նման անմարմին են եւ անհասա-
նելի: Հոգին զանոնք կը հիւսէ կենդանի ներշնչումե-
րովը այն երկնաթռիչ երազանքներուն՝ որոնց անձնա-
տուր կ'ըլլայ շնորհիւ իր ստեղծագործ երեւակայու-
թեան, դժգոհ՝ իրականութեան բրտութիւններէն: Խա-
ղաղութիւնը, յաճախ ա՛յնքան տարտամօրէն եւ ան-
հարազատօրէն ստուերագրուած մեր մտքին մէջ, այդ
յարացոյցներէն մէկն ու զերազանցն է, որուն կ'ըղծայ

կաթոգին մարդկային վշտահեծ հոգին զինք պարաւան-
դող խանձարուրբէն սկսած:

— «Խաղաղութիւն ըլլայ քեզ»:

— «Խաղաղութիւն ըլլայ քեզ»:

Այս է փոխադարձ մաղթանքը իրարու հանդիպող
երկու սրտերու: Խաղաղութիւն գիշերային անդոհներէն
ու մղձաւանջներէն վերջ օրուայ հոգերուն եւ տենդա-
յոյզ շարժումներուն մէջ: Խաղաղութիւն լոյսի գիրկ-
ընդխառն ոգորումներէն յետոյ խաւարի գաղտնա-
կաւր կիրքերուն մէջ:

Գիւղերու անշուք մատուռներէն մինչեւ ոստան-
ներու փառահեղ տաճարները քսան դարերէ ի վեր
չկ'ն արծազանգեր ամենահամեստ քահանային ու մե-
ծափարթամ ծիրանաւորին ամէնօրեայ խաչանիշ օրհ-
նութիւնը. — «Խաղաղութիւն ամենեցուն»:

Եւ ոսկի-բերան մը չի՞ աղօթեր տակաւին մեր խե-
ցի-բերաններով. — «Խաղաղութիւնդ պարգեւէ դու բո-
վանդակ աշխարհի...»

Բայց մանաւանդ բազմաչարչար Յեղի մը մանկու-
թիւնը չի՞ երգեր իր վարդիթերթ շրթներով, ամէն ան-
գամ որ հաշտարար զոհաբերութեան սրբազան յիշա-
տակը կը կատարուի սեղաններու վրայ. — «Տո՛ւր աշ-
խարհիս խաղաղութիւն...»:

Խաղաղութիւն, խաղաղութիւն, միշտ եւ ամէն
տեղ խաղաղութիւն:

Ո՞վ պիտի տար զայն, սակայն, սա խռովասէր եւ
անհանդարտ մարդկութեան: Չէ՞ որ դարեր ու դարեր
շարունակ մարդկային Հանճարը կերտեց միայն մէկ
«Խաղաղութեան Տաճար» եւ մէկ ալ «Խաղաղութեան Վե-
հաժողով»: Բայց ո՛չ Յանոս կրցաւ փակ պահել իր

դռներն ընդմիջտ, ո՛չ ալ բռնաւոր Թաթը յաջողեցաւ
բոլոր հաւանական հրաբուխները դարձնել անարժար-
ծելի:

*

Կը կարծէք թէ Թաղաղութիւն ձգելու եկայ եր-
կրի վրայ, — որոտաց օր մը Այն՝ որուն համար աւե-
տեր էին թէ Խաղաղութեան «փրկիչը» պիտի ըլլար
եւ որ տարերային անգուսպ խռովութիւններն անգամ
հանդարտեցնելու հրաշագործ զօրութիւնը պիտի ու-
նենար: «Խաղաղութիւն ձգելու չեկայ», վրայ բերաւ
Ան, հոգեկան խոր վրդովումի մը փայլն իր աչքին, այլ
սուր եւ բաժանում: «Վասնզի ե՞րբ Սէրը, բացարձակ
անկեղծութեամբ եւ անշահախնդրութեամբ, գաղա-
փարի եւ գաղափարականի օծութեամբ կրցեր է բնաւ
շողկապել հայրն իր որդուն, մայրն իր աղջկան, կե-
սուրն իր հարսին եւ փոխադրաբար: Ե՞րբ ընտանե-
կան յարկը դարձեր է այն նուիրական վառարանը՝
ուր սրտերը կարենային գտնել իրենց մաքրագործ
«հուրը»: Ե՞րբ մարդկային ընկերութիւնը եղեր է «այն
աստուածային տաճարը՝ ուր հոգիները կարենային ու-
նենալ իրենց աննենգ ու կրքանիկ թեւախառնումը:
«Մարդուն թշնամին՝ իր ընտանիքն» իսկ եղած չէ՞:
Անհատը չէ՞ տեսած իր դէմ հաւաքականութիւնը եւ
հակադարձաբար: Արիւնը արիւնին դէմ բորբոքած, լե-
զուն լեզուին դէմսրած եւ կրօնքը կրօնքին դէմ զինուած
չն'ն: Խիղճը սուր քաշած չէ՞ խղճին դէմ եւ միտքը
մտքին դէմ: Ողջագուրող կրծքին տակ դաշոյն մը
ծածկուած եւ համբուրող շրթներուն վրայ դաւող
թոյն մը թափուած չէ՞: Ժպտող աչքին մէջ զհարանքի
մուխը եւ լացող բիբերուն խորը նենգի ծուխը չիկայ:

Իրա՞ւ է որ մարդկային պատերազմները կը վերջանան խաղաղութեան դաշինքով: Այդ խաղաղութիւնը մի՞թէ իր սպառազինութեամբ չունի յայտնի կամ թաքուն, չափաւոր կամ ոտից-ցգլուխ: Գազանին ժանիքն ու մարդուն ատամները ե՞րբ են փթացեր: Փշրուած է նիւթի կուռքը, Շահը, որուն առջեւ կը պոռնկանայ Արդարութիւնը եւ որու սեղանին վրայ կը զոհուի ամէն սրբութիւն: Խաւար մը չիկա՞յ դեռ այն շողշողուն լոյսերուն տակ՝ որոնցմով կեղծ զարդաքարերը մարդկային կամ աշխարհի ապիկար իմաստութիւնը կը խարբալեն ու կը խարդաւանեն:

Աշխարհի խաղաղութիւնը: Ան կը խաղաղեցնէ՞ ստուգիւ տիեզերական խիղճը, ընկերային այն բոլոր աններդաշնակութիւններուն առջեւ՝ որոնցմով մարդիկ իրենց «կենցաղի ծովը» կ'ալէկոծեն հանապազ: Կը վերահաստատէ՞ տնտեսական կամ անանուն Արդարութիւնը՝ զոր «ազգերն ու լեզուները», ցնորակոծ այլաժանութեամբ մը, կ'առեւանգեն ու կը նահատակեն: Կը գնահատէ՞ «տկարութեան մէջ զօրութիւնը» «յիմարութեան մէջ իմաստութիւնը» եւ «անտոհմիկ»-ին, «արհամարհուած»-ին ու «ոչինչ»-ին մէջ ազնուականը, յարգուածն ու «է»-ն:

Աշխարհի խաղաղութիւնը: Ան կը հաշտեցնէ՞ արդարեւ սիրտը շրթներուն հետ, սիրոյ պաշտամունքով մը՝ որ առաջինին մէջ իր արմատն ունենայ եւ շրթներուն վրայ իր բեղմնաւոր ծաղիկը: Կը հաշտեցնէ՞ միտքը գրչին հետ, գաղափարի հասունութեամբը՝ որ մէկին մէջ իր վճիռ լուսաղբիւրն ունենայ եւ միւսէն իր յորդառատ շողակաթումները: Կը հաշտեցնէ՞, կը

հաշտեցնէ՞ մանաւանդ հոգին մարմնին հետ, քնարական ներդաշնակութեամբ մը՝ որ իր աստուածային խաղերն առնէ՝ մէկին ներքին խոր ու անխոր ապրումներէն եւ անդրադառնայ միւսի բոլոր արտաքին պայմաններուն, ձեւերուն ու կառուցուածքին մէջ:

Աշխարհի խաղաղութիւնը: Ան կը մատակարարէ՞ հաշտարար «աղբ»՝ որ կը համեմէ կեանքը անհատին եւ ընկերութեան մէջ, թոյլ չտալով որ «տկար ու աղքատ սկզբունքներ», իրենց նեխիչ նկարագրով, ապականեն ու քայքայեն մէկն ու միւսը: Կը ցանէ՞ ճշմարտապէս «խաղաղութեան սերմը» բովանդակ տիեզերքին մէջ, որպէսզի «այգին իր պտուղը տայ, երկիրն իր արմոիքը եւ երկինքն իր ցօղը» անխտիր ամէնուն: Ան կը փոխանակէ՞ անցեալի «անէծքը» ներկայի «օրհնութեամբ», որպէսզի «մնացորդ ժողովուրդ»-ները ժառանգեն իրենց «ազատութիւնը», սրտապնդուած ու զօրացած: Ան կը մոռցնէ՞ առ յաւէտ երէկի «չարիքը» այսօրուայ «բարիք»-ով, հնարաւորութիւն տալով որ «խրաքանչիւր մարդ ճշմարտութիւնը խօսի իր ընկերոջ հետ, խաղաղութեամբ եւ արդարութեամբ դատաստան տեսնէ իր դռներուն մէջ, չունենայ վատ խորհուրդներ ընկերոջ մասին իր սրտին խորը եւ չսիրէ՞ սուտ երդումը...»:

Աշխարհի խաղաղութիւնը: Ան կը հաշտեցնէ՞ բոլոր աստուածներն իրարու հետ, որպէսզի յայտնուի միակ ճշմարիտ Աստուածը եւ ստեղծէ մարդկային «միութիւնը խաղաղութեան զօրով», արմատաքի խելով սրտերէն քէն ու ոխ, հեռ ու նախանձ, ատելութիւն ու վրէժ, ամէն սնտոյի նախապաշարում: Ան կուտայ, կուտայ՝ մոխիրին տեղ փառք, տրտմութեան տեղ ուրախութեան իւզ եւ վհատութեան ոգու տեղ

գովութեան պատմութեան», որպէսզի աշխարհի բովանդակ «սգաւորները» «արդարութեան բեւեկները» ըլլան եւ «հին աւերակները շինուին, նախապէս կործանուածները կանգնին եւ դարերէ ի վեր քանդուած քաղաքները նորոգուին»: Ան կրնա՞յ «ցամբած ոսկորները» միացնել իրարու, հագցնել անոնց նոր ջիւղեր, նոր մարմիններ ու նոր մորթիք եւ կենդանացնել զանոնք նոր շունչով, որպէսզի գերեզմանի յուսահատութիւնը չգոցէ բոլոր տառապող ժողովուրդներու առջեւ «աւետեաց երկիր»-ի դռները: Կրնա՞յ պատրաստել այն երանաւէտ մակադատեղին, ուր «գայլն ու գառը, իբրեւ մէկ հօտ, նարակին միասին»:

Մհ. ասոնցմէ ոչ մէկը կրնայ տալ դժբախտաբար աշխարհի խաղաղութիւնը: Չէ՞, «մարմինը», նիւթն է որ կը թագաւորէ այս աշխարհին մէջ: Եւ «մարմնի խորհուրդը մահ է»:

* *

Ո՞վ պիտի տայ մեզ, ուրեմն, ո՞վ, ճշմարիտ խաղաղութիւնը:

Չէ՞ք ճանչնար «խաղաղութեան աւետարանիչ»-ին ծայրը. — խաղաղութիւն կը թողում ձեզ, իմ խաղաղութիւնը կուտամ ձեզ. ո՞չ այնպէս, ինչպէս աշխարհ կուտայ, կուտամ ես ձեզ...»:

Աշխարհ չի տար մեզ, արդարեւ, այն խաղաղութիւնը՝ զոր այդ աստուածային Աւետարանիչը նուիրագործեր է «նաչի արիւնով» եւ որով «արդարութեան պտուղը կը սերմանուի»: Անկաշառ, անաշառ ու բարեկշիռ արդարութիւնը, որ՝ ամէն գծով նկատումներէ եւ պայմանադրականութիւններէ վեր, համամարդկային անխառն երջանկութիւնը կը պտղաբերէ:

Այդ խաղաղութիւնը կուգայ մեզ Անկից՝ որուն Աւետարանը, — նոր կեանքի աւետարան, — «սուր ու բաժանում» ձգելէ վերջ հին սկզբունքներու մոլեռանդ երկրպագու «այս աշխարհի» մէջ, կրցեր է մարդկային միութեան հիմնաքարը, զոհաբերող Սէրը («նաչը») տրուել «ընտրեալ»ներու սրտերուն մէջ: Այդ խաղաղութիւնն է որ երկիրքն ու երկիրը իրարու հետ կը հաշտեցնէ եւ կը հիմնէ «Աստու թագաւորութիւնը»: Եւ Աստու թագաւորութիւնը ուրիշ բան չէ արդէն բայց եթէ «արդարութիւն, խաղաղութիւն եւ խնդութիւն՝ տիեզերքը շեցնող սուրբ Հոգիով»: Այդ խաղաղութիւնը շինարար է, ստեղծագործ ու յաւիտենական:

* *

«Ինչ գեղեցիկ են լեռներու վրայ ոտներն անոր՝ որ աւետիս կը բերէ, խաղաղութիւն կը քարոզէ. «բարութեան աւետիսը կը բերէ եւ փրկութիւնը կը հրուշակէ...»:

Եւ տհա ծայն մ'ալ այսօր կը թնդայ որոտալիւ մեր ականջներուն. — «Հաշտութիւնը կնքուեցաւ...»:

Իրա՞ւ, սակայն, ան կը բերէ մեզ անխարդախ կնիքը ճշմարիտ խաղաղութեան: Ան ունի՞ բաւական շնորհ եւ օծութիւն՝ տաճարացնելու բովանդակ տիեզերքը համեղբայրութեան սեռն ու ջինջ գաղափարականի իրականացումով: Մարդկութիւնը այլ եւս, իբրեւ մեկ ու անքաժան մարմին, պիտի կրնա՞յ, ուրեմն, երգել լիալանջ ու միաբերան. —

«Խաղաղութեան ծայն հնչուեցաւ,
Սուրբ ողջոյնի ելաւ հրաման,
Մարդկութիւնն ողջ մէկ անձ դարձաւ,
Համբոյրն եղաւ յօդը լրման».

Թշնամութիւնն անցաւ անհետ,
Սէրն՝ ամէն կողմ տիրեց յաւէտ...»:

*

Բայց ի՞նչ է այն խռատ պոռչտութիւնը՝ որ կ'ըսես
կը փորձէ խանգարել այս երկնային երգի հրաշալի ներ-
դաշնակութիւնը.—«Անցեալը պէտք չէ՝ մոռնանք»...:

Սշխարհի խաղաղութիւնը: Ան մեզ կ'առաջնորդէ
միշտ դէպի անցեալը, աւա՛ղ...:

24 Յուլիս 1923

Սկիւսուր

Ժ.

ՃԱՄԱՐԻՄ ԳԻՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐՄԻ ԽՈՐԵՐԷՆ
ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ ՏԵՄ ԽՕԱԼ

Ժ.

ՃԱՄԱՐԻՄ ԴԻՄՈՒԹԻՒՆԸ

«Արանի՛ թէ տգէտներուն թիւը շատնար: Ի՞նչ
կը շահի աշխարհի գիտուններէն: Տգէտը գոնէ բարի
կ'ըլլայ:»

Մէկէ աւելի է թիւն այն յոռետեսներուն՝ որոնք
ա՛յսպէս կը տարուին խորհիլ: Ժամանակի մը մէջ, ուր
դէպքերը այնքան աններդաշնակ ու այլաճակ կեր-
պով են դասաւորուած, անհնար է որ մարդկային
իմաստութիւնը չունենայ իր սայթաքումը իրերու եւ
իրողութիւններու գնահատութեան եւ վերագնահատու-
թեան մէջ:

Փիլիսոփայական աշխարհահայեացները փոփոխա-
կան են, նման մտքի յարաշարժութեան, իբր անխու-
սափելի հետեւանքը կեանքի պարզած այլազան եւ եր-
բեմն իրարու հակասական երեւոյթներու: Այդ փոփո-
խականութիւնը աւելի կը շեշտուի, երբ երեւոյթներու
վերլուծումը կը կատարուի մակերեսային թեթեւ հպան-
ցումներով, երբ տիեզերական հիմնական եւ անյեղի
օրէնքները, որոնցմով իրերն ու իրողութիւնները իրա-
րու կը շղթայուին տրամաբանական օղակումներով,
կը մնան անթափանցելի խորհուրդներ: Ոչ որ իրա-
ւունք ունի արդիւնքներու մասին գանգատելու, առանց

նկատի առնելու անոնց ծնունդ տուող իրական պատճառները: Արդարեւ, պատճառի եւ արդիւնքի առնչութեան լիակատար ծանօթութիւնն ու խոր ըմբռնումը մեզ պիտի խնայէր ապահովաբար շատ մը թիւր ու արգահատելի դատաստաններ եւ փութկոտ վճռահատումներ:

Տգիտութեան մէջ բարութիւն տեսնելու միտումը կասկած չիկայ թէ արդիւնք է տկարամտութեան կամ բարեմտութեան, որ չկրնար դիտել՝ առանց գայթակղելու՝ հոգին ըմբոստացնող եւ կեանքը դառնացնող բոլոր սովորական երեւոյթները: Եւ այս երեւոյթները կը բացատրուին անով որ մարդկային միտքը հետզհետէ հագնելով գիտութեան յայտն եւ մերկանալով՝ զգիտութեան խառնուրդ կը դառնայ աւելի անկարգ, աւելի չար: Ճիշտ է:

Թէ մեր միտքը անյագ է գիտութեան ծարաւով, — շատ պարզ է: Թէ այդ ծարաւը ամէնէն խորարմատ բնազդներէն մէկն է մարդկային հոգուն, — անհնար է ժխտել: Թէ այդ բնազդը տիեզերական Զօրութեան մէկ կենդանի ներշնչումն է մեր էութեան մէջ, — ոչ որ կը դեղելի հաստատել: Խօսք չունինք անհնապաստան հողներուն՝ որոնց գնահատութիւնը բջջային խաղերու փրփրական արժէքէն անդին չանցնիր: Ուրեմն, առաջին տեսութեամբ իսկ, զո՛ւր են մեր իղձերն ու փորձերը մարդկութիւնը պահելու տգիտութեան մէջ, ապահովելու համար երանաւէտ բարութիւնը:

Ինչո՞ւ, սակայն, ումանց կողմէ՛ս այսքան խորշում գիտութենէն: Ճշմարիտ է որ գիտութիւնն է արմատը ընկերային ներկայ ի՛սկապէս անհանդուրժելի չարիքներուն, ընդվզեցուցիչ իրաւակարգերուն: Իրա՞ւ է թէ այսօրուայ մարդկութիւնը գիտութեան շնորհիւ կո-

րուսեր է բոլոր այն լաւ բաները՝ որոնցմով օժտուած էր երէկուայ մարդկութիւնը՝ շնորհիւ տգիտութեան: Ստոյգ է թէ քաղաքակրթութիւնը մեզ կը տանի էապէս դէպի վատթարն ու վատթարագոյնը: Պէ՛տք է վերադառնալ այն հին ու բարի օրերուն՝ ուր շրթները կը բացուէին Սաղմոսի օրհներգութիւններով եւ հոգիները կը ճննճնէին Նարեկի ողբերգութիւններով: Մի՞թէ Սաղմոսն ու Նարեկը անտեսներ էին աստուածային պատուէրը՝ «իոյթ ունեմալ գիտութեան»:

Պատասխանելէ առաջ այս հարցումներուն՝ փորձենք փոքրիկ վերլուծում մը գիտութեան մասին: Կանխենք ըսելու թէ կայ ճշմարիտ գիտութիւն մը, կայ նաեւ «անդորանում գիտութիւն» մը: Ասկից զատ՝ կայ բնական գիտութիւն մը, կայ նաեւ բարոյական գիտութիւն մը:

*
* *

Ճշմարիտ գիտութիւնը. — Տիեզերքի սա հսկայ ու բարդ մեքենականութեան եւ գործարանաւորութեան մէջ ամէն արդիւնք իր պատճառն ունի: Երկու ծողերու ծայրերէն ձգուած չուանի մը երկայնքին քալքի մը կամ վազքի մը միջոցին յանկարծական անկումը երեւան կը բերէ հաւասարակշռութեան օրէնքը՝ այնքան անհրաժեշտ մեր կեանքի տնտեսութեան մէջ: Կրակին հպող մատին այրուցքը խորհիլ կուտայ կրակին կիզիչ հանգամանքին վրայ: Զուկերու եւ թռչուններու թռւելին ու պոչը մեզ կը թելադրեն մակաբերելու բնութեան մղիչ ոյժը եւ ուղղիչ իմաստութիւնը կամ նախատեսութիւնը: Եւ այդ ոյժն ու իմաստութիւնը մարդկային հնարագիտութիւնը կը վերածէ թիերու եւ ղեկերու, ծովերու ամենի ալիքներու մէջէն բանալու համար «ապահով շաւիղներ»: Ու մեր նախահայրերը,

որոնց բախումները կ'ոգեկոչենք այսօր, մի՞թէ չունեցան այս հնարագիտութիւնը: Համախմբումները կ'ենթադրեն ոյժերու կեդրոնացում, խտացում եւ տոկունութիւն: Եւ մեր պապերը, բնութեան իսկ ցուցումներով, չհանչցա՞ն այս իրողութիւնը՝ կազմելու համար տոհմային կամ ցեղային միութիւնները: Մանրէներու ծանօթութիւնը՝ որ մարդկային ազգը կը փրկէ անարիւն ահաւոր կոտորումներէ, ի՞նչ կը պակսեցնէ մեր հայրերուն վերագրուած բարութենէն: Ո՞վ պիտի նախընտրէր շանթի սարսափը՝ որով տգիտութիւնը կը լեցընէր մարդկային սիրտը, շանթարգելի ապահովութենէն, զոր գիտութիւնը կուտայ մեզ: Նուա՞գ սոսկայի է այն գերաշխատանքը, ոյժերու այն տաժանագին վատնումը՝ որով մարդկային բազուկները դարերն արհամարհող բուրգերն ու պարիսպները բարձրացուցին, քան այն տենդագին շարժումները՝ որոնցմով մերենաները բազուկներու եւ մկաններու չարաչար կիրառութիւնը կը խնայեն: Ո՞վ կը համարձակի երանի տալ այն «բարի օրերուն», ուր «նաւափայտ»-ով հանապարհորդող մարդը «տկարագոյն փայտը», իր թերափներն ունէր իբրեւ անդորրիչ ոյժեր ծովու խռովութիւններուն, եւ անէծք կարդալ այս «չար օրերուն»՝ ուր գիտութիւնը հզօր շոգին ու անմոլոր կողմնացոյցը կուտայ նաւուն: Ի վիճակի չե՞նք գնահատելու առաւելութիւնը՝ զոր մեր օրերու սրարշաւ շոգեկառքը կ'ընծայէ մեզ, նահապետական դանդաղաշարժ սայլին վրայ: Ի՞նչ կ'ըսէ գիտութենէն դժգոհ մարդը այն մեծ յաղթանակին համար՝ որով ելեկտրականութեան հրաշքները շոգէին թագաւորութիւնը կը սասանեցնեն ու կը սահմուկեցնեն: Ո՞վ կը յանդգնի, յանուն խարխափող անգիտութեան, հեզնել «անծա-

նօթ ճառագայթները»՝ որոնցմով կոշտ նիւթը կը հագնի ոգու թափանցութիւնը եւ կը պարզէ իր զաղտնիքներու աշխարհը: Դրանն անգամ, մետաղ ըլլայ այն թէ թուղթ, զոր յաճախ իրաւունքով կը դատապարտենք, չի՞ խտացներ իր մէջ աւելի իմաստուն տնտեսութեան մը ոյժը եւ աւելի մեծ յարմարութիւն մը՝ հին «երանելի օրեր»-ու փոխանակութեան անպատեհութիւնները ջնջելու եւ բազմապահանջ կեանքի մը մատակարարութիւնը դիւրացնելու: Նուա՞գ գեղեցիկ եւ ներշնչող են աստղերը մեր իրականութեան մէջ՝ ուր գիտութիւնը հսկայ մարմիններ կուտայ՝ անոնց եւ անսխալ ճամբաներ կը գծէ անոնց առջեւ անհուն պարապութեան մէջ, քան այն ստուերական դարերուն՝ երբ անգիտութիւնը կը կախէր զանոնք երկնքի «հաստառքիւն»-էն՝ իբրեւ աստուածավառ ջահեր: Գիտութեամբ կրնայ համբել զանոնք քան «հաւատքի հայրը»: Աստուածպետական շրջանը, ուր անողոր Յրէնքը մարդկային «բանակէն» դուրս կը փտաւէր «բորոտը» — գուցէ տգիտութեան զոհ մը ե՛ւ այս —, աւելի՞ «բարի» էր քան քաղաքակրթական նոր շրջանը՝ ուր Գիտութիւնը, գիտութեան լոյսով պայծառացած, իր թեւերուն մէջ կը դարմանէ զայն:

Գիտեմ, սակայն, օհ, գիտեմ, այս բոլորին մէջ կայ քան մը՝ որ կարծես իրաւունք կուտայ դէպ ի տգիտութիւն վերադարձի մը յուսահատ քաղձանքին: Հրապարտութիւն մը, որ երևուքապէս ծնունդ կ'առնէ գիտութենէն եւ կը պղտորէ հոգուն յստակատեսութիւնը, կը վարկաբեկէ գիտութիւնը: Բայց այն բոլոր առաւելութիւնները, զորս վերեւ թուեցինք, գիտութեան լրում մը չեն եւ ո՛չ ալ գիտութեան հպարտութիւնը այսօր-

ուայ մոլութիւնն է: Սողոմոնի իմաստութիւնը չհպարտացաւ: Չհպարտացա՞ն մանաւանդ եւ չե՞ն հպարտանար տակաւին անոնք՝ որ զուրկ էին եւ են գիտութեան լոյսէն: Պատճառն այն է որ հպարտութիւնը—ինքնին արգահատելի տգիտութիւն—ոչինչ ունի գիտութեան ոգուն հետ: Այդ ոգին՝ ճշմարտութեան ոգին իսկ է, որուն կը ձգտի տիրանալ ճշմարտութեան սէրը: Եւ ահա հո՞ս է ճշմարիտ գիտութեան գաղտնիքն ու բաւալին:

Գիտութիւն եւ Սէ՛ր: Ստուգիւ համեմատութիւն մը կայ՝ որ պէտք է պահուի այս երկուքին միջեւ: Աւելի ճիշտ, սէրը գիտութեան մէջ պէտք է աւելնայ երկրաչափական համեմատութեամբ: Եւ սիրով տոգորուած գիտութիւն մը — ճշմարիտ գիտութիւնը — ո՛չ միայն չեղծեր տգիտութեան կարծեցալ բարութիւնը, այլ ընդհակառակը կը ջնջէ անոր առթած իրական չարքները: Ուր սէր կայ՝ հոն հպարտութիւն չկրնար գոլութիւն ունենալ: Սէրը շինարար է: Գիտութիւնը, օժտուած այս սիրով, կը դառնայ իր կարգին ստեղծագործող այն մեծ ոյժը՝ որ մարդը կը մօտեցնէ Աստուծո: Առանց մտնելու կրօնքի կալուածին մէջ՝ ան թափ մը աւելի կուտայ հաւատքին եւ յարգանքով կը խոնարհի անոր վսեմ թռիչքին առջեւ: Յարգանք եւ ո՛չ արհամարհանք կամ ծաղրանք՝ որ գործ է խաւարամած հոգու եւ թեթեւաբարոյ նկարագրի: Արդարեւ, գիտութիւնը կ'արհամարհէ՞ կամ կրնա՞յ արհամարհել ինչ որ չգիտէր ճակատին եւ ինչ որ թերեւս պիտի չգիտէր երբեք, առանց հակասելու իր իսկ կոչումին կամ ժըխտելու իր իսկ գոյութիւնը: Հեզնող լեզուի մը վրայ գիտութիւնը իր խօսքը չունի:

Ճշմարիտ գիտութիւնը իր մէջ կը բովանդակէ

բնական ու բարոյական, նա՛եւ ընկերային, գիտութիւնները՝ որոնք՝ իւրայատուկ ուսումնասիրութիւններով, գննութիւններով եւ հայեցութիւններով նիւթին ու հոգուն գաղտնիքներն ու գեղեցկութիւնները կը յայտնաբերեն եւ կատարեալ ներդաշնակութեամբ մը զանոնք իրարու կը կապեն: Առանց այս սերտ միութեան բնական գիտութիւնն ու բարոյական գիտութիւնը կը մնան թերի եւ յաճախ կը դառնան մոլորեցուցիչ: Դիտութեան այս անհաշտ երկուութենէն է ահա որ կը ծնի «մոլորանուն գիտութիւնը»: Այսպիսի գիտութիւն մը համազօր է տգիտութեան:

Արդ, ի՞նչ կ'ընենք մենք՝ որ բարութիւնը կը գնահատենք եւ անոր չգոյութիւնը կ'ողբանք: Ե՛տ կ'ուզենք երթալ դէպ ի տգիտութիւն՝ որով մարդիկ «կ'օտարանան Աստուծու կեանքէն», փոխանակ առաջ վազելու դէպ ի ճշմարիտ գիտութիւն՝ որ գիտութիւնն իսկ է ճշմարտութեան: Ասի մեր ապիկարութեան նշանն է: Յոռետես նիւթապաշտութիւն մը կայ այս ապիկարութեան մէջ:

Ո՛չ, ո՛չ, թող քիչնայ թիւը տգէտներուն: Թող աշխարհի ողորտի ճշմարիտ գիտութեան լոյսով, որպէսզի «սէրը հետզհետէ աւելի շատնայ», աղքեւաբար առատանայ մարդոց սրտերուն մէջ: Ճշմարիտ գիտունը բարի է միշտ:

Թող չըսեն թէ. «աշխարհ պիտի կործանի գիտուններէն». այլ թող ուղղախօսեն թէ աշխարհ կրնայ կործանիլ «կիս-գիտուններէն»:

6 Օգոստոս 1923

Սկիւտար

ԺԷ.

ԳՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՄ

ԻՊԸԱՐԿԱՆԸ

ԱՐՄԻ ԽՈՐԵՐԷՆ
ՄԱՐԿՈՒԹԱՆՆ ՏՆԱԻ ԽՈՍԻՔ

ԺԱ.

ԳԻՄԱԿՅՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԽՂՃՄԱՆՔԸ

«Ընդուն անոնց (Իսրայէլի) առջեւէն կ'երթար, ցերեկը ամպեղէն սիւնով մը՝ ուղիղ ճամբան ցոյց տալու անոնց, եւ գիշերը հրեղէն սիւնով մը՝ լուսաւորելու համար զանոնք, որպէսզի ցերեկ թէ գիշեր անոնք կարենային քալել»:

Եւ ո՛րքան պէտք ունի մարդկութիւնը իր երկրաւոր «պանդխտութեան» դառն օրերուն մէջ, մինչեւ «աւետեաց երկիր» ժամանելը, այսպիսի առաջնորդող սիւնի մը՝ որ ցերեկը «հովանուտ» ամպն ըլլայ եւ գիշերը լուսատու կրակը: Ողբալի՜ թափառանք, եղկելի՜ մոլորանք, ուր անխուսափելիօրէն կ'իյնայ մարդը՝ առանց այդ աստուածային սիւնին: Չունի՞նք զայն մեր էութեան խորը:

*
* *

Ո՛վ մարդկային տկարութիւն եւ յիմարութիւն, որոնցմով զգացուած ենք յաճախ բոլորս ալ: Չէ՞ որ պարտուածներ կամ դասալիքներ ենք ընդհանրապէս կեանքի անողոր ճակատամարտին, ուժերու նախանձընդդէմ մրցանքին կամ անհաշիւ սպառումին մէջ: Ո՛ւր է, սակայն, արմատն այդ տկարութեան, աղբիւրն այդ յիմարութեան: Մենք այս հարցումը կ'ուզողենք զըլ-

խաւորաբար անոնց՝ որոնք զօրութիւնն ու իմաստութիւնը կը կարծեն գտնել հոն՝ ուր ամէնէն աւելի կը պակսին անոնք: Իրենց պատասխանը, որ չի գար իրողութիւններու եւ երեւոյթներու էութեան թափանցող մտքի զննութենէն եւ ո՛չ ալ ներհայեցող սրտի մը խորերէն, չգոհացնեն թշուառ ու համակրելի հոգիները: Փորձենք մենք հոն փնտռել լաւագոյն պատասխանը՝ ուղղամտութեամբ: Աշխարհն ու Աստուած հոն, այդ խորութեան մէջ կը լուսաւորեն զմեզ:

Լոյս մը կայ՝ որ արտաքին աշխարհէն կը ծագի եւ մեր ֆիզիքական գոյութիւնը կը հնարաւորէ: Լոյս մ'ալ կայ՝ որ ներքին աշխարհէն կը բխի եւ մեր հոգեկան կեանքը կ'ողողէ իր ամենաթափանց ճառագայթներով: Ո՛րքան գեղեցիկ է առաջինն իր արեգակով եւ երկնային մարմիններու շողակաթ պարելով՝ որոնք տիեզերական ներդաշնոյթը կը հրաշակերտեն: Բայց ո՛րքան աւելի գեղեցիկ է երկրորդն իր բոլոր յայտնութիւններով ու ներշնչումներով՝ որոնք այդ ներդաշնոյթին մէջ թաքնուած սքանչելի խորհուրդը կը բերեն երեւան: Կայ նաեւ ամպ մը՝ ուր երբեմն կը ծուարի աշխարհ՝ զրկուելով արեւի տեսութենէն: Բայց ո՛րքան աղիւտալի է մանաւանդ հոգին պարուրող ամպը: Կեանքն սպաննող խաւար մը կ'իջնէ հոն իր ծանր թեւերով:

Լոյսը, որ ներքնաշխարհէն կը բխի եւ հոն կը ծաւալանայ ուղիսօրէն եւ այլէծածան խաղաքով, կը կոչենք մերթ զիսակցութիւն եւ մերթ խղճմանք: Ամպեղէն ու հրեղէն սիւնն է այն, որ կը լուսաւորէ մեր ճամբան ու կ'առաջնորդէ մեզ անսայթաք դէպ ի կեանքի լաւագոյն ու երանաւէտ վիճակը:

Ի՞նչ է, սակայն, իսկապէս գիտակցութիւնը կամ խղճմանքը:

Աշխարհ թոհուրոհ մ'է, որքան ալ ստեղծագործ Զօրութիւնը դրած ըլլայ հոն որոշ կարգ ու կանոն: Յաւիտենական լինելութեամբ մը, որով տիեզերք կ'ընթանայ դէպ ի վախճանական կատարելութիւնը, այդ թոհուրոհը կը կայկայի աւելի կամ պակաս չափով: Մարդկային հոգին այդ դոհուրոհին մէջ նետուած թըշուառ թափառական մ'է կամ արգահատելի մոլորած մը: Անհունութեան մէջ հիւլէ մը՝ որ իր իմացականութեամբն անգամ է հունաւոր: Բայց հիւլէին երազանքն ա՛յնքան է անսահման, որքան տիեզերքի անեզրութիւնն ամփոփուած՝ գերագոյն նախատեսութեան մը մէջ: Ահա թէ ինչո՞ւ մարդկային փոքրաշխարհը (microcosme) մանրանկարն է տիեզերական մեծաշխարհին (macrocosme):

Արդ, գիտենք թէ ի՞նչպէս կը նկարուի տիեզերքը մեր մէջ: Մեր զգայարանները մեզ կուտան անոր ըստուերագիրը: Լուսազրական եւ ծայնազրական տափտակները կը բացատրեն այդ ստուերագիրը: Միայն թէ մեքենական այդ գործողութիւնը, ուր դրական ու ժրխտական ելակտրականութիւնն իր գլխաւոր դերն ունի, չամբողջացնեն այդ ստուերագիրը: Վասնզի զգայարաններէն վեր մեր էութեան խորը կայ որոշ ընդունակութիւն մը՝ որ ոչ միայն արտաքին աշխարհէն եկած պատկերները կ'իւրացնէ, կը տարրալուծէ, այլ նաեւ կուտայ անոնց իրենց ինքնուրոյն դրոշմն ու գունաւորումը: Այս պատկերները միայն առաքկայական չեն, այլ նաեւ ենթակայական են: Անոնք նկարակերտում-

ներն են, եթէ կարելի է այսպէս բացատրել, առարկաներու իրենք իրենց մէջ եւ իրարու հետ ունեցած փոխյարաբերութեանց: Ի՞նչ է, օրինակ, ներդաշնակութիւնը, եթէ ոչ որ եւ է առարկայի մասնիկներուն իրարու հետ կամ զանազան առարկաներու իրարու միջեւ ունեցած առնչութեանց այս կամ այն կերպ դասաւորումը՝ զոր արտաքին քննութիւնն ու ներքին զննութիւնը կը յայտնաբերեն եւ որ համեմատական կամ հաճելի կը թուի մեր աչքին կամ ականջին: Ի՞նչ է նոյնպէս արդարութիւնը, եթէ ոչ անհատներու միջեւ գոյութիւն ունեցող կապակցութեանց այնպիսի կարգաւորութիւն մը՝ որ ընկերային կեանքին տայ իրերահաշտ ոգիով երաշխաւորուած կատարեալ ներդաշնակութիւնը: Այս նկարակերտումները վերացումներ են կամ վերացական գաղափարներ՝ զորս միտքը կը կազմէ վերեւ ականարկուած ընդունակութեան շնորհիւ: Եւ այս վերացումներն են ահա որ կը կառուցանեն մեր հոգեկան կեանքն ու բարոյական կեանքը: Սխալ չըլլար ըսել թէ կրօնքն ալ իր ականադքիւրն ունի անոնց մէջ: Ներշնչումներն ու յայտնութիւնները վերացումներ չեն:

Մտքի այն գործողութիւնը, որով մենք կը վերաբարենք (retoucher) ստուերագիրները եւ կը վերածենք զանոնք իրական ու դրական պատկերներու, կը կոչենք անդրադարձում կամ խորհրդածութիւն: Իսկ հոգու այն կարողութիւնը՝ որով կը կատարենք այդ գործողութիւնը եւ լիովին կ'ըմբռնենք ու կ'իւրացնենք վերյարդարուած պատկերները, կ'անուանենք գիտակցութիւն: Հոգուն գիտութիւնն է այն, արդարեւ, առանց որուն լոկ նիւթի գիտութիւնը պիտի մնար անարժէք եւ անբաւական՝ մարդկութիւնն առաջնորդելու դէպ ի

գաղափարական կատարելութիւն: Ան իր մէջ կը համադրէ ո՛չ միայն եսի եւ ոչ-եսի փոխյարաբերութեանց եւ ասոնցմէ առաջ եկած երեւոյթներու ըմբռնումը, այլ նաեւ ծանօթութիւնը եսի բովանդակ ինքնութեան: Վերջին պարագային ան կ'ըլլայ ինքնագիտակցութիւն:

Ի՞նչ պիտի ըլլար ընկերային կեանքը առանց զիտակցութեան. այսինքն, առանց կարենալ տիրակաւորէն ճանչնալու մեր անհատական՝ ֆիզիքական ու հոգեկան ընդունակութիւնները, մեր կոչումն ու գործերը, մեր իրաւունքն ու պարտականութիւնները, որոնք հրամայօրէն կը կապեն զմեզ ուրիշներուն, մեր շրջապատին հետ: Մոլորանքը պիտի դառնար անխուսափելի եւ անասնական բնազդներու ազնուացումն ու բիւրեղացումը՝ անհնար:

Գիտակցութիւնը «ճշմարիտ ոստիկանն է երիկամունքի», սրտի գաղտնիքներուն՝ որոնցմէ դուրս կը բերէ բարին ու չարը հաւասարապէս: Չէ՞ որ ոճիրն ալ, բարերարութիւնն ալ կրնան գործուիլ գիտակցաբար: Թէեւ խոր ու ճշմարիտ գիտակցութեան մէջ անկարելի է չարին ընտրութիւնը. վասնզի չիկայ ընկերային չարիք մը՝ որ աւելի կամ պակաս չափով, ուշ կամ կանուխ, ուղղակի կամ անուղղակի չանդրադառնայ նաեւ անհատական կեանքին մէջ, ինչպէս անհատական խիտ մը՝ որ չփոխանցուի ընկերային կեանքին: Ինչ որ, ուրեմն, անքնականոն է անհատին համար, է՝ նաեւ ընկերութեան համար եւ հակադարձաբար: Գիտակցութիւնը, այսպէս ըմբռնուած, կ'ըլլայ բարոյական յատկանիշ մը եւ կը նոյնանայ խղճմանի հետ: Գիտակցութեան կատարուած շաւ գործ մը՝ խղճման հետ կատարուած գործ մ'է միանգամայն: Հոն հոգին հաշտ է ինքն իր մէջ եւ ուրիշներուն հետ: Երկուութիւն մը չիկայ իր

եսին եւ ոչ-եսին միջեւ: Գիտակցութեան մէջ այս ներդաշնակ միութիւնը ստուգանիշն է անոր ճշմարտութեան:

Կան նաեւ գիտակցօրէն կատարուած վստ գործեր. բայց անոնց մէջ կը պակսի խղճին կնիքը: Ու երբ խիղճը կ'արթննայ՝ խայթոց մը զայն կը վիրաւորէ: Այս խղճախայթը, որ մտքին մէջ կ'անդադառնայ եւ խղճմտանքը կը վերականգնէ՝ պայծառատես ու անթարթ աչք մը տալով անոր, կը մաքրագործէ ու կը բարձրացնէ նաեւ գիտակցութիւնը: Ո՛րքան ածխացած խղճեր ալ կան, սակայն, աւա՛ղ, որոնցմէ քիչ անգամ, եւ յաճախ կարծես հրաշքով, աղամանդներ կրնան գալ դուրս:

Չննք վարանիր ընդունելու թէ գիտակցութեան եւ խղճմտանքի հիմք բնազդներն են՝ որոնք դարերու ընթացքին զարգացած, իրենց բարձրագոյն աստիճանին հասած եւ արմատացած են մարդկային հոգուն խորը եւ իբրեւ անհատական ու ընկերային ունակութիւններ դարձեր են նոյն իսկ ժառանգական: Բայց մարդուն մէջ բնազդն ինքնին ի՞նչ է, եթէ ոչ հոգուն այն ուժական (dynamique) յատկութիւնը՝ որուն մէջ կը խտանան հոգեբանական բոլոր վիճակներու կարելիութիւնները: Խիղճը — գիտակցութեան բարոյական ըմբռնումը — շատ աւելի մօտ է այսպիսի բնազդի մը: Ան մշտաբար մտնէ աչքն է եւ անկաշառ հակակշիռը, անհրաժեշտ՝ պահպանելու համար մեր հոգեկան կեանքի ներդաշնակութիւնը:

Բնազդներու մէջ — անբանինն ըլլան անոնք թէ բանականին — ծածկուած կայ աստուածային շարժիչ եւ ուղղիչ ոյժը, որ մարդկային գիտակցութեան եւ խղճին մէջ կը դառնայ աւելի հզօր, աւելի անկախ:

Պատճառի եւ արդիւնքի խոր ըմբռնումը կուտայ անոր բարոյական նկարագիրը: Եւ ահա հոս է որ ծագում կ'առնէ մարդկային պատասխանատուութիւնը: Մարդը պիտի կրէ իր գործերուն հետեւանքը: Ո՛չ գիտակցութիւնը, ո՛չ ալ խիղճը կրնան խուսափիլ պատասխանատուութենէն: Առանց անոր ընկերային բարոյականը պիտի ըլլար ցնորք մը եւ կեանքը՝ ահաւոր քառս մը:

Նախապաշարումները, որոնք յաճախ ճշմարտութիւնը կ'ստուերածեն ու կը խափանեն՝ մթազնկով միտքն ու դատողութիւնը, կը տկարացնեն նաեւ գիտակցութիւնն ու խիղճը: Ո՛վ չիշեր սոսկումով այն ոճիւրներն ու նախնիները՝ որոնց տունն են տուեր եւ կուտան տակաւին արիւնի, լեզուի եւ կրօնի նախապաշարումները: Կարմիր աստծու մը ուրուականը չի՞ պաշարումներ ու շփոթէր մինչեւ այսօր տիեզերական խղճմտանքը: Այդ նախապաշարումները չեն որ կը բռնաբարեն խղճի ազատութիւնը, կը խեղաթիւրեն օրէնքի իմաստը, կ'աղաւաղեն քաղաքացիական հասկացողութիւնները, կը չարափոխեն ընկերային ըմբռնումները, կ'աղճատեն հայրենիքի գաղափարը, կ'արհամարհեն սրտին ամէնէն աւելի անձեռնմխելի սրբութիւնները: Այդ նախապաշարումները չեն որ կը սրեն քինախնդրութիւնները, կը զինեն ատելութիւնները, կը վառեն ստոր կիրքերը, մոխրակոյտի մը վերածելով խիղճը՝ որ ամէնէն աւելի պէտք է ըլլար խորածելով խիղճը՝ որ ամէնէն աւելի պիտի իրականանար ճշմարտութեան անանձնական եւ անպիտակ միութեան:

Թիւնը: Չէ կարելի մոռնալ ասոնց մօտ նորագոյն նախապաշարումները՝ որոնք ընկերային գիտութիւններէն ծնունդ կ'առնեն, բարոյական արժէքները՝ հին թէ նոր՝ մերենական սկզբունքներու մէջ կը չքացնեն եւ նոր ու յաճախ իրարու հետ բոլորովին անհաշտ դաւանանքներով կեանքը փետեկտող հին դասակարգութիւնները կը յաւերժացնեն:

Ո՛րքան հղճիմ է մարդը առանց աստուածային այն լոյսին՝ որ իր շողերը կը կաթեցնէ մեր խղճին եւ գիտակցութեանը մէջ: Սյդ լոյսը կը միացնէ բոլոր արեւնները, բոլոր լեզուները, բոլոր կրօնները, ընկերային բոլոր շերտաւորումները, բոլոր աստիճանները, բոլոր կոչումները, բոլոր ձգտումները, բոլոր երազանքները եւ նոյն իսկ բոլոր մթնոլորտները, առանց ջնջելու երանգներու այն պէսպիսութիւններն ու նրբութիւնները՝ որոնց հարտար եւ իմաստուն ընդելուզումը կ'երաշխաւորէ կեանքի համայնապատկերին հրաշալի եւ աստուածադրոշմ ներդաշնակութիւնը:

Ո՛վ պիտի տայ մեզ՝ դժբախտ մոլորածներուս՝ այդ երկնային լոյսը, որ՝ «կենդանի կրակ»էն իր զանազն ու թրթռումն առած՝ մեզ առաջնորդող ամպեղէն ու հրեղէն Սիւնն ըլլայ սա թափառայած մոլորակին վրայ եւ «Շնորհալի» գրչի մը ըզծին համաձայն, մեր «էութեան խորը բորբոքէ Սիրոյ Կրակը. որպէսզի այրէ մեր հոգուն ախտը, սրբէ մեր խղճմտանքը, մաքրէ մեր մարմնի մեղքերը եւ վառէ ճշմարիտ գիտութեան լոյսը մեր սրտին մէջ»:

13 Դգոստ. 1923

Սյիւսաւ

ԺԲ.

ԱՒՐԺԸ ԵՒ ԱՒԺԵԸ

ՍՐՄԻ ԽՈՐԵՐԷՆ
ՄԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՀԵՄ ԽՍԱԼ

ԺԲ.

ԱՐԻՄԸ ԵՒ ԱՐԻՄԸ

Անոնք որ տգիտութիւնը — մտքի կուրու թիւնը — կը ջատագովեն, պիտի սպասէինք որ ներքողէին նաեւ սիրտը: Բայց մարդիկ զժուար թէ հակասութիւններէ զերծ ըլլան միշտ: Մենք լսե՛ր ենք ատենաբանող շրթներ՝ որ պանծացուցեր են միտքն ու մտքի մարդը եւ ջանացեր ապացուցանել անոնց գերազանցութիւնը սրտին եւ սրտի մարդուն վրայ: Եւ այդ շրթները մտերմութեան մը պահուն, մուցեր էին սակայն թէ պարտաւոր էին «զգուշանալ» (= փոյթ ունենալ) զիտութեան»:

Տեսնենք թէ ստոյգ է այս գերազանցութիւնը:

Ի՞նչ է սիրտը:

Ի՞նչ է ճանչնար զայն, մտելէն այդ փափկակազմ գործարանը՝ որ մեր կուրծքին տակ իր խորհրդաւոր բախումներով, մեր բովանդակ գործարանաւորութեան կենդանական արիւնը կը մատակարարէ եւ մեր կեանքէն սահող վայրկեանները անվրիպելիօրէն կը հաշուէ: Բայց միայն ասով չվերջանար իր պաշտօնը: Ոն զգայնիկ մ'է, չափազանց դիւրահաղորդ: Ինքն է որ առաջին անգամ կը կրէ պատկերները այն տպաւորութիւն-

ներուն՝ զոր զգայարանները կը հաղորդեն իրեն արտաքին աշխարհէն: Համակրանքն ու հակակրանքը, սէրն ու ատելութիւնը, կարեկցութիւնն ու անգթութիւնը, մէկ խօսքով՝ զգացումներն իրենց բոլոր հակօրինութիւններով, իրենց բոլոր մակընթացութիւններով ու տեղատուութիւններովը հո՛ն կ'առնեն ծնունդ: Կամքն ու բմայքը, կեանքն ու ճաշակը, իրենց ներհակութիւններով, սիրտն ունին իրենց աղբիւր: Ան նկատուած է նաեւ երբեմն ընդունարանը խոկումի եւ խորհուրդի: Ստամոքսի անունով իսկ բիչ չէ խօսեր ան: Չէ՞ որ, ստուգիւ «հացը կը զօրացնէ սիրտը»: Ստամոքսէն սիրտ ճամբայ մը կայ: Ժողովուրդներու իմաստութիւնը չմոլորիր միշտ: Աստուած կ'առաջնորդէ այդ իմաստութիւնը, բնութեան միջոցով՝ զոր իր շունչը կը լեցնէ: Ի՞նչ է միտքը:

Միտքը սրտի նման իսկապէս գործարան մը չէ: Ան գործարանի մը որոշ մէկ յատկութիւնը կամ յատկութիւններու ամբողջութիւնն է: Այդ գործարանը ուղեղն է, որ մեր գանկին մէջ, իր ամենատարած եւ գերանուրբ ջիղերու հրաշալի թրթռումներով, մեր յուզումները կը հնարաւորէ, կ'ուղղէ ու կը կառավարէ: Հո՛ն է որ արտաքին աշխարհի տպաւորութիւնները զգայարաններու միջոցով եւ սրտէն անցնելով աւելի կամ պակաս անխարդախութեամբ ու սեռնութեամբ կը պատկերանան: Հո՛ն կը գոյանայ նաեւ հոգեկան այն կարողութիւնը՝ որով հնար կ'ըլլայ վերարտադրել նոյն պատկերները: Միտքը ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ուղեղին յիշելու, խորհելու, ըմբռնելու, դատելու, վերլուծելու եւ երեւակայելու ընդունակութիւնները բովանդակող ոյժը կամ ուրին: Մարդկային իմացականութիւնն ու բանականութիւնը, իմաստութիւնն ու հանճարն է այն:

Արդ, ի՞նչ կապ կայ սրտին ու մտքին միջեւ:

Կենսաբանական տեսակէտով մտքի գործարանը կամ գանկուղիը իր գոյութիւնն ու բնականոնութիւնը կը պարտի սրտին: Ինչպէս բովանդակ մարմնի, նոյնպէս ուղեղի տնտեսութեան մէջ սիրտն է որ կ'արտաբերէ կենսական արիւնի բաշխման ամենաանհրաժեշտ պարտականութիւնը: Դժբախտ է այն մարմինը որուն մէջ սիրտն է տկար: Եւ ո՛րքան շատ են այդ տկարութիւնները եւ ո՛րքան ալ ցաւակցօրէն համակրելի՝ անոնցմէ շատերը: «Ցեց ոսկերաց՝ սիրտ հոգած», ճշմարտութիւն մ'է: Ոսկորներու ցեցը՝ ցե'ցն է նաեւ ծովին՝ որով խմորուած է ե'ւ ուղեղը: Եւ ահա հո'ս է որ երեւան կուգան երկու գործարաններու խորհրդաւոր փոխյարաբերութիւնները: Ի՞նչ է, օրինակ, հոգը, եթէ ոչ ուղեղի ինքնալկումը, անախորժ ու ցաւազին պատկերի մը վերյիշումով կամ հաւանական պատկերներու նախատեսութեամբ կատարուած, որ կ'անդրադառնայ սրտին մէջ եւ կը դանդաղեցնէ կամ կ'երագէ անոր բաբախումները, թէեւ սիրտն է որ զգայութիւններով տուն կուտայ առաջին անգամ այդ հոգին: Սրտի յոյզը աղբիւրն է մոռհոգութեան: Սէրը գերազանցն է այդ յոյզերուն: Չենք սխալիւր եթէ բսենք թէ ատելութիւնն ալ յուռշրջումն է նոյն այն սիրոյ յոյզին: Չէ՞ որ սէրը յաճախ ատել կուտայ ինչ որ կ'ատէ իր կարգին այդ սէրը: «Սէրը կ'ատէ զինք ատողները», կրօնաբարոյական ճշմարտութիւն մ'ըլլալէ աւելի դժբախտ իրականութիւն մ'է: Միտքն ալ, ուրեմն, այսպէս, իր դերն ունի ե'ւ այս սէրին, ե'ւ այս ատելութեան մէջ: Այսպէս են բոլոր հոգեբանական վիճակներն առհասարակ: Վիշտն ու հաճոյքը, ուրախութիւնն ու տրտմութիւնը, տառապանքն ու անդորրութիւնը, հանդարտաբարո-

յութիւնն ու ցատումը, մէկ խօսքով բոլոր լաւ ու յոռի կիրքերը իրենց ծագումը կ'առնեն սրտէն, կը զարգանան մտքին մէջ եւ կը զօրանան ու կ'արմատանան երկուքին փոխազդեցութեամբ:

Տրուած ըլլալով սրտի ու մտքի բարոյական այս միութիւնը, կարելի՞ է գերազանցութեան խօսք ընել մէկի կամ միւսի ի նպաստ: Հոս ալ մարդկային հոգին մոլորանքի մը զոհը չէ՞:

Ի՞նչ կրնայ ընել, արդարեւ, սիրտը՝ ցնորակոծ կամ խելագար մտքով. բայց ի՞նչ կրնայ ընել նաեւ միտքը՝ արիւնաբամ կամ ծիւրած սրտով: Զիկա՞յ յիմարութիւն մը մտքին մէջ՝ որ կ'անբանանայ, չիկա՞յ նաեւ յիմարութիւն մը սրտին մէջ՝ որ կ'անզգայանայ: Զիկա՞յ «սրտի կուրուծիւն» մը՝ որ կուտայ խափանաբար «ծածկոց» մը եւ՛ սրտին: Ո՞ւր է անմիտին սիրտը եւ ո՞ւր անսիրտին միտքը: Անմտութիւնը չի՞ խաւարեցնէր սիրտը: Բայց մանաւանդ սիրտը չունի՞ յաճախ ողջմտութիւն մը՝ որ կ'անգիտանայ ինքը միտքը: Եթէ պատրանքներ ունի սիրտը, ո՞չ ապարէն ցնորքներ ունի նաեւ միտքը: Եւ եթէ աստուածային յափըշտակութիւններ ունի միտքը, մի՞թէ երկնային գեղումներ չունի եւ՛ սիրտը: Մտքի լուսափայլ իմացականութեան մօտ՝ որ Գիտութեան տիեզերական ջահը կը վառէ, չիկա՞յ սրտի շողակաթ իմաստութիւնը՝ որ Սիրոյ ընդհանրական կրակը կը բոցարծարծէ: Հանճարը չունի՞ կայծ մը՝ որ մտքէն կ'առնէ իր թռիչքը եւ շնորհ մը՝ որ սրտէն կ'ընդունի իր օծութիւնը: Բանականութեան թրթռումները՝ որոնցմով կը հոյակերտուի ճրջմարտութիւնը, ե՞րբ են դադրեցուցներ զգացողութեան բարախումները՝ որոնցմով հրաշալիօրէն կը քանդակուի Բարութիւնը: Ո՞ւր է կամքին դարձնոցը, սրտին

մէջ՝ ուր «մարտիրոս»ին մահը կ'արիանայ, թէ՛ մտքին մէջ՝ ուր «մարգարէ»ին կեանքը կը դիւցազնանայ: Բայց ո՞ւր է նաեւ խաւարի շտեմարանը, մտքին մէջ՝ որ կը խարխալէ, թէ՛ սրտին մէջ՝ որ կը դանդաղէ: Մի՞թէ Թանձրասրտութիւնն ու Թանձրամտութիւնը նոյն չափով «խուլ, կոյր ու անգիղջ» չեն: Եթէ «թրմաւորած սիրտը» անատակ է ըմբռնելու, ընդարմացած միտքը կարո՞ղ է յիշել: Բարին յաղթանակած է մըտմիտքը կարո՞ղ է յիշել: Բարին յաղթանակած է մըտմիտքը կարո՞ղ է յիշել: Ո՞ւր է սրբազան խորանը քին մէջ եւ չարը՝ սրտին: Ո՞ւր է սրբազան խորանը հաւատքի ու գաղափարի նահատակներուն եւ աստուածային տաճարը պատուի եւ զոհաբերումի առաքեալներուն: Ո՞վ կը յղանայ ոճիրը եւ ո՞վ կը գործադրէ զայն: Ոճիրը, կ'ըսեմ, ծ'հ, ո՞չ անհատական՝ ուր միտքը յաճախ կը կորսնցնէ իր կշիռն ու ղեկը, այլ ոճիրը համայնական, ոճիրը պաշտօնական ու հանդիսական՝ գոր միտքը կը նուիրագործէ ու նաեւ կը հրամայէ՝ օրէնքով: Ո՞վ է ստեղծեր Շահը. Կաշառը, Տոկոսը, Կեղծիրը, Շողոմը, Մամոնան, իրենց դիւահանճար բոլոր խոստովանելի եւ անխոստովանելի նրբութիւններով: Ուսկի՞ց կ'ելլեն «մարդը պղծող» «չար խորհուրդները, — սպանութիւն, շնութիւն, պոռնկութիւն, գողութիւն, սուտ վկայութիւն, ագահութիւն, նենգութիւն, գիջութիւն, չարակնութիւն, հայտնութիւն, ամբարտաւանութիւն, անզգամութիւն»: հոյութիւն, ամբարտաւանութիւն, անզգամութիւն»: Կայ մեծասիրտ, գիտենք, որ կը մոռնայ մարդկային «սխալականութիւնը» ու կը խառնանայ. բայց չիկա՞յ նաեւ քստճարեղձը՝ որ կ'արհամարհէ խոնարհութիւնները եւ կ'անպատկառի: Ասկից գատ, ո՞ւր կը սկսի ու կը վերջանայ սիրտը եւ ո՞ւր՝ միտքը: Ցնորամիտ սիրտը չի՞ գործեր: Սնրանին մէջ բարախող սիրտ մը չիկա՞յ իր ծագին կամ զինք խնամող ծնոքին հանդէպ:

Ո՞վ չէ գնահատեր «հաւատարիմ» նկարագիրը շան կամ ձիուն մէջ եւ իմացական ընդունակութիւնը փիղին կամ կապիկին մէջ:

Ո՞վ պիտի կրնար սպառել Աստծու եւ Բնութեան հրաշալիքները: Հրաշքներու հրաշքը կայ, սակայն, սրտի եւ մտքի միութեան խորհուրդին մէջ, երբ մանաւանդ այդ միութիւնը զերծ է ե՛ւ «երկնաւորէն», ե՛ւ արտերկրաբանէն:

Պէտք է ըսել, սակայն, այլեւս թէ այս Սիրտը, մտեղէն պարկը չէ, ո՛չ ալ Միտքը ուղեղային կծիկն է: Ի՛նչ ալ ըսեն նիւթապաշտները՝ զորս չենք արհամարհեր, ի՛նչ ալ խօսին հոգեպաշտները՝ զորս կը յարգենք, աստուածային ոյժ մը կայ՝ որ թէ՛ այդ պարկը եւ թէ՛ այդ կծիկը կը դարձնէ մեր կեանքին երկու անբաժան ու խորհրդաւոր գործօնները: Ո՛չ մէկին յատակը ծանօթ է մեզ, ո՛չ ալ միւսին ծալքը: Իրաւունք չէ՞ք տար «Արեւագայի Բնար»-ը պնդող անճարակ կրնաւորացիին.—

«Թե չափեցիր անհունութիւնն երկնքին,

Կամ մեծութիւնը բիւրաւոր աստղերուն,

Թե ֆնեցիր զանձերն անոնց քանկագին,

Թրքոռումն անոնց քե հասնեցիր շոյսին դուն,

Թե զնեցիր ծովերուն խորքն անշուշտ,

Փրքումն անոնց մարգրիտներուն կուսածին,—

Ահ, ա՛յն ասեւ կրնաս ըլլալ դու աստի

Թափանցելու մարդկային խո՛ր, մե՛ծ արիւն»:

Բան մը կայ, սակայն, զոր կ'զգանք: Եւ այս զգացումը մեզ կը տանի ուղղակի սրտի խորշերուն մէջ, ուր ականջ կուտանք անոր տրոփիւններուն, մերթ ա՛յնքան ներդաշնակ եւ մերթ ա՛յնքան խժալուր: Ապա սրտէն ան մեզ կ'առաջնորդէ ուղեղի ծալքերուն մէջ՝ ուր մեր

առջեւ կը բացուի երբեմն անել բաւիղը եւ երբեմն լուսաւոր շաւիղը: Այս շաւիղէն ան մեզ կը վերադարձընէ սրտի ամէնէն սրբագան խորութիւններուն, ուր կը գտնենք զԱստուած իր բովանդակ բարձրութեանը մէջ: Վասնզի, ստուգիւ, սրտին «ամէնէն խոր անդունդը՝ անոր ամէնէն գեղեցիկ ձեւն է»: Աստուածային Զե՛ւր՝ զոր երբեք հազած ըլլայ մարդկային հոգին: Եւ ի՛նչպէս չիտալ «երանի անոնց՝ որ մաքուր են սրբտով»: Կէ՞ որ ճշմարտապէս «անոնք պիտի տեսնեն զԱստուած»: Հոգու երջանիկ փնակ, զոր «այս աշխարհը» ցնորք եւ բարի աշխարհը՝ դրափս կ'անուանեն:

Սի՛րտը.— ան ընդունարան է աստուածային յայտնութեան եւ աստուածային բարձրութեան՝ որոնք սրբութեան օծումը կը շողակաթեն մարդկային սիրտարի հոգուն: Եւ ո՞վ պիտի չուզէր հախընտրել զայն մտքէ մը՝ որ պիտի արհամարհէր, աշխարհի շատ գէշ կերպով դասաւորուած իրերու եւ իրողութիւններու վրայ հիմնուած սառն դատողութեան եւ չոր տրամաբանութեան անունով, սրտի սրբագան խորհուրդները՝ որոնցմով կը հրաշակերտուի «Աստծու թագաւորութիւնը»: Բայց նաեւ ո՞վ պիտի վարանէր սրտին հաժախաւոր գնահատել միտք մը՝ որ, յանուն ճշմարիտ գիտութեան եւ ճշմարտութեան սիրով խանդավառ, ինքն ալ իր կարգին երկնաշունչ սքանչացումներու հուրքը պիտի շողակաթէր մահկանացուներու լուստուննչ հոգուն: Եւ այսպէս ցօղը սրտին, միանալով շօղին հետ մտքին, պիտի կազմէր իսկ եւ իսկ մարդուն շնորհալի եւ լուսազանգ հոգին:

Եւ աստուածային այս միութիւնը պիտի խնայէր «աշխարհի իմաստուններն ու Աստծու յիմար»ները հաւասարապէս մոլորանքի եւ գայթուժի դառն փորձութիւններէն:

20 Օգոստոս 1923

Սիւսար

ԺԴ.

ԿԻՆԸ ԵՒ ԱՔՅՐԸ

(ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԵՐԱՓՈԽՄԱՆ ՏՕՆԻՆ ԱՌԻՓՈՎ.)

Երբ որ Կինը և Աքսը մտնում էին իրենց տունը, ապա Կինը միշտ ասում էր. «Երբ որ ես եմ տեսնում քեզ, ապա ես եմ տեսնում քեզ, ապա ես եմ տեսնում քեզ»։ Երբ որ Կինը և Աքսը մտնում էին իրենց տունը, ապա Կինը միշտ ասում էր. «Երբ որ ես եմ տեսնում քեզ, ապա ես եմ տեսնում քեզ, ապա ես եմ տեսնում քեզ»։

Երբ որ Կինը և Աքսը մտնում էին իրենց տունը, ապա Կինը միշտ ասում էր. «Երբ որ ես եմ տեսնում քեզ, ապա ես եմ տեսնում քեզ, ապա ես եմ տեսնում քեզ»։ Երբ որ Կինը և Աքսը մտնում էին իրենց տունը, ապա Կինը միշտ ասում էր. «Երբ որ ես եմ տեսնում քեզ, ապա ես եմ տեսնում քեզ, ապա ես եմ տեսնում քեզ»։ Երբ որ Կինը և Աքսը մտնում էին իրենց տունը, ապա Կինը միշտ ասում էր. «Երբ որ ես եմ տեսնում քեզ, ապա ես եմ տեսնում քեզ, ապա ես եմ տեսնում քեզ»։

ԱՐԺԻ ԽՈՐԵՐԷՆ
ՄԱՐԴԿՈՒԹԱՅՆ ՏԵՄ ԽՕԱԲ.

ԺԳ.

ԿԻՆԸ ԵՒ ՄԱՅՐԸ

(ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԵՐԱՓՈԽՄԱՆ ՏՕՆԻՆ ԱՌԻԹՈՎ.)

Ուսանեալ անոր՝ որուն հոգուն մէջ շողն է կաթեր հրաշագործ Շնորհին: Չէ՞ որ «կինեռու մէջ օրհնուածն» է նա, նազարէթցի «չհարսնացած Մարիամը»: Եկեղեցի մը, նահատակօրէն լուսատեղի, լուսախորան, կը կատարէ այսօր մեծագոյն տօնը անոր՝ որ «լուսածին օթարանը», «արդարութեան Արեգակի նոր խորանը» եւ «Լոյսի մայրն» է հանդիսացեր:

Ալիւրճիա այդ կնոջ եւ մօր, կամ մանաւանդ կնոջ եւ մօր այդ «անբիծ» Տիպարին՝ որուն «ծով աչքը, երկու փայլակնածեալ արեգական նման», սրտի խորերէն աստուածախօս քնար-ողբերգակ քերթողի մը այգագեղ ներշնչումի սուրբ պահուն, «ծիծաղախիտ ծովու մը մէջ է ծաւալեր» երբեմն: Կաթմէր է հոն շնորհի շող մ'ալ, իբր «ոսկեղէն սափոր»-է, «մարգրրտափայլ գեղով շարժող իր անձէն», կամ ծորե՞ր է «քաղցրածաւալ ցօղ» մ'իր «խաղաղաւետ առաւօտ»էն որով զուարթացած էր արուսեակն իր հոգուն,—թերեւ: Սակայն հիմակ «ամառուայ մէջ ձմրան քամին

բքաբեր, երեքալեան դիմադրութեամբ խռովեր է այդ ծովն հանդարտ»։ Վասնզի ո՛չ խնկաբոյր մաշկեակը կայ լացող-երգող այն տեսլատես վանականին, ո՛չ ալ քաղցր ժպիտը բոլոր օրհնեալ կիներու եւ անարատ մայրերու ծով ու ծովծվան աչերուն։

Յիշատակն անոր, որուն՝ մարդկութեան մէկ մասը ուզեր է սրտեղէն յաւէրժական շիրիմն ըլլալ փոխանակ հողեղէն կորստական գերեզմանին, վերափոխելով զայն «երկնային լուսնիէն կայանքը», կը թելադրէ այս համեստ գրիչը գէթ աղօտ շող մ'ալ կ'աթեցնելու ի՞ր հոգիէն, օրուայ իր խորհրդաբոյր ներշնչումներէն։

Այդ շողը պիտի չունենայ երգի մը թրթռումը՝ որ անփորձ, բայց յանախ համակրելիօրէն միամիտ շրթներու վրայ թեթեւօրէն ու մերթ դեղեկոտ կը թըրվռայ, կը թռչկոտի եւ կ'զբօնու, վառ-վառ վարդի եւ ծիւնափառ շուշանի բուրումնաւէտ թերթերու եւ պսակներու թառամումին հետ ցնդելու համար խաղառայլ պիտի առնէ շեշտը խօսքի մը՝ որ սրտի խորերէն կը բխի եւ կ'ուղղուի կրկին եղբայր-մարդկութեան։

Այն որ տիեզերական ներդաշնոյթի քնարն է յօրիներ ճարտարօրէն, բիւրազան լարերովը բնութեան՝ զոր իր շունչովն ու ներշնչումներովն է շնորհազարդեր, տուեր է նաեւ լրումը կեանքին։ Արարչագործութեան պսակն է եղեր հարսանեկան խորհուրդը Դրախտի մը՝ ուր Աստծու Աջը «հողածինն» ու «կողածինն» է օրհներ եւ իրարու լծակցեր։ Առաջինը «այր» եւ երկրորդը «կին»՝ կեանքի արու եւ էգ սկզբունքներու աստուածային միութիւնն ու ամբողջացումն են հնարաւորեր «մարդ»-ուն մէջ։ Զե՞ որ մարդն ստեղծուեցաւ «արու եւ կգ՝ հաւանաւայն Ասծու պատկերով»։

Փոքրիկ շեղում մը։

Ինչ է կին-մարդը համամատութեամբ այր-մարդուն։

Թերեւս չիկայ աւելի ճշգրիտ ու խորհրդապաշտիկ ըմբռնում մը քան այն՝ զոր Աստուածաշունչը կը պատկերացնէ՝ ստեղծագործութեան պատմութեան առաջին էջին մէջ իսկ։ Կին-մարդը հաւատարէ այր-մարդուն. վասնզի այր (եբրայեցերէն՝ իշ) եւ կին (եբր. իշա) միասին կը կազմեն ՄԱՐԴԷ, հաւասարապէս կրելով Ասծու պատկերը։ Սուրբ-գրական այն յարասութիւնը թէ կիներ «այր-մարդէն ստեղծուեցաւ եւ ո՛չ թէ այրը կնոջմէն», չի՞ հակասեր այն ճշմարտութեան, նոյնպէս սուրբ-գրական, թէ «ա՛յրն ալ կնոջմէ է» ծնած եւ երկուքը, ինչպէս «ամէնը՝ Աստուծմէ»։ Յետոյ ինք «նախահայրն» անգամ, իր գիտակցութեան առաջին զարթումի պահուն՝ թէ իսկ յեղապարտութեամբ դառնացած, պայծառօրէն չնախատեսե՞ց «կեանքը» խաբուած կնոջ մեջ՝ որ պիտի ըլլար «մայր բոլոր կենդանիներուն», ապրող հոգիներուն։

Ինչո՞ւ, սակայն, դարերու նուիրագործած այն հին նախապաշարումը՝ որու համաձայն կին-մարդը կ'ըստորադասուի այր-մարդուն։ Դժուար չըլլայ գուցէ բացատրել։

Ֆիզիքական, ինչպէս նաեւ բարոյական աշխարհին մէջ զօրաւորն է որ կը յաղթէ ու կը տիրապետէ։ Արդ, այրը կազմուած ըլլալով աւելի կուռ գնդերներով եւ աւելի ամրապինդ ջիւղերով, կրցեր է իշխել կնոջ՝ որուն ֆիզիքական յօրինուածքն է եղած աւելի փափուկ եւ նուրբ, հետեւաբար աւելի տրամադիր անձնատրու-

Թեան: Բիրտ ոյժի տիրապետութեան դարաշրջանի մը մէջ անկարելի էր սպասել բարոյական բարձր հասկացողութիւն այր-մարդու եւ կին-մարդու փոխարարութեանց բնոյթի մասին: Բայց այսօր ալ, ուր աշխարհ կը պարծի նախապաշարունակներու շղթան փշրող սգաստութեան — չենք ըսեր ողջութեան — անունով, երկու սեռերու հաւասարութեան գաղափարը յաճախ հիմնուած չէ դժբախտաբար ուղղափառ ու լուրջ տեսութեան մը վրայ: Տեսակ մը թեթեւամիտ ու դարպասող նախապատուութիւն, ուր ճշմարտասէր դատողութեան կշիռէն զուրկ բնագոյններն են որ միակողմանի ծանրոյթը կուտան մէտին, ա՛յլապէս կը խանգարէ սեռերու անհրաժեշտ ներդաշնակութիւնը: Կասկած չիկայ թէ այր մարդու առնական ոյժերն ու կարողութիւնները, համապատասխան ըլլալով իր ֆիզիքական կերտուածքին ու գործարանաւորութեան, բոլորովին նման չեն կին-մարդու կնոջական ընդունակութիւններուն ու յարմարութիւններուն՝ որոնք նոյնպէս համեմատական են իր ֆիզիքական կառուցուածքին ու խառնուածքին: Այսպէս, երկու սեռերու միջեւ կան բնախօսական եւ հոգեբանական վիճակներու այլազան երանգաւորումներ՝ որոնք ընդհանուր հիմքի մը վրայ միայն կը միանան ու կը նոյնանան: Վասնզի անհնար է մտածել, արդարեւ, թէ բնախօսական կազմուածքի տարբերութիւն մը, իր ամէնէն աննկատելի նրբութիւններուն մէջ իսկ, չունենայ հոգեբանական համապատասխան տարբերութիւն մը: Կարելի է անվարան ընդունիլ, օրինակ, թէ զգացողական ջիղերը աւելի զօրաւոր են կնոջ քան այր-մարդուն մէջ՝ որ իր կարգին քան կիկնն ունի աւելի ուժեղ կամեցողական ջիղեր: Եթէ աւելի առնական քան կնոջական յատկութիւն է

կորովը, հակառակն է գորովը: Եթէ իգական սեռին մէջ գերակշիռ կը գտնենք անպայման ու անհաշիւ նուիրումի բնագոյն, արական սեռին մէջ աւելի շեշտուած կը տեսնենք շանիւն (raison) լրջութիւնը՝ որ բնագոյններուն կուտայ գիտակցական դրոշմ ու արժէք: Բնահոգեխօսական այն բոլոր պայմաններն ու երեւոյթները՝ որոնց թաւոր կը դառնայ կնոջ կեանքը որդեճանական, մանկատաճական եւ նոյն իսկ տնարարական անհրաժեշտութիւններու հետեւանքով, կը զատորոշեն կին-մարդը այր-մարդէն՝ որ զերծ է ե՛ւ այդ պայմաններէն, ե՛ւ այդ երեւոյթներէն: Բայց այդ զատորոշումը, անշո՛ւշտ, ոչինչով կը խանգարէ հաւասարութեան աստուածային կշիռը: Վասնզի կան երկու սեռերու աստուածային կշիռը: Գոյնզի կան երկու սեռերու յատուկ ազնիւ ու յոռի կիրքեր՝ որոնցմով մարդկային կեանքը կ'աւերուի ու վանողական զօրութիւն մը այս կիրքերը կը մօտեցնէ իրարու կամ կը հեռացնէ իրարմէ, ստեղծելով համակրութիւններն ու հակակրութիւնները: Դժբախտ վրիպումով մը հակամարտ կիրքերու իրարու հանդիպումը, զոր ի զո՛ւր մարդկային տգիտութիւնը երբեմն անբաւարար է նուիրագործել կը ճգնի, ծնունդ կուտայ կեանքի անհանդուրժելի պատկերներու եւ եղբրական ու եղեռնական արարքներու: Իրերանման եւ իրերահաշտ կիրքերու զուգախառնումը, ընդհակառակը, կը հնարաւորէ այն իրական, տեսական ու գեղեցիկ ներդաշնակութիւնը՝ ուր երեւան կուգայ առն եւ կնոջ ճշմարիտ ու երանաւէտ հաւասարութիւնը:

★

Որո՞նք են այն առաքինութիւնները, հոգեկան-բարոյական այն բիւրեղացած բնագոյններն ու անպտուղ

գգացումները՝ որոնցմով օժտուած կինը կը հասնի այդ հաւասարութեան: Կը խորհինք թէ պէտք է փնտռել զանոնք ամէնէն աւելի տան, «դրախտի ընտանիք»-ին մէջ: Այս մեկուսացումը ոչինչ կը պակսեցնէ այն պաշտամունքէն՝ որուն առարկայ են եղեր կնոջական աստուածատուր ու բնածիր շնորհները հին ու նոր դերերու մէջ հաւասարապէս: Յեղ մը չէ՞ աստուածացուցեր Տան Ոգին «կեցուցիչ... եւ խնամակալ Տիկին»-ի մը գաղափարական պատկերին եւ «Ոսկէհատ» արծառնին մէջ: «Խնամակալութիւնն Անահիտ Տիկնոջ», — որ կ'երաշխաւորէր «կեանքն ու կենդանութիւնը», «լիութիւնն ու պարարտութիւնը» բովանդակ աշխարհի մը: «Խնամակալ» մ'ալ ան միւս «Կոյսը», որուն «բարեխօս» ներշնչումները, իբրեւ «կաթիլ մը կաթի» հոգիներու մէջ «անձրեւելով», րնտանեկան դրախտը կրնան զեղուլ կեանքով: Եւ ի՞նչ է խնամակալութիւնը, եթէ ոչ աստուածային նախախնամութեան կենսատու շողը՝ որ կնոջ զուխը կ'ընէ «ժիր» ու զգօն, ձեռքը՝ «տնաշէն», սիրտը՝ «բարեպաշտօն», հոգին՝ «ակնածող ու զգաստ», եւ զերծ կը պահէ զայն «սուտ փայելութենէն»: «Ունայն գեղեցկութենէն», սին պերճանքներէ ու «պաճուճանքներէ», թիւրոզ հրապոյրներէ ու հմայքներէ: Դարձեալ այս շողը չէ՞ որ անխառն Սիրոյ երկնատեղաց «մանան» կը լեցնէ բոլոր Մարիամներու «ոսկեղէն սափոր»-ներուն մէջ, թոյլ չտալով որ նախանձի ժանգն ու նենգի ժահրը զայն ապականեն: Այդպիսի կին մը, որ գիտէ իր սիրոյ ծայրագնութիւնը արժեցնել այդ-մարդու «սնուցանող ու դարմանող» սիրով եւ անկեղծ հաւատարմութեամբ գնահատուած ու փոխադարձուած «հնազանդութեան» ոգիով, կը դառնայ «փառքն» ու «պատկը» իր ամուսնին:

Հարկ կ'այլ րսել թէ ընկերային կեանքի հիմը ընտանեկան կենցաղն է: Ահա թէ ինչո՞ւ ալ աւելի կը շեշտուի կնոջ մեկուսացումի անհրաժեշտութիւնը տան՝ իր արբազան տանգարին մէջ: Տունը փառարան մը չէ՞, ուր՝ լոյսի եւ ջերմութեան սկիզբ՝ մշտնջենական կրակը կ'արծարծեն հայրն ու մայրը, փոխադրելով զայն իրենց էութեան խորքէն: Հնդեւրոպական բունին հարազատ շառաւիղ՝ հայ լեզուն տեսէք ի՞նչպէս այս խորհուրդը թանձրացուցեր է հօր եւ մօր բառապատկերներուն մէջ: Նոյն կրակն է, — ասը = այր, — որ արու սկիզբներէն կը կազմէ հ-այրը եւ էգ սկիզբներէն մ-այրը: Հաւասարութեան կնիք մ'ալ ահա այս կրակին մէջ: Հոս, սակայն, կինը կը դիտենք իր մայրական դերին մէջ:

Մայր մը. — օհ, չգիտեմ ի՞նչպէս վերածել ու բացատրել զայն: Այն ցեղը, որուն ականակեցինք վերեւ եւ որ չյաւակնիր միակն ըլլալ բոլոր ցեղերուն մէջ, իր «խնամակալ Տիկնոջ» մէջ տեսեր է նաեւ «նայրն առնեալն զգասութեանց»: Ինչպէս օր մ'ալ «բարեխօս առնեալն խնամակալ Տիրուհուն» մէջ «նայրութեան սրբաւն եւ զգասութեան ընդունաւն» ծնողը: Ունէ՛ր, ունէ՛ր այդ ցեղը իր «Ոսկէմայրը», երբ Վահագն երկնային կրակը կը գողնար Հայաստան աշխարհի համար: Ունեցաւ տպա իր «Հուսամայրը», երբ Յիսուս «աստուածային հուրը» ձգեց բովանդակ երկրի վրայ: Եւ մայր մը, ամէն բանէ առաջ, այն գերազանց Ոգին է՝ որ մէկին ոսկիով կը մարմնանայ, միւսին լոյսով կ'էանայ եւ Աստու շունչով կը հոգեմանայ ու կը մաքրանայ զարդուի: Մայր մը «կեանքն» իսկ է, կրելով իր մէջ «կենդանարար զօրութիւնն ու անփափօթեան աղբիւրը» աստուածային սուրբ Հոգուն՝ զոր ա՛յնքան քիչ ու

գէշ կը ճանչնանք, աւա՛ղ: «Տաժողական շրջարկութեամբ» ստեղծագործող այդ Հոգին չէ՞, արդարեւ, որ «կը հովանաւորէ» կոյսը եւ կը փոխարկէ զայն մօ: Հուր-Հոգի՛ն: Եւ չտեսա՞նք վերը հաւասարութեան իմաստն ու արժէքը հոն՝ ուր այդ կրակը կ'ըլլար հայր ու մայր միանգամայն: Ի՛նչ բան դարձեալ մօր մը կուտայ իրաւունք այդ հաւասարութեան, բայց եթէ «զգաստութիւնը» «Ոսկէձին Անահտին»՝ որ կը դառնայ «բարերար ամենայն մարդկան բնութեան», եւ «սրբութիւնը» «լուսածին Մարիամին»՝ որ կ'ըլլայ «պարծանք եւ յոյս ազգի մարդկան»: Զգաստութիւնն ու սրբութիւնը, զոր գուցէ ծաղրեն դարավերջիկ սոփիստներ, Գեղեցկին պաշտամունքը շփոթելով կոյր ու գռեհիկ իրապաշտութեան մը հետ, քնարական ներդաշնակութիւնը չե՞ն կնոջական-մայրական այն անխառն զգացումներուն, բոլորամասոյց նուիրումի եւ անշահախնդիր սիրոյ, եւ այն անանուն ներշնչումներուն՝ որոնց մէջ ընկերութիւնը—մարդկութիւնն ամբողջ—կը գտնէ իր գաղափարական հայրենիքի բարձրագոյն սկիզբները:

Բայց ասի դեռ բաւական չէ: «Ոսկի-որրան» մ'է անհրաժեշտ, որպէսզի մայրը դառնայ աստուածային եւ աստուածածին: Այս տողերը գրողը տեսն' է զայն Մուրատատուրի գերեզմանի սնարին վերեւ: Տեսեր է նաեւ մայրական իղձերով տոգորուած ուխտաւորներու շրթները՝ ի համբոյր այդ որրանին: Ի՛նչ կայ, արդարեւ, աւելի հրաշալի քան Ոսկի-որրան մը՝ որով Անահիտ կամ Մարիամ, իբր սրբազան խորհրդակատար, կեանքի Խորհուրդը կ'օրօրէ ու կը դիւեցնէ:

Մհ, երանի՛ թէ, սակայն, ամէն կին որ մայր կ'ըլլայ՝ ըմբռնէր այդ Խորհուրդը եւ գիտնար թէ ի՛նչ

կ'արժեն իր կաթին կաթիլներն ու շունչին հեւքերը, իր հոգուն թրթռումներն ու աչերուն ծածանումները Ոսկի-որրանին մէջ փթթող ու քթթող մանկական աշխարհին համար՝ որուն վրայ կը խոնարհի ծնրադիր ու բազկատարած: Դիւրի՛ն բան է վաղուան մարդը պատրաստել:

*

Ի՛նչպէս պիտի մաղթէի սրտիս խորերէն որ աշխարհի բոլոր, բոլոր մայրերն անխտիր, այսպիսի խորհրդակատարութեան մը ամենանուիրական պահուն, լեցուէին շնորհալի ներշնչումներովը աստուածացած առաքինութիւններու պատկեր ու արծան «Ոսկէմօր» եւ կնոջական-մայրական կատարելութեան տիպար «Լուսամօր»:

29 Օգոստոս 1923

Սկիւտար

ԱՐՄԻ ԽՈՐԱՐԷՆ
ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒ ԽՈՍԷ

ԺԴ.

ԼՁԱՄԱՐԱՐ ՃԱՄԱՐՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ութ տարիներ առաջ այս տողերը գրողը ճամբորդութիւն մը կը կատարէր երկաթուղիով: Շոգեշարժը կը սուրար երկու զուգահեռական գծերու վերայէն անստերիւր ճշտութեամբ դէպ ի նպատակակէտը, իր ետեւէն քաշելով բաւական երկար կառաշար մը: Ճամբու ընթացքին, բարեպաշտ իսլամ հայրենակից մը, զարգացած ու խոհուն, կրօնաբարոյական հարցերու շուրջ դարձած խօսակցութեան մը պահուն, ճշմարտութեան մասին զրուցեց արաբական հետեւեալ գեղեցիկ աւանդութիւնը. —

«Մարգարէն Մուհամմէտ օր մը իր մօտ կը կանչէ նորին մեծութիւն Օմարը եւ կը խոստանայ յայտնել անոր Աստծու բոլոր ճշմարտութիւնները, պայմանով, սակայն, որ երդուի ո՛չ ոքի հաղորդել զանոնք: Օմար կ'երդնու եւ Մուհամմէտ կը կատարէ իր խոստումը:

«Օմարի սիրտը կ'սկսի տառապիլ անհամբերութեան մը անձկութեամբ եւ անհանգիստ սեղմումներով: Կ'ըսեա անզուսպ զօրութիւն մը կ'ուզէ դուրս պոռթկացնել իր էութեան խորը խստօրէն թաքնուած այն ճշմարտութիւնները: Երդումը զինք կ'ահաբեկէ:

Բայց արտայայտուելու բաղձանքը հետզհետէ կը դառնայ աւելի եւ աւելի բուռն ու անդիմադրելի:

«Այսպէս կը տեսէ երկար ժամանակ: Օր մը հարահատ՝ Օմար կը վազէ դաշտ, խելացնորի մը նման կ'երթնակէ հոն եւ ամայութիւնը կը լեցնէ իր սրտի հառաչներով: Յանկարծ կը նշմարէ ջրհոր մը: Կը մօտենայ ու կանգ կ'առնէ պահ մը անոր եզերքը մտախոհ: Ապա ծունկի կուգայ, գլուխը կը խոնարհեցնէ ջրհորի բերնին վրայ եւ իր կուրծքի բովանդակ լարուածքովը անոր խորութիւններուն կ'աւանդէ Մուհամմէտի յայտնած բոլոր ճշմարտութիւնները: Օմար կը հանգստանայ:

«Կ'անցնին ամիսներ: Հովիւ մը պատահմամբ կուգայ նոյն ջրհորին մօտ: Կը տեսնէ հոն գեղեցիկ եւ ուղղաձիգ եղէգ մը (==նէյ): Կը կտրէ գայն եւ կը շինէ անկից սրինգ մը (==նէյ): Հազիւ դրած շրթներուն սրինգը, առաջին փչումով իսկ, կ'սկսի երգել, ալէժածան ու դաշն թրթռումներով, Օմարի գաղտնապահութեան վստահուած ճշմարտութիւնները՝ որոնք իսկոյն կը լեցնեն բովանդակ մթնոլորտը շուրջանակի:

Մարգարէն Մուհամմէտ զարմանքով կը լսէ երգի ձայնը: Կը կանչէ Օմարն իր մօտ: Եւ երբ յանդիմանախառն վրդովումի մը շեշտով կը ծաղկէ անոր անհաւատարմութիւնը՝ Օմար կը պատմէ եղելութիւնը, եւ կ'եզրակացնէ. «Ո՛վ մարգարէ, կրնա՞նք պահել ինչ որ Աստուած անգամ չուզեր ծածկել մարդոցմէ...»—

* *

Կրնա՞նք պահել, այո՛, ինչ որ Աստուած անգամ չուզեր ծածկել մարդոցմէ:

Բայց դարեր առաջ ուրիշ ձայն մը, ա՛յնքան մար-

գարէաշունչ եւ աստուածային, ըսեր էր. — «Աշխարհ անկարող է ընդունիլ ճշմարտութեան հոգին, վասնզի չտեսներ զԱյն ու չճանչնար»:

Եւ ի՞նչ է ճշմարտութիւնը:

* *

Ճշմարտութիւնը, ընդհանուր առումով, էութիւնն է այն բոլոր իրերուն եւ երեւոյթներուն՝ որոնք անմիջականօրէն կը բախին մեր զգայարաններուն. կամ խորքն է այն գաղափարապատկերներուն՝ զորս կը կազմէ միտքը, նոյն զգայարաններս միջոցով, կեանքի երեւոյթներու մասին: Բայց զգայարանները յաճախ կը խաբեն զմեզ հակառակ մեր կամքին: Անգութ պատրանքի մը զոհերն ենք մենք այն ատեն. պատրանք՝ որուն մէջ մեր դատողութիւնն ալ ունի իր դերը եւ որ կը ծածկէ ճշմարտութիւնը մեր աչքէն: Մենք անգիտակցօրէն ու միամտաբար կը դառնանք յաւակնոտներ, ջանալով արժեցնել սուտը իբրեւ ճշմարիտ. կասկածելին իբրեւ ստուգութիւն: Միջթէ չենք դատապարտեր անմեղը եւ արդարացներ անիրաւը: Չե՞նք գնահատեր ինչ որ չար է եւ քամահրեր՝ ինչ որ բարի է: Գեղեցիկը՝ տգեղ եւ տգեղը՝ գեղեցիկ չե՞ յաճախ մեզ համար: Չե՞նք պուտեր մեր յօնքերը անկեղծ խօսքի մը համար եւ ժպտի մը թելերով չե՞նք թրթռացներ մեր շրթները շողոքորթ բառի մը համար: Ո՛րքան պզտիկ են մեր հոգիները այս յաւակնութեամբ որ կ'առաջնորդէ մեզ դէպ ի բարոյական գայթուժ, քայքայում եւ գահավիժում: Ան ծնունդ կուտայ զգացումներու եւ ըմբռնումներու հակամարտութեանց՝ որոնք անխուսափելիօրէն կը յանգին կոյր ու անհաշտ պայքարներու, ատելափառ ու եղբայրասպան կռիւներու, կատաղի եւ արիւնոտ իրերաբեկտումներու:

Կամաւոր կուրութիւն մը կը մարէ ճրագը մեր գիտակցութեան ու մեր խղճին: Ինչ որ կուտան մեզ մեր զգայարանները նոյն իսկ անխարդախօրէն՝ կը հագնի ստուերն այդ գիտակցութեան եւ այդ խղճին: Մենք կ'ընենք ու կ'ըսենք ինչ որ գիտենք թէ պէտք չէ ընել ու ըսել: Երկուութիւն մը կը ցաւատէ մեր հոգին անողորմօրէն: Ճշմարտութիւնը կը մնայ թաղուած մեր էութեան խորը եւ ստուերները կ'ըլլայ անոր խեղաթիւրուած արտայայտութիւնը: Մեր տխեղծ հոգին կ'ունենայ իր կեղծ վարագոյրը, ինչպէս դալկահար դէմքն իր սնգոյրը: Այս ձեւագեղծումը, որ ամէնէն անբարիշտ ու անպարկեշտ ուրացումն է, կը գռեհկացնէ զմեզ ու կը լրջացնէ, ծաղրել տալով ամէն սրբութիւն անխտիր, սէր ըլլայ այն թէ լոյս: Եւ այս ուրացումէն կը ծնին ընկերային այն բոլոր չարիքները՝ որոնցմով կեանքը կը դառնանայ:

Այս չարիքներուն ամենադժնդակն է անձնապաշտութիւնը: Մենք չափէն աւելի արժէք կուտանք մեր եսին, դարձնելով զայն առանցքը մեր բոլոր մտահոգութիւններուն, խորհուրդներուն եւ երազներուն: Այս բացարձակ ինքնակեդրոնացումը մեզ կը մոլորեցնէ: «Անծին գիտակցութիւնը» (=այլամերժ ինքնահանաչումը) — կ'ըսէ Պուտտայի աւետարանը — «կը մթազնէ մտքին աչքը եւ կը ծածկէ ճշմարտութիւնը: Ան տրամադրէ սխալի, ակնադբիւրը խաբկանքի եւ ծիր մեղքի: Ինչ որ կը ծնի անծէն՝ այն է չարիքն ու սխալը: Անձն է սկիզբը ամէն ատելութեան, անիրաւութեան, բամբասանքի, անպարկեշտութեան, անհամեստութեան, գողութեան, կողոպուտի, բռնակալութեան եւ արիւնահեղութեան»: Այս բոլորը՝ տգեղ շրջոնքը (envers) ճշմարտութեան: Չըսա՞ւ Յիսուսի աւետարանն ալ. «Ով որ իր անձը սիրէ՝ զայն կը կորսնցնէ»:

Գէշ ըմբռնուած անձը իսկապէս թատրն է բարոյական անողորմ կռիւներու, կռիւ ստուգութեան եւ ստուերեան, ճշմարտութեան եւ կեղծիքի միջեւ: Պայմանադրական ստուերները, արդարեւ, կը ղեկավարեն «այս աշխարհը», այսինքն՝ անհատը, ընտանիքը, ընկերութիւնները, ժողովուրդները, ազգերը, մէկ խօսքով՝ մարդկութիւնն ամբողջ, խաթարելով բարոյականի բարձր նշանակութիւնը: Անձ մը կայ անհատին, ինչպէս բոլոր միւս հաւաքականութեանց մէջ (ընտանիք, ընկերութիւն եւլն.): Անծին պաշտամունքը միայն ընդհանուր մարդկութեան մէջ կը դառնայ աղբիւր ճշմարտութեան: Բայց մարդիկ դեռ շատ են հեռու այս ընդհանրական պաշտամունքէն՝ որպէսզի կարենան ճշմարտութիւնը տեսնել, ճանչնալ, ընդունիլ, սիրել եւ մանաւանդ սպրիշ: Օրէնքը, քաղաքակրթութիւնը, բոլոր յառաջդիմութիւնները, աւելի կամ պակաս չափով կը նուիրագործեն պայմանադրական կեղծիքները եւ քիչ անգամ ու քիչ չափով՝ միայն մեզ կուտան ճշմարտանմանութիւններ, իսկ առաձներ (axiome) գրեթէ երբեք: Թանձր ու հեղծուցիչ նիւթապաշտութիւն մը կը նահատակէ այն բոլոր վսեմ սկզբունքները՝ որոնցմով ճշմարտութիւնը իր ինքնադրոշմ դիմագծութիւնը կ'ունենայ: Մարդիկ գերին են նիւթին՝ որուն մէջ կը մարմնանայ եւ որուն հետ կը նոյնանայ իրենց անձը: Ահա թէ ինչո՞ւ նիւթապաշտութիւնն ու անձնապաշտութիւնը զիրար կ'ենթադրեն անհրաժեշտօրէն, զիրար կը լրացնեն եւ իրարմով ճշմարտութեան լոյսը կը խափանեն:

Ո՞վ պիտի ազատէ զմեզ այդ գերութիւնէն:

* * *

Աշխարհի մէջ ամէն ինչ փոփոխական է: Քաղաքակրթութիւնը կամ կեանքը շարունակական փոփոխութիւններու կուտակում մը եւ ամբողջութիւն մ'է: Կայ բան մը միայն որ կը մնայ անփոփոխ: Ճշմարտութիւնն է այդ, էութիւնը ամէն բանի կամ «իրն ըստ ինքեան», ո՛չ աւելի, ո՛չ պակաս: Սերմի մը ծլական զօրութիւնն է այն՝ որուն մէջ կ'ամփոփուին բոլոր կարելիութիւնները ապագայ բովանդակ յայտնութեանց: Չիկայ որ եւ է վերացական գաղափար՝ որ կարենայ դուրս մնալ այս սահմանումէն: Ի՞նչ է վերացականութիւնը եթէ ոչ իրերու եւ երեւոյթներու փոխյարաբերութեանց կամ փոխազդեցութեանց այս կամ այն կերպ ըմբռնումը: Այդ ըմբռնումը ճշմարիտ է՝ եթէ կը համապատասխանէ այդ յարաբերութեանց կամ ազդեցութեանց ներքին եւ ընդհանրական արժէքին: Սրինակ, ազատութեան ըմբռնումը: Անհատներու փոխյարաբերութիւնները կ'ենթադրեն կարգ մը պարտականութիւններ եւ իրաւունքներ: Ամէն մարդ ազատ է իր պարտականութիւնները կատարելու կամ ո՛չ, իր կամ ուրիշ իրաւունքները ճանչնալու եւ պահանջելու կամ ո՛չ: Բայց այս դեռ ազատութեան իսկական պատկերը չէ: Ազատութեան ըմբռնումը այն ատեն միայն կ'ըլլայ ճշմարիտ՝ երբ ան հրամայականօրէն նկատի կ'ունենայ երկուստեք պարտականութիւններու եւ իրաւունքներու համեմատական համաչափութիւնն ու ներդաշնակութիւնը: Մէկին ազատութիւնը կը վերջանայ հոն՝ ուր կ'սկսի միւսին ազատութիւնը: Որ եւ է սահմանազանցութիւն բացարձակապէս կ'եղծէ ու կը կեղծէ ճշմարտութեան հարազատ զիմագծութիւնը: Ճշմարտութեան ստուգանիշը հոս կ'ըլլայ ընկերային փոխյարաբերութեանց հասկացութեան եղանակը:

Ճշմարտութիւնն ինք՝ ըլլալով սուրբ եւ անտուածային՝ կը սրբագործէ նաեւ հոգին: Միայն մաքուր սրտերն են որ կը սնանին «անկեղծութեան եւ ճշմարտութեան ամփոփումը» եւ կը մնան անհաղորդ աշխարհի բոլոր պղծութեանց, — սուտին, կեղծիքին, թիւրին, խաբկանքին եւ չին. —, անվթար պահելով իրենց անարատութիւնն ու անապականութիւնը: Ճշմարտութիւնը այնպիսիները կ'առաջնորդէ «նիրվանային», յաւիտեական խաղաղութեան, ազատագրելով զանոնք յոռի կիրքերու բռնաւոր տիրապետութենէն: Միայն «միտքով ապականած», դատողութեան ողջմտութիւնը կորսնցուցած «մարդիկ կը հակառակին ճշմարտութեան», նախընտրելով խաւարը՝ ուր կը թագաւորէ «սուտին Հայրը», բոլոր մոլութիւններուն եւ մոլորութիւններուն սկիզբն ու Ոգին:

Ինչո՞ւ սակայն, մարդիկ կը խորշին ճշմարտութենէն:

Կ'առասպելաբանեն թէ Ստութիւնը, ատելի դարձած ամէնուն՝ իր մերկութեանը համար, օր մը ափ կ'առնէ ճշմարտութեան դուռը եւ կը խնդրէ անկէ իբր փոխ անոր դիւթական պատմութեանը, առարկայ դառնալու համար գոնէ պահ մը մարդոց պաշտամունքին՝ որուն կ'արժանանար ճշմարտութիւնը միշտ: Ճշմարտութիւնը կը հաւանի: Բայց պատմութեանը անգամ մ'ալ չվերադարձուի: Եւ մարդիկ այդ օրէն ի վեր, տեսնելով ճշմարտութիւնը մերկ, կը հեռանան անկէ եւ անծնաւոր կ'ըլլան Ստութեան արտաքնայարդար հրապոյրներուն:

Ճշմարտութեան մերկութիւնը—անկեղծութիւնը—
 եւ ինչպէս աշխարհ չախորժիր անկից:

Ճշմարտութիւնը կը սիրէ լոյսը եւ «կը փափաքի
 յայտնուիլ»: Ան կ'ուզէ ազատել, զերծ պահել հոգին
 մեղքի—անհատական եւ հաւաքական կեանքի աններ-
 դաշնակութիւններու — բիրտ կապանքէն: Բայց աշ-
 խարհի իմաստութիւն մը կայ որ կը հեգնէ զայն. —
 «Ինչ է ճշմարտութիւնը». — «մի՞թէ կարելի է ամէն
 ճշմարտութիւն յայտնել», — «նոհմութիւնը չի՞ պա-
 հանջեր երբեմն ճշմարտութիւնը ծածկել»: Ո՛վ պիտի
 կրնար ունկնախից ըլլալ եղեգնասրինգի յայտնաբար-
 բաւ երգերուն...:

*
 *
 *

«Երանի՛ր անոր» — կ'ըսէ Պուտտայի աւետարանը —,
 «երանի՛ր անոր՝ որ ճշմարտութեան մարմնացումն է
 եղած, վասնզի այնպիսին կատարած է իր նպատակը
 եւ միացած է ճշմարտութեան: Այնպիսին կը յաղթա-
 նակէ՝ թէ իսկ վիրաւորուի: Այնպիսին փառաւոր եւ
 երջանիկ է՝ թէ իսկ իր գործին ծանրութեան տակ
 ընկճուի: Այնպիսին անմահ է՝ թէ իսկ մեռնի: Անոր
 հոգուն էութիւնը, անմահութիւնն է... Ճշմարտու-
 թիւնը քարութեան համար գործող զօրութիւն մ'է, ան-
 ջընջելի, անպարտելի: Բռնեցէք ճշմարտութիւնը ձեր
 մտքերուն մէջ եւ տարածեցէք զայն մարդկութեան
 մէջ, վասնզի ճշմարտութիւնն է միայն Փրկիչը մեղքի
 եւ թշուառութեան: Ճշմարտութիւնը Պուտտան է եւ
 Պուտտան ճշմարտութիւնն է»:

Ճշմարտութիւնը անանձնական է: Պուտտան ան-
 հայեցողական ծանօթութեամբ «շուստորուած» հոգին է:
 Ճշմարտութիւնը այդ հոգին է:

Այսպիսի հոգի մ'էր նաեւ ու մանաւանդ Յիսուս,
 աստուծային փրկիչը, որուն մէջ յայտնուեցաւ «Ազա-
 տարար Ճշմարտութիւնը»: Լուսաւոր աննպարհ մը
 կայ՝ որ կը տանի այդ ճշմարտութեան եւ գաղափարա-
 կան վսեմ կեանք մը՝ զոր կ'ապահովէ նոյն այդ ճշմար-
 տութիւնը: «Ճանապարհ, ճշմարտութիւն եւ կեանք».—
 չե՞նք տեսեր ու տեսներ այդ բոլորին կատարեալ յայտ-
 նութիւնը իսկ եւ իսկ նազարէթցի մեծ խորհրդագէտ-
 վարդապետին մէջ:

Մէկ է ճշմարտութիւնը, մէկ է նաեւ մարդկու-
 թիւնը: Ի զուր պիտի սպասենք իրական ազատու-
 թեան, մինչեւ ճշմարտութիւնն սւ մարդկութիւնը
 չկարենան գտնել իրենց կատարեալ միութիւնն ու լրու-
 թիւնը բովանդակ կեանքին մէջ:

3—10 Սեպտեմբեր. 1923

Սկիսւած

中區

ΣΕΤΕΝΡΕ

古

ԻՐ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐՄԻ ԽՈՐԵՐԵՆ

ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ ՏԵՐ ԽՕՍԼ

ԺԵ.

ՏԵՐԵՐ ԵՍ ԻՐ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ

Անր դարը լոյս կը պահանջէ: Բայց օրրան խա-
ւար ունի դեռ «այս աշխարհը»: Ներկայ մարդկութիւ-
նը, դարերու քաղաքակրթութեան այս անկատար ու
ծախող շինուածքը, չգոհանար հին լոյսերով: Եւ ո՛վ
պիտի յանդգնէր մեղադրել զինք, եթէ ան նախընտր-
էր ելեկտրական լուսաշող կտուցը՝ իւրի մէջ թաթ-
ղուած պլպլան պատրոյգէն: «Լոյս եւ աւելի» լոյս».—
այս է եղեր, է՛ եւ պիտի ըլլայ միշտ մարդկային կեան-
քի նշանաբանը, հոգ չէ թէ կարելի չըլլայ գտնել լու-
սաղբիւրը: Լաբիրինթոսի մէջ մոլորած հոգի մը մա-
նաւանդ ուրիշ ի՛նչ պիտի երագէր: Կեանքն ալ լաբի-
րինթոս մ'է:

Հին լոյսերէն մէկն է նաեւ հաւատքը: Ներշնչում
մ'է ան՝ որ Աստծու էութենէն կը բխի, բնութեան
միջոցով կը հոսի եւ մարդկային հոգուն խորը կը ծա-
ւալանայ: Սիրտն է ակնաղբիւրը այդ բխումին: Սիր-
տը, սե՛ռն ու պայծառ, ուր Աստծու պատկերը կը
հայելիանայ եւ որ Անոր շունչով կը կենդանանայ:
Երկնային ու երկրային, աստուածային ու մարդկային
զօրութիւն մը՝ խորհո՛ւրդն է այդ հաւատքին: Ան հը-
զօր լծակն է անհատական եւ ընկերային բարոյական

կեանքին: Իբր այդ՝ ան կամքը, անհատական-բարոյական ոյժերու ներգոր կեդրոնացումը գիտակցութեան մէջ, կը դարձնէ ամենակարող: Այլաբանական անհերքելի ճշմարտութիւն մ'է թէ «մանանելի հատի չափ հաւատք մը կրնայ լեռները տեղափոխել»: Անհնար ոչինչ կայ անոր համար՝ որուն կամքը հաւատքի տաք շունչովն է ջրդեղուած:

Ամենադոյզն կասկած մը, սակայն, կամ վարանք մը բաւական է հաւատքը, հոգեկան կուռ ու ներդաշնակ միութիւնը, քայքայելու եւ ամլութեան դատապարտելու: Դարձեալ ճշմարիտ հաւատքը բացարձակապէս անհաշտ է այն բոլոր բաղձանքներուն հետ՝ որոնց առարկայացումը անհեթեթութիւններ միայն պիտի կրնար ծնիլ, զուրկ բարոյական բարձր նկարագիրէ: «Չար եւ շնացող ազգ» մը կայ որուն մէջ հաւատքի բացակայութիւնը այս ցնորքներով կը տարուբերէ հոգին: Այդ «ազգն» ունի նաեւ իր միամիտ սերունդը, որ իր փորձութեան վայրկեաններուն՝ հաւատքի տկարութիւնը կ'ունենայ իրերու եւ իրողութիւններու անախորժ ու անարդար դասաւորումներուն մէջ աստուածային սաստի մը միջամտութեան անհրաժեշտութիւնը տեսնելու: Ու մենք ականատես կ'ըլլանք, աւա՛ղ, այդպիսի փխրուն հաւատքներու աղիտալի փլուզումներուն:

Հաւատքի պտղաբերութիւնը կախում ունի այն ողջմտութենէն՝ որ գիտէ զանազանել պիտանին անպէտէն, ճշմարիտը սուտէն, բարին չարէն, էութիւնը երեւոյթէն, կարելին անկարելիէն եւ որ կարող է տիեզերական ներդաշնակութեան հետ հաշտեցնել հոգուն բովանդակ իղծերն ու երազանքը: Վասնզի հաւատքը չստեղծեր անքնականոն կամ հակաքնական

երեւոյթներ ու վիճակներ: Ամէն ինչ կը կատարուի բնութեան մէջ եւ բնութեան միջոցով: Մարդը, իր փիղիքական ու հոգեկան բոլոր տուեալներով, բնութենէն դուրս բան մը չէ: Եւ հաւատքին ամենակարողութիւնը կասկած չիկայ թէ այդ բնութեան՝ մեզ համար գուցէ անձանօթ՝ սահմանին մէջ է: Դերբնականը, զոր աշխարհ գէշ ենք ըմբռնած, ուրիշ բան չէ արդարեւ քայց եթէ մեր հասողութենէն վեր Ոյժ մը՝ որ իր մէջ կը բովանդակէ «ամենայն»-ը, բնութիւնը՝ իր ամէնէն-ընդարձակ առումով: ՌՎ կրցեր է երբեք թափանցել բնութեան գաղտնածածուկ խորհուրդներուն: Միայն ուղղափառ ու «աներկմիտ հաւատքն» է ատակ՝ զանոնք յայտնագործելու աւելի կամ պակաս չափով: Այդ չափը համամատական է իր ներգործութեան ատոմանին՝ որ կրնայ եւ պարտի հետզհետէ բարձրանալ: «Հաւատքի աճումը», — Բայց «Մարդու Որդին» պիտի գտնէ՞ այսօր նոյն իսկ անոր աճիւնը...:

Որքան ալ հին լոյս, հաւատքն ունի անհնանալի ու անսպառելի զօրութիւն մը: Ոչ մէկ նոր լոյս կրնայ խափանել զայն: Նիւթի տիրապետութիւնը, որով կը պարծի մեր դարը, կը տկարացնէ միայն հաւատքը: Եւ հաւատքը այս տկարացումը դժուար թէ այլապէս զօրացնէ հոգին: Հակառակը պնդել՝ պիտի ըլլար կարեկցելի ինքնախաբուծիւն մը: Ասկից զատ, անկարելի է բացարձակապէս արմատախիլ ընել հաւատքը մեր էութենէն: Ան մեր հոգուն խորքն է: Ան յանալ կը կերպարանափոխուի միայն: Ինքնափստահութիւնը, յանձնապատանութիւնը, յանդգնութիւնը, եւն. զանազան ձևերն են այդ կերպարանափոխութեան:

Հաւատքը զուտ վերացական բան մը չէ: Հաւատալ որ եւ է իրի գոյութեան՝ ոչինչ կ'արժէ, եթէ միւս

կողմէ մեր բարոյական, հագեկան եւ նոյնիսկ ֆիզիքական ոյժերը անկարող ըլլանք պատշաճեցնելու այդ իրի բովանդակած ներքին խորհուրդին: Կը հաւատանք ելեկտրականութեան հրաշալի զօրութեան: Բայց այդ հաւատքը, առանց մտքի եւ բազկի աշխատութեան, անբաւական է երեւան բերելու անոր գաղտնիքները եւ օգտագործելու զայն: Կը հաւատանք թէ Գիթութիւնը առաքինութիւն է: Ի՞նչ շահ, սակայն, այդ հաւատքէն, եթէ «մերկ եւ աւուր հացի կարօտ եղբոր եւ քրոջ» ըսենք.—«Գնացէ՛ք խաղաղութեամբ, տարցէ՛ք ու կշտացէ՛ք». ու չիտանք անոնց «մարմնին անհրաժեշտ եղող բաները»: «Հաւաստիք առանց գործի մնում է»:

Թող չպարծին նոյնիսկ անոնք՝ որ կը հաւատան Աստծու գոյութեան: Չէ՞ որ «դեւերն ալ կը հաւատան»: Եւ ո՞րքան շատ են դեւերն այսօր: Աստուածային գործ է անհրաժեշտ, որպէսզի հաւատքը դառնայ ճշմարիտ: Աշխարհի բոլոր տաճարներն անխտիր, իրենց բարեպաշտական այլազան խորհուրդներովն ու խորհրդանշաններովը, ոչինչ կամ գրեթէ-ոչինչ կուտան մեզ այն էութեան համար՝ որով հաւատքը կը վսեմանայ: Մոմի բոցին մէջ ատելութեան կրակը չիկա՞յ անոր՝ որ իր սեփական վիշտը կուգայ ճենճերել նոյն բոցով այս կամ այն սրբութեան առջեւ: Քի՞չ կը պատահի որ խունկերու բարդ-բարդ ծուխին հետ խառնուի նաեւ արհամարհանքի մուխը: Հազուադէպ է որ երկիրն համբուրող բարեպաշտ շրթներուն վրայ չարանիւթ խոկը դողդղայ: Չիկա՞ն կոծուած կուրծքեր՝ որոնց տակ վրիժախանձ սիրտ մը կոտտայ: Դէպ ի երկինք տարածուած բազուկներուն մէջ երբե՞ք չեն հեւացեր ոճրապարտ երակներ: Բայց նաեւ, ու մանաւանդ, Մեծ-Զոհի սրբազան յիշատակը շօշափող մատները զօշաբա-

ղութեան խաղերով բնա՞ւ չեն դողդոջեր. Հաւատքի անունով անհաւատ արարքներ: Եւ ի՞նչ մեծ գայթաղութիւն երբ «անհաստեքեան» մէջ կը տեսնենք հաւաստի գործեր: Ահա «անհաւատ» մը՝ որ թշուառը կ'սփռի, ուրիշ մը՝ որ արգարութիւն կը գործէ, մէկը՝ որ ճշմարտութիւնը կը խօսի. միւսը՝ որ կ'ընէ ինչ որ անհատական եւ րնկերային առողջ բարոյականը կը պահանջէ ընել: Մի՞թէ անոնք չեն ըսեր մեզ լուելայն. —«Մենք մեր գործերովը ցոյց կուտանք ձեզ մեր հաւաստիք»:

«Հաւատքի լրութիւնը» սիրոյ եւ անձնուիրութեան մէջ է. ինչպէս «հաւատքի խորհուրդը» մաքուր խղճմտանքին մէջ:» Այսպիսի հաւատք մը ամենագոր է եւ հրաշագործ: Իսկ առանց այդ հաւատքին՝ հոգին անխուսափելիօրէն պիտի ունենայ իր ողբալի նաւաբեկութիւնը:

17 Սեպտեմբեր 1923

Ալիւսար

ՀԱՅԱԿ ԵՒ ԻՐ ԼՈՅԱԸ

ԱՐԺԻ ԽՈՐԵՐԷՆ
ՄԵՐԿՈՒԹԵԱՆ ՏՏԻ ԽՈՍԸ

ԺԶ.

ՅՈՅԱԸ ԵՒ ԻՐ ԼՈՅԱԸ

Անանքի բաւիղէն խարխափելով կը քալենք: Քիչ բան միայն ծանօթ է մեզ այն խորհուրդներէն՝ որոնք իրական յոյսը կը ծածկեն մեր տեսողութենէն: Կը քալենք, յաճախ առանց գիտնալու թէ ո՛ւր:

Բայց ամպերու ճեղքուածքէն պսպղացող միակ աստղ մը յանկարծ կը լեցնէ մեր մոլորուն սիրտը անօրինակ հրճուանքով: Աչերնիս յառած անոր՝ կը յառաջանանք այս անգամ աւելի հաստատ քայլերով: Ներքին ոյժ մը կը մղէ զմեզ. ոյժ մը՝ որ կ'ըսես մագնիսուած ըլլայ աստղին շողակաթումներէն: Մեր յոգնած ծունկերը կը կազդուրուին ու չեն կթոտիր այլ եւս: Կապարացած մղձաւանջ մը չճնշեր ալ մեր կուրծքը: Մռայլ տարտամութիւն մը չշփոթեր մեր միտքը: Անստուգութեան անձկութիւն մը չպայթեցնէր մեր սիրտը: Դառնութեան մաղձ մը չթունաւորեր մեր հոգին: Կեանքի փորձանքներն ու յորձանքները չեն ցնցեր ու խորտակեր մեր էութիւնը: Մենք գիտենք համբերել, գիտենք ե՛ւ տոկալ: Լոյսի իւրաքանչիւր թրթռում աստղէն մեզ կը բերէ սփոփանքի նոր ժպիտ մը: Ոչինչ կ'անճրկէ մեզ ու կը կասեցնէ մեր յառաջընթացը: Կուռ ու կորովի կամք մը կ'առաջնորդէ

76—Կրօնաբարոյական եւ Ընկերային Շողակաթաւներ 11

մեզ : Աստղը հետզհետե կը դառնայ մեր աչքին բիբը , մեր սրտին «նրագը» , մեր հոգուն լուսաշտարակը , մեր կեանքի կողմնացոյցն ու խարխալը միանգամայն : Աստուածային բաղքը ներշնչում մը կուտայ մեզ մարգարէական մաշկեակը՝ երբ մենք այս կենցաղի «բարայրին բերանը» ճշմարտութեան յայտնութիւնը կը դիտենք սրտատրոփ կամ գոյութեան դաշտին մէջ մշակի լուծքը կը վարենք քրտնաջան : Դէպի երանութիւն կը փազենք գօտեպինդ : Դերեզմանն իսկ ա՛լ սարսափ չունի :

Ո՛վ չճանչնար այդ աստղը : Ան մեր Յոյսն է : Եւ որքան կարօտ է դժբախտ մարդկութիւնը անոր երկնային լոյսին :

Դժբախտ մարդկութիւն , արդարեւ . վասնզի քի՞չ կը պատահի որ կուտակուող ամպերը կարկատեն իրենց պատռուածքը եւ խլին այդ մէկ հատիկ աստղն ալ իր լուսատենչ աչերէն : Օ՛հ , ի՛նչքան ոսկեհիւս երազներ չեն թաղուեր այդ անթափանց ամպերուն տակ : Ի՛նչքան ծրագրուած ու չիրականացած երջանկութիւններ չեն անհետացեր հոն իսպառ : Ո՛րքան բողբոջած ու չծաղկած սէրեր չեն թառամեր անոնց անլոյս ծոցին մէջ : Ո՛րքան յղացած ու մարմին չառած յարացոյցներ չեն ցնդեր անոնց անարիւ բառսին մէջ : Եւ այս բոլորը՝ երբ դեռ չէ իջեր գիշերը իր յաւիտենական ստուերով : Յուսավրիպումներ , յուսավրիպումներ , որոնք ա՛յնքան անողորմօրէն կ'զգետնեն մարդկային վերասլաց հոգին , վերածելով զայն զազիր թըրթուրի մը՝ զուրկ օդապար թեւերէ :

Բայց մի՞թէ անպերէն վեր չիկան անհամար աստղերն ու արեւները , լոյսի իրենց յաւէրժական փողփողումներով : Մեր հոգին , աչքէն աւելի խորաթափանց ,

չի՞ տեսներ զանոնք : Եւ առանց հոգու ներքին այս հզօր տեսութեան ա՞րդեօք հնար է կեանքը :

«Ապասել եւ յուսալ» . — Ժողովրդային իմաստութեան նշանաբաններէն մէկն է այս , զոր մեր դարը , չափազանց նիւթապաշտ ու սկեպտիկ , ծայրայեղօրէն եաստէր ու թեթեւամիտ , բիչ մը հեգնօրէն գիտէ յիշյեղել , ի տես այն ահաւոր փլուզումներուն՝ որոնց կ'ենթարկուին կեանքին ամէնէն հոյակապ ու սրբազան կառուցուածքներն անգամ , մտքի ապարանքներ ըլլան անոնք թէ սրտի տաճարներ : Ստուգիւ , գերեզմանն իսկ այնքան անգոթ չէ ապահովաբար բան բռնոր այն անլուր աղէտներն ու արհաւիրքները՝ որոնք կեանքը մաս առ մաս եւ աստիճան առ աստիճան կը մաշեն , կը բայքայեն եւ անխուսափելի անէացումի մը կ'առաջնորդեն :

Այս բոլորը , սակայն , այս ընկերային չարիքները՝ որոնց ողջամիտ վերլուծումը զմեզ պիտի դնէր ե՛ւ անհատական , ե՛ւ հաւաքական ծանր պատասխանատուութեան մ'առջեւ , իրաւունք կուտա՛ն մեզ հրաժարելու յոյսէն եւ անձնատուր ըլլալու մտացածին բախտին կամ ճակատագրին : Հեռո՛ւ մեզմէ տգիտութեան այս աչք-կապուրք՝ որով մարդկութեան մանկութիւնը շա՛տ է զքօսներ արդէն : Եւ յետոյ յոյսը ժխտո՞ւմն է կամբին , կորովին ու ճիգին , որոնք անհրաժեշտ են դրականօրէն—բայց ո՛չ նիւթապաշտօրէն—ըմբռնելու կեանքը եւ կերտելու մեր կենցաղը :

Եւ ի՛նչ է յոյսը :

Կը տեսնէ՞ք սա ընդարձակ դաշտը՝ խոպան , փշալից ու անբերրի : Կը տեսնէ՞ք նաեւ սա մարդը՝ թըշ-

ւառ, անօթի եւ անհաց: Բայց այս մարդը, դաշտի մշակը, ունի իր բազուկն ու բրիչը՝ օժտուած դնդե-
րային ստեղծագործ կորովներով եւ արգասաւորիչ զօ-
րութեամբ: Ան գիտէ նաեւ օրհնութիւնները արեւու
լոյսին ու ջերմութեան, ամպերու անձրեւին ու խոնա-
ւութեան: Եւ ահա բազուկ ու բրիչ ի գործ: Աշխա-
տանքի սուրբ խորհուրդն իր երկունքը կը կատարէ:
Աստուղը կ'առաջնորդէ այս տաժանելի եւ անխոնջ դա-
տանքը, այս «լալազին սերմնացանքը»: Փուշերը կ'ան-
հետանան, դաշտը կը ծածկուի հասկաթուռ ցորեննե-
րով. արցունքները կը սրբուին եւ կ'սկսի «ցնծագին
հունձըը»: Մեռած սերմերը վերածնած են եւ վերա-
ծուած կենսաւէտ որաներու: Յոյսն է ապահոված այս
հրաշալի ստեղծագործութիւնն ու յարութիւնը:

«Յոյսի ճրագ» մը կայ նաեւ արհեստաւորին գոր-
ծատախտակին եւ ուսուցչին գրասեղանին վրայ. գիտ-
նականին աշխատանոցին եւ արուեստագէտին ար-
ւեստանոցին մէջ: Յոյսի ճրագ մ'ալ կը վառի մօր
մը... օրօրոցին մէջ:

Բայց ինչո՞ւ այն յուսավորիպումները՝ որոնց կը
մատնուինք ամէն վայրկեան. — Վասնզի չե՞նք կրնար
գտնել իսկական լուսադրբիւրը յոյսին: Չտեսա՞նք զայն
երկնքի վրայ, չտեսա՞նք մանաւանդ զայն մեր հոգուն
խորը: Ինչ որ տեսանք, սակայն, ո՛չ սովորական աստղ
մ'էր, ո՛չ ալ աստեղային սովորական ցուր մը մեր
մէջ: Մեր բովանդակ էութիւնը անսպառ մթերանոց
մ'է ֆիզիքական, իմացական եւ բարոյական ոյժերու:
Անհատ-մարդն ըլլայ թէ հաւաքական-մարդը — մարդ-
կային ընկերութիւնը — կազմուած է այս ոյժերով:
Այդ ոյժերը կը ծածկեն իրենց մէջ կեանքի բոլոր կա-
րելիութիւնները: Ստեղծագործ որ եւ է աշխատանք

պէտք է հիմնուած ըլլայ այդ կարելիութեանց խոր
գիտակցութեան եւ ծանօթութեան վրայ, որպէս զի
անոնք՝ իբրեւ «ամենիմաստ էութեան պարգեւներ՝
ծաղկին ու աճին մեր մէջ» եւ պսակուին լրապատար
պտղաբերութեամբ: Անհնարին ձգտումը, որ կ'անգի-
տանայ այս ճշմարտութիւնը, ուրիշ բան չէ բայց եթէ
խելացնոր վազը մը ստուերներու ետեւէ: Յոյսը ոչինչ
ունի հոն:

«Մեր յոյսը մեր վրայ դնենք» . — «Մեր յոյսը Աս-
տուծու վրայ դնենք» . — ասոնք ըստ էութեան տարբեր
ըմբռնումներ չեն, բաւական է որ գիտնանք թէ յոյսը
կրաւորական չէ, այլ ներգործական է: Անոր յոյսը
թէ եւ Աստուծոյ կուգայ, բայց մեր հոգուն մէջ կ'էա-
նայ: Այնքան մերն է այն՝ որքան Աստուծուն: Աւելի
ճիշտ է ըսել, ա՛յն ատեն միայն յոյսը ճշմարտապէս
յոյս է երբ մե՛րն է, երբ կը գործէ մե՛ր մէջ եւ մե՛ր
միջոցով: Ան պարզ յոյս մ'է Աստուծոյ մէջ՝ որ կը ճա-
ռագայթէ զայն մեզ: Չէ՞ որ ամէն կարելիութիւն, որ
իր բնականոն փթթումն ու արդիւնատրութիւնը կ'ու-
նենայ, կը կրէ կնիքը աստուածային նկարագրին: «Մենք
աստուածներ ենք»: Երբ կը յուսանք՝ կը յուսանք ա՛յդ
աստուածներուն, որով եւ կը յուսանք աստուածնե-
րու Աստծուն, «մեր հաստատուն Յոյսին»:

Այս յոյսն է որ «խաւարը ճառագայթի» կը փո-
խարկէ, «գիշերը առաւօտի», տրտմութիւնը՝ ուրախու-
թեան եւ մահը՝ կեանքի:

Ո՞վ պիտի չմաղթէր՝ ըղձակաթօրէն՝ իր սրտի խո-
րութիւններուն մէջ բազմած ու բարձրացած Աստը-
ծուն. — «Լո՛յս տաւր, Տէ՛ր. դու իմ աչերուս, որպէս
զի չըլլայ թէ մահուան բունը ննջեմ ես երբեք»: Յոյսի
լոյսը...:

卅七。

ሠደር ልክ ስለሆነ

ԱՐՄԻ ԽՈՐԱՐԷՆ
ՄԱՐԴԿՈՒԹԱՆՆ ՅԵՄ ԽՕԱԲ

ԺԷ.

ԱԷՐԸ ԵՒ ԻՐ ԽԱՋԸ

Չիկայ բան մը աւելի հզօր, աւելի աստուածա-
յին՝ քան սէրը:

Չիկայ բան մը աւելի տկար, աւելի մարդկային՝
քան դարձեալ սէրը:

Բայց չիկայ նաեւ բան մը աւելի խորհրդաւոր,
աւելի գէշ ըմբռնուած եւ աւելի նահատակուած՝ քան
նոյն այդ սէրը:

«Աստուած սէր է», — լուսագրիչ աւետարանչին
սրտի յայտնութիւնն ու արտայայտութիւնն է: Տիե-
զերքն ամբողջ, իր հրաշալի ներդաշնակութեանը մէջ,
— բաց ի «այս աշխարհէն» զոր մարդ-դեւն է ձեւա-
կերպեր—շողակաթումն է այդ Սիրոյն: Ան, այդ Աստը-
ւածը, չունի անարկու սաստն ու շանթը «վրէժխն-
դիր» ու «սատակիչ» Եհովային: Ընդհակառակը ան
տաժող ու զուրգուրացող «Ոգին» է՝ որ կը լեցնէ ու
կը շարժէ ամէն ինչ, դաշտի ծաղիկները՝ իրենց փա-
րելի սրսիփներուն մէջ եւ երկնքի թռչունները՝ իրենց
սրտալի մեղիդիններուն մէջ, ծովեզրի աւազները՝ իրենց
ալեծուփ աւաչներուն մէջ եւ անհունի աստղերը իրենց
լուսաթրթիւ արշաւներուն մէջ, երկրի անասունները՝
իրենց բնազդական բերումներուն մէջ եւ աշխարհի

ասունները՝ իրենց խոնդակաթ ներշնչումներուն մէջ։ Անանուն «շունչ» մ'է ան՝ որուն «մեղմ ծայնը» կը հծծէ ամէն կողմ անդադար, որ մերթ «անմուռն հեծութիւններով» աղօթող սրտերուն մէջ «բարի խօսքը» կ'ըլլայ եւ մերթ «սաստիկ հողմի նման երկնային հրնչիւն»-ով մը «աւետեաց» սպասող հոգիներուն մէջ բազմաբարբառ «հրեղէն լեզուներ» կը դառնայ։ Ան գիտէ մինչեւ անգամ Փրրկիչ Օծեալի մը մէջ «իր անձն ունայնացնել...», ըլլալ մարդոց նման... , ինքզինք խոնարհեցնել՝ հնազանդելով մահուան եւ նոյն իսկ խաչի մահուան»։ Աստուած մարդոց մէջ եւ մարդոց «պատկերակից», որպէսզի մարդն ալ ըլլայ Աստուծոյ մէջ եւ Աստծու «կերպարանակից»։ Ո՛չ աստուածաբանական վերանցականութիւն մ'է այս, ո՛չ ալ խորհրդապաշտիկ երազատեսութիւն մը։ Սէրը, իրական ու ճշմարիտ, դժուար թէ աւելի լաւ կարելի ըլլար բացատրել։

Աստուծոյ դէպ ի մարդ վայրէջք մը եւ մարդէն դէպ ի Աստուած վերելք մը, — ահա՛ հրաշալի դերը հրեշտականման Սիրոյ։ «Երկրի վրայ հաստատուած եւ գլուխը մինչ երկինք հասած սանդուխ» մ'է այն տեսլային, ուսկից կը կատարուին անընդհատ այդ վայրէջքն ու վերելք։ Եւ ի՞նչ ախար ունին անոր մանաւանդ այն մարդիկ՝ որոնք թշուառութեան տուայտանքներով պարտասած եւ մարամուտէն բռնուած, հազիւ «բար» մը կը գտնեն այս աշխարհի մէջ իբրեւ հանգիստի բարձ իրենց խոնջած գլխուն։ Բայց այդ «ֆաղը», այն ատեն, կը դառնայ Սիրոյ օծութեամբ սրբազնացած «Տունն Աստու» եւ «երկնի դուռ» մը կը բացուի հոն իրենց առջեւ։ Աստուած եւ մարդ այս սանդուխի աստիճաններուն վրայ կը հանդիպին իրարու, կը գեր-

կրնդխառնուին իրարու։ Եւ այս միութեան մէջ մարդը կը գտնէ իր կատարելութիւնը։ Հոն է որ Աստուած «Մարդու Որդի» եւ մարդը «Աստծու որդի» կ'ըլլայ։ Ո՛ հրաշալի փոխակերպութիւն, զոր տակաւին ի վիճակի չենք, աւա՛ղ, արժանաւորապէս զնահատելու։

Եւ ի՞նչպէս կ'ըլլայ այս փոխակերպութիւնը,

Անհրաժեշտ է կատարել այդ սանդուխի ամբողջ վերելքը՝ հասկնալու համար թէ ի՞նչպէս։

Սէր մը կայ՝ որ թէեւ սրտէն կը բխի, բայց հոն կ'ամփոփուի անհոյզ ու անյոյզ, անթափ ու անթուխ։ Անձին սէրն է այն, որ՝ բնագդական իմաստութեամբ մը կը ձգտի պահպանել անհատին ֆիզիքական գոյութիւնը։ Այդ բնագդը երբեմն այնքան կը զօրարայ ինք իր մէջ՝ որ կը դառնայ պաշտամունքը այլամերձ եւ նոյնիսկ այլատեաց «անձ»ին կամ «ես»ին։ Եսասէրը իր ճղճիքն եսը — վասնզի հոն տիեզերական ոգին չիկայ — կը նկատէ առանցքը հսկայ տիեզերքին։ Սանդուխին առաջին աստիճանն է այս, ուսկից աւելի վեր բարձրանալ անկարող է ան։ Անձին մէջ սահմանափակւած, կեդրոնածիգ այս սէրը տկար է եւ զուտ մարդկային, բայց նաեւ հակամարդկային։ Վասնզի հոն չթափանցեր երբեք Աստուած, գաղափարական մեծ Սիրոյ ճառագայթը։

Կայ ուրիշ սէր մը՝ որ կը ծնի զոյգ սրտերու համակրութենէն եւ ամուսնական լծակցութիւնները կը հնարաւորէ։ Հոս ալ բնագդը, եթէ կ'ուզէ՝ աստուածային ծայնը, իր դերն ունի, պահպանելու եւ տեսականացնելու համար տեսակը։ Այս սիրոյ մէջ անձը դուրս կուգայ արդէն իր նեղ շրջանակէն։ Եսը կը բազմապատկուի։ Սիրտը կ'սկսի իր կանոնաւոր վերելքը սանդուխի աստիճաններէն։ Իւրաքանչիւր բայաւփո-

խի ան կ'ունենայ շփում աստուածային էութեան հետ՝ որ իր վայրէջքը կ'ունենայ նոյն սանդուխէն: «Տունն» է կը հիմնուի, «ընտանիքն» է կը կազմակերպուի, «դրախտն» է կը տընկուի: Եսին պաշտամունքը բոլորովին մոռցուած չէ, սակայն, հոն, երջանկութեան բաժակ մը կայ՝ որուն ո՛չ մէկ «օտար» շրթունք կրնայ մօտենալ: Ընտանիքի անդամները միայն պիտի բանեն զայն լիաբերան: Ի՞նչ փոյթ եթէ կան ուրիշներ՝ որոնց բաժակը դատարկ է կամ դառնութեամբ լի:

Այս սէրը, սակայն, ինչ որ ալ ըլլայ, աւելի խոր չափով իր մէջ կը ծածկէ ընկերային խմորը եւ կորնայ իր յորդումն ու ծաւալումն ունենալ ընտանիքի անծուկ շրջապատէն դուրս: Սիրտը իր աւելի բարձր վերելքը կ'ունենայ: Իր աստուածային էութիւնը աւելի կը շեշտուի: Այլ ֆիզիքական կամ նիւթական պէտքը չէ՝ լոկ որ կը մղէ անհատը համայնաւալու, այլ անկից բարձր հոգեկան եւ բարոյական պահանջ մը, որ դրական ըլլալով մէկտեղ վսեմին կը մօտենայ: Եղբայրական սէրը, ազգակցական կապէն վեր, կ'ըլլայ ընկերական սէրը: Խորհրդաւոր հացակցութիւն մը կը բոլորէ մարդիկ հասարակաց միակ սեղանի մը շուրջ: Այս հասարակորդութեան մէջ հետզհետէ տեղի կուտան արեւակըցական բոլոր նախապաշարումները — աղբիւր ցեղային անմիտ հակամարտութիւններու — եւ երեւան կուգայ մարդկութեան ուղղափառ գաղափարը: Մարդը սանդուխտի գլուխն է արդէն, երբ Աստուած իջեր է անոր ստորոտը: Աստուած մարդացած եւ մարդն աստուածացած: Այս սէրը, այսպէս, կը դառնայ «զօդ կատարելութեան»: Դարձեալ այս սէրն է որ կրնայ խոնարհեցնել զԱստուած մահուան կամ բարձրացնել զԱյն Խաչի մահուան: Սիրոյ Խաչը...

Եւ ճրքան գէշ ըմբռնած է զայն-այդ խաչը-մարդկութիւնը իր բոլոր հատուածներով, ջերմեւանդ «խաչապաշտ»ներ եղած ըլլան անոնք թէ մոլեռանդ խաչամարտներ: Կարելի եւ ներելի է սիրոյ ծայրագոյն գոհաբերութեան մեծ գաղափարը շփոթել զայն խորհրդանշող անունին եւ նիւթին հետ կամ հայհոյել անոնց դէմ: Ո՛վ կրնայ ճշմարտագէտ սիրել, առանց սիրոյ խաչը կրելու, ուրանալով ի հարկին իր անծն ու ունեցածը:

Լսեր է այս գրիչը այժմ մահացած շրթունքէ մը. «Մայրական սէր կը հասկնամ, բայց եղբայրական սէր չեմ հասկնար»: Սո՛ւտ է, ուրեմն, որ «բարեգէն սիրտ»եր դարերէ ի վեր կը ճմուլին սիրուն Անոր՝ որ իր աննըման խաչն ունեցաւ բովանդակ մարդկութեան համար, մէջն ըլլալով նաեւ ու մանաւանդ «մեղաւորներն» ու «թշնամիներ»ը: Ի՞նչ կ'արժէ Աւետարանը առանց այդ սիրոյն: Առասպել մ'է «բարի Սամարացին»: Սիրոյ կատարելութիւնը չենք տեսներ «անձանթ» վիրաւորը դարմանող անոր մատներուն մէջ աւելի քան դարձի եկած «անառակ որդին» գրկող հօր գթոտ բազուկներուն կամ «հերձուհի» դատապարտուած զաւկին դիմաց դատաստանի կշիռին արդարութեան թաթը փրկող հարազատ մօր սրտակեղեք հրաժարումին մէջ: Եթէ եղբայրսիրութիւնը կամ, ինչ որ նոյն է, ընկերսիրութիւնը բանդագուշանք մ'է, ուրեմն ինչո՞ւ դատապարտել «կիսամահ» վիրաւորը «զանց» ընող «քահանան» ու «Ղեւտացին»: Եթէ անխմտութիւն է այդ սէրը, ալ ինչո՞ւ մեղադրել մէկը՝ որ անոր, այդ սիրոյ խաչը կը նկատէ «յիմարութիւն», եւ ուրիշ մը՝ որ նոյն խաչին մէջ կը տեսնէ «գայթակղութիւն»: Իրա՞ւ, ուրեմն, այդ խաչը, ուր «լոյսի որդիները» կը ճանչ-

նան Սիրոյ աստուածային պատարագի ամէնէն նուիրական սեղանը, է՛ «Աստծու զօրութիւնն ու Աստծու իմաստութիւնը»:

Ա. Բ. Մ. ընդ որ անոնց՝ որոնք անկարող են ըմբռնել ճշմարիտ Սէբբը, այն Սէբբը՝ որ իր «խաչուած Քրիստոսն» է ունեցեր, առաջնորդելու համար բազմաբղէտ մարդկութիւնը դէպ ի բացարձակ համեղ-բայրութիւն:

1 Հոկտեմբեր 1923

Սիրաւոր

ԺԸ.

ԵՌԱՅԷՐ ԲԱԵՐԸ

ԱՐԺԻ ԽՈՐԵՐԷՆ
ՄԵՐԴԿՈՒԹԵԱՆ ՏԵՄ ԽՕՍԺ.

ԺԸ.

ԵՌԱԼԵՐ ԲԱՅՐԸ

Ահար ու պարտուած հոգուն համար, որ կը տենչայ նոր սպառազինութեամբ մը արիաքար կուրծք տալ կեանքի բոլոր ալէկոծութիւններուն, կայ Հաւատքը՝ որ «կը յաղթէ աշխարհի»:

Տառամսած ու սասանած մտքին համար՝ որ կը բաղձայ հաստատունն եւ անշարժ խարիսխ մ'ունենալ իբրեւ կռուան իր երազներուն, կայ Յոյսը՝ որ «ամօթով չթողուր երբեք»:

Խորտակուած ու փշրուած սրտին համար, որ կաթոգի՛ն կ'ըղծայ իր միացող փլատակներէն իր դղեակը վերականգնել, կայ Սէրը՝ որ «կը շինէ»:

Եւ ո՛վ պիտի տար մեզ այդ հաւատքին զօրութիւնը, այդ յոյսին լոյսը եւ այդ սիրոյ... խա՛չը:

*
* *
*

Հաւատք, Յոյս, Սէր,- երեք ոսկի-լարերն են մեր կեանքի քնարին: Երեք լարեր՝ որոնք իրենց երկնային թրթռումները կ'առնեն ճշնարիտ Հօր մը ստեղծագործ կամբէն, թափ Որդիի մը փրկագործ խօսքէն եւ զեղեցիկ Հոգու մը մխիթարիչ շունչէն: Այդ կամքը կը դառնայ զօրութիւնը մեր հոգուն, այդ խօսքը կ'ըլլայ լոյսը

մեր մտքին, եւ այդ շունչը կը կենսաւէտէ խաչը մեր սրտին: Այդ կամբը կ'ըլլայ մե'ր կամբը, այդ խօսքը կ'ըլլայ մե'ր խօսքը, այդ շունչը կ'ըլլայ մե'ր շունչը: Ճշմարտութիւնը՝ մեր հաւատքին, բարութիւնը՝ մեր յոյսին եւ Գեղեցկութիւնը մեր սիրոյն կուտան ամէնէն ներդաշնակ, ամէնէն հոգեգմայլ եւ ամէնէն աստրածային խազերն ու եղանակները: Աստուած մեր մէջ և մենք աստուծմով, — ահա մեծ խորհուրդը մեր կեանքի եռալար քնարին:

* *

«Աշխարհի աղքատներ» կամ «հոգւով աղքատներ», որ «տկար» են չարութեան համար եւ «յիմար»՝ «կորստածներուն համար», — «մեծատո'ւն են հաւատքով»: Ահա թէ ինչո՞ւ անոնք, իբրեւ «լաւագոյն»ներն ու «իմաստնազոյն»ները մարդոց մէջ, կրնան տիրանալ «Աստծու թագաւորութեան», հիմնաքար մը կամ վիճաշար մ'աւելի դնելով ընկերային նոր ու երջանիկ հասարակակարգին մէջ: Անոնք որ միութեան կը հըրաւիրեն ընչազուրկներն ամբողջ աշխարհի՝ ունի՞ն հաւատութիւնն այս հաւատքին: Արդարակշիւ բարօրութեա՞ն թէ անյազ ընչաբաղցութեան հրաւէր մ'է այն իսկապէս: Կը բերէ՞ ան ստուգիւ տնտեսական նոր ու աննման իրաւակարգ մը՝ որ, հեռու իր կարգին՝ «խընդիրներ յուզող առասպելներ»է, փոխվրէժի «կարմիր» նախապաշարուններէ, նպատակ ունենայ կեանքի «աստուածահաճոյ տնտեսութիւնը՝ հաւատքով»: Ան արծագա՞նգն է այն մեծ հրաւէրին՝ որ քսան դարեր առաջ ուղղուած է — եւ այսօր ալ տակաւին կ'ուղղուի — աշխարհի բոլոր յոգնածներուն եւ ծանրաբեռնուածներուն, անխտիր: Իրա՞ւ ան կը հաստատկորդի

բոլոր «խոնարհ հոգիները» այն մեծ «հանգիստ»ին՝ որ խոստացուած է ողջ մարդկութեան: Այդ հրաւէրն ունի՞ իր եռալար քնարը:

* *

Որչա՞փ պէտք՝ նոյնչափ ալ յոյս ունինք տիեզերական արդարութեան: Պայծառ ու ներոյժ հաւատքը կը զօրացնէ մեր մէջ այդ յոյսը: Յոյսի թրթռումները կուտան թեւ մեր երազներուն, տուն՝ մեր ներշնչումներուն եւ մարմին՝ մեր յարացոյցներուն: Դաշներգութիւն մը հաւատքի եւ յոյսի այս երկու լարերէն՝ կեանքը կ'ընծայէ հաճելի: Բայց ան չապահովեր կատարեալ երջանկութիւնը: Եւ նոյն իսկ յաճախ կը պատահի որ ան կորսնցնէ իր քնարական չափն ու կը ըռոյթը: Կը պակսի երրորդ լար մը:

* *

Ի՞նչ է մարդը առանց սիրոյ:

«Եթէ մարդոց եւ հրեշտակներու լեզուները խօսիմ եւ սէր չունենամ, նմանեցայ ես պղինձին» որ կը հնչէ եւ ծնծղաներուն որ կը ղօղանջեն: Եթէ կարենամ մարգարէութիւն ընել, հասկնալ բոլոր խորհուրդներն ու ամէն գիտութիւն, տէր ըլլալ լեռները տեղափոխող հաւատքի եւ սէրն ինծ պակսի, — ոչինչ եմ: Եւ եթէ իմ ամբողջ ունեցածս ջամբեմ՝ աղքատներուն եւ իմ մարմինը մատնեմ այրումի եւ սէր չունենամ, — ո՞չ մէկ օգուտ ինծի»: Ո՞վ կրնայ խորհիլ թէ անիրաւ է կամ կը չափազանցէ առաքեալը՝ որ կը գրէ այս տողերը: Վասնզի սէրը իր մէջ կը բովանդակէ այն իրական առաքինութիւնները, բարձրագոյն բարոյականի այն առողջ սկզբունքները՝ որոնք մեզ կ'առաջնորդեն ճշմարիտ լոյսին, կեանքի ճշգրիտ ըմբռնումին: Զէ՞ որ

«սէրը երկայնամիտ է եւ քաղցրաբարոյ: Ան չնախան-
ծիր, չգոռոգանար, չհպարտանար, չունենար անպարկեշտ
ընթացք, չփնտուեր ի՛րը, չզրգուէր բարկութեան,
չխորհիր չարութիւն, չուրախանար անիրաւութեան
վրայ, այլ խնդակից կ'ըլլայ ճշմարտութեան»: Մարդ-
կային կեանքի «խաղաղութեան եւ շինութեան» հա-
մար սէրը «կը զիջանի ամէն բանի, կը հաւատայ ամէն
բանի, կը յուսայ ամէն բանի, կը համբերէ ամէն բանի»:
Բայց այս զիջողութիւնը, հաւատքը, յոյսն ու համբե-
րութիւնը կասկած չի կայ թէ չեն ենթադրեր երբեք
մինչեւ բարոյական անհետեւութիւններ առաջնորդող
բացարձակութիւն մը: Ճշմարտութիւնն ու օրինաւո-
րութիւնը կը գծեն անոնց անբռնաբարելի սահման-
ները: Սէրը հիմն է եւ՝ հաւատքին, եւ՝ յոյսին: Եթէ
հաւատք է՝ սիրով կը յաջողի. եթէ յոյս է՝ սիրով կը
պսակուի: Եթէ «Աստուած սէր է», ուրեմն եւ Սէրը
Աստուած է, Անոր նկարագիրը: Զէ՛ որ մանաւանդ
լոյսն է էութիւնը եւ՝ աստծու, եւ՝ սիրոյ: Եւ լոյսը
բացարձակ ճշմարտութիւնն իսկ է:

Հաւատք եւ Յոյս կ'առաջնորդեն մեզ մինչեւ հոն՝
ուսկից անդին «ստուերներուն» կը յաջորդեն իրակա-
նութիւնները, տարտամութիւններուն՝ ստուգութիւն-
ները: Գերեզմանը անոնց վերջակէտն է: Իսկ Սէրը, որ
«մահուան չափ զօրաւոր է» եւ գուցէ անկից ալ աւելի,
չունի վախճան: Յաւիտենական է ան: Առանց անոր
ո՛րքան ահաւոր պիտի ըլլար մահուան «յաղթութիւնը»
եւ ի՛նչ դառն «դժոխքի» (գերեզմանի) «խաչթոցը»:

Սրտի մը մէջ, ուր սէրը կը բացակայի, անաս-
տուած մը կը բնակի: Ուր անօրինութիւնը կը բազմա-
նայ՝ հոն սէրը կը նուազի ու կը ցամքի: Առանց սիրոյ
սիրտ մը կը նմանի առանց արեւի երկնքի մը:

Բայց ո՛վ կրնայ թափանցել Սիրոյ խորհուրդին:
Դժուար է հասկնալ թէ ի՛նչ կը նշանակէ ըսել.—
«Մեր կերակուրը ուրիշին տալով աւելի զօրութիւն կ'ըս-
տանանք, ուրիշներուն զգեստ հագցնելով՝ աւելի գե-
ղեցկութիւն կ'ստանանք, մաքրութեան եւ ճշմարտու-
թեան համար բնակարաններ կառուցանելով՝ աւելի
զանձ կ'ստանանք»:

«Սիրող, բարեբար մարդը գտած է փրկութեան
համբան: Այնպիսին կը նմանի մարդու մը՝ որ նոր
ծառ մը կը տնկէ եւ այդ կերպով կ'ապահովէ շուք,
ծաղիկ եւ պտուղ ապագայ տարիներուն համար:

«Մենք անմահութեան համբուն կրնանք հասնիլ
միայն շարունակական բարեգործութիւններով եւ մեր
հոգիները կը կատարելագործենք սիրոյ եւ կարեկցու-
թեան միջոցով միայն»:

Այսպէս է քարոզեր Պուտտա, (*) ա'յսպէս է քա-
րոզեր մանաւանդ Յիսուս:

«Սէրը լրումն է բոլոր օրէնքներուն»: Ան, իբրեւ
երրորդ եւ անհրաժեշտ լարը, կ'ամրոջացնէ քնարին
կատարելութիւնը: Անո՛վ կ'իրականանայ համամարդ-
կային միութեան յարացոյցը:

Շնորհալի քերթողի մը մատները չե՛ն թրթռացու-
ցեր եւ այսօր ալ դեռ «Լուսախորան»ի մը կամարներուն
տակ աղօթող լուսակարօտ Յեղի մը շրթները չե՛ն

(*) Պուտտայականութենէ մեր մէջերումները ըրած ենք Փոլ
Բէրրոսի «ՊՈԻՏՏՈՅԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆԸ»-ի րոս հիմնադրուած
պատմութեան Ս. Հ. Գալիօնեանի կողմէ կատարուած հայերէն
թարգմանութենէն:

Թրթռացներ այդ տիեզերական եւ հրաշալիօէն ներ-
դաշնակ եռազի քնարին լարերը.—

Կենարար փրկիչ,
Կեցո՛ր ըզմեռեալս,
Կանգնեա՛ր զգլորեալս.
Հասեա՛ս հաւատով,
Հասեսեա՛ս յուսով,
Հիւնեցո՛ւ սիրով:

8 Հոկտեմբեր 1923

Սկիւսար

ԺԹ.

ԱՄԵՐՈՂԱՄՈՒԹԱՆԱՆ ԴԿԱԸ

(ԽԱՉԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ)

ՕՐԺԻ ԽՈՐԵՐԷՆ

ՄԱՐԴԿՈՒԹԱՅՆ ՏՆԻ ԽՕՍԷ

ԺԹ.

ԱՅՐՈՂԱՄԴՈՒԹԱՅՆ ԴԵՍԷ

(ԽԱՉԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ)

Ո՛վ պիտի տար մեզ տիեզերական ներդաշնակութիւնը՝ որ միայն կրնայ ապահովել համամարդկային անխառն երջանկութիւնը: Մութին մէջ խարխափ, ստուերին հետամուտ, «հովերն արածող» մեր խօլ ու հեւ ի հեւ վազգին մէջ դժուար կը գտնենք այն «անձուկ դուռը» եւ «նեղ ճանապարհը»՝ որոնք խորհուրդներով քողարկուած այս կեանքի կարճ ասպարէզին մէջ կ'առաջնորդեն դէպ ի այդ ներդաշնակութիւնն ու երջանկութիւնը: Եւ ինչո՞ւ այսպէս:

Բիրտ իրականութիւն մը կայ, աւելի ճիշտ՝ իրականութեան պատիր տեսլերեւոյթ մը, որ տուն կուտայ ընկերային բոլոր իրաւակարգերուն՝ հին խրամատներ գոցելով եւ նորեր բանալով: Նիւթի եւ ֆիզիքական ոյժի իմաստասիրութիւնը կը շահապետէ ամէն ժամանակի մէջ եւ ամէն տեղ: Մարդկութիւնը աւելի կամ պակաս չափով կը կրէ տնտեսական բռնատիրութեան մը դառն հետեւանքները: Հոգին իր բոլոր գեղեցիկ երազներով, իր բոլոր խորհրդապաշտիկ իղձերով,

իր բոլոր ներքին ապրումներով եւ իր բոլոր աստուածային ներշնչումներով կը դառնայ նշառակ փիլիսոփայիկ հեղանքի մը, սոփեստական ծաղրանքի մը եւ շնական երգիծանքի մը՝ որոնք կեանքի ծաղիկը կը խամբեցնեն եւ սրտի մարգարիտը կ'ածխացնեն։ Երբ պիտի գտնէ վերջ նիւթի եւ հոգու այս տխուր ու դժբախտ հակամարտութիւնը.— ո՛չ որ կրնայ նախատեսել։ Տրուած ըլլալով, սակայն, կեանքի ներկայ խիստ վրդովեցուցիչ պայմանները, ցաւալի է զգալ թէ շատ մօտ է հաշտութեան ցանկալի օրը. Զէ՞ որ որչափ գազանը կ'ընդելանայ անասունին մէջ եւ գայլը կը վարժի ճարակիլ գառին հետ, ա՛յնչափ ալ մարդը կը վայրենանայ բանականին մէջ եւ գառը կը զինուի գայլին ժանիքով։

Թէ մարդը, իբրեւ ընկերային անհատ, անկատար է, — ո՛չ մէկ կասկած։ Միայն թէ ան օժտուած է կասարեւորեալ կարեղութեամբ— ընկերհաշտիկ խմորով մը. հետեւաբար կրնայ եւ պարտի ըզրալ կասարեւայ։ Ա՛յս է իր կոչումը։ Մինչեւ կատարելութեան ժամանումը, սակայն, ան պիտի անցնի բազմազան փորձութիւններէ։ Պիտի գայթի ու պիտի կանգնի անընդհատ։ Այս անկումներն ու բարձրացումները ոչինչով պիտի դառնացնեն կեանքը, եթէ ընթացքն ուղղուած ըլլայ դէպ ի ճշմարիտ նպատակակէտը, դէպ ի խաղաղութեան եւ երանութեան հանգրուանը։

* * *

Ձեռք մը կայ՝ որ դէպի գահավէժներն ու անդունդները կ'երկարի եւ հոն սահող ու զլորող թըշւառները կը քաշէ դուրս։ Եղբոր մը ձեռքն է այն։ Եղբոր մը՝ որ չճանչար արիւնի, լեզուի, դաւանանքի, դիրքի ու աստիճանի մանկունի խտիրները։

Եղբայր մը.— եւ ո՛րքան քիչ բան զիտներ անոր բարձր իմաստի եւ խորին խորհուրդի մասին։ Որ ծիրանագգեստ «մեծատուն» պիտի ուզէր համբուրել զայն իր սեղանէն թափած փշրանքը հաւաքող վերալից «աղքատ»ին մէջ։ Ո՛ր փափկասուն «բամբիշ» պիտի հանդուժէր ողջագուրել զայն՝ իր ցնցոտիներուն տակ դողդղացող մուրացիկ «մօր» մը մէջ։ Ո՛ր օգոստափառ «ազատ» պիտի իջնէր իր գահէն փարելու համար անոր՝ բախտազուրկ «ծառայի» մը մէջ։ Ո՛ր բարձրացուն «փարեսեցի» պիտի զիջանէր ողջունիլ զայն՝ խոնարհամիտ «մաքսաւորին» մէջ։ Ո՛ր մաքրակրօն «օրինական» պիտի համարձակէր վերականգնել զայն՝ իր զղջումի արցունքներով լուացուող «պոռնիկ» կնոջ մէջ։ Ո՛ր սնապարծ «իմաստուն» պիտի չարհամարհէր զայն՝ բարձրագոյն գաղափարականի մը հոգեշնորհ ներշնչումներով իր երջանիկ «յիմարին» մէջ։ Եւ վերջապէս ո՛ր «անզգամ» աշակերտ պիտի չմտնէր զայն՝ խաչին խորհուրդը սրբագործող մեծ «վարդապետ»ին մէջ։

Եւ ո՛չ որ կրցեր է դեռ կարդալ, աւա՛ղ, ինչ որ այդ վարդապետը— «Մարդու Որդի եւ աստուածային եղբայր մը ինքն ալ (Մատթ. ԻԸ. 10)— քսան դարեր առաջ գրեր է գետնին վրայ, երբ օրէնքի վարդապետներ ու քահանայապետներ փորձեր են ինկած կին մը քարկոծել։ Միայն գիտենք թէ ճահճացած խիղճերը յուզող ու փոթորկող իմաստ մ'ունէին այդ խորհրդաւոր խաղիպումները։ Ո՛ր «անմեղը» պիտի յանդգնէր, արդարեւ, «առաջին բարը» նետել եղբոր մը վրայ,— վասնզի քոյր մ'ալ եղբայր մ'է,— որուն մէջ գուցէ ինք՝ քարածիգն է արթնցուցեր մեղապարտ «շունը»։— Եւ ո՛չ ե՛ս կը դատապարտեմ զքեզ. զնա՛ եւ ասկից վերջ ալ մի՛ մեղանջեալ»։ Աւելի մեծ պարտութիւն մը դրժ-

ւար թէ կրէր գայթակղութիւններով լի «այս աշխարհը»:

Մարդկութիւնը չլսեց այս աստուածային եղբօր ծայր նախ եր գերագոյն հզնաժամին մէջ եւ ամէնէն հանդիսաւոր մէկ վայրկեանին, երբ ապիրատ ձեռքեր՝ ոճրագործներով կ'ընէին զայն խաչակից. — «Հայր, ներհ' ասոնց, վստմ զի չեն զիտեր քե ի'նչ կ'ընեն»:

Ներողամտութեան դասը. — Երբ ինչ խորհուրդը: Բայց «այս աշխարհը», այս դարը պիտի սերտէին ու պիտի սորվէին այդ գերազանց դասը՝ որով միայն կարելի պիտի ըլլար իրագործել ու տարրացնել համեղբայրութեան գաղափարը մարդոց մէջ:

«Ներել իրարու»: Զէ՞ որ մարդը սխալական է եւ իր խորհուրդները չարութեան են հակամէտ: Ո՞վ կըրնայ յաւակնիլ եւ ստել թէ ինք անմեղ է: Միտքը ընկերային աններդաշնակութիւն մ'է, որուն պատասխանատու են բոլոր անհատները հաւաքաբար: Մեղքի հասարակորդութեան այս ուղիղ ըմբռնումն է որ անհատները կ'առաջնորդէ ողջամիտ ինքնաճանաչութեան: Այս ինքնաճանաչութեամբ մարդ կարող կ'ըլլայ ո՛չ միայն տեսնելու իր սխալները եւ զանոնք սրբագրելու, այլ նաեւ կարեկցօրէն դիտելու ուրիշի, եղբօր մը թիւրութիւնները եւ ներողամտօրէն զանոնք մատնանշելու: «Իր ներքմ քեզի. գնա՛. բայց անգամ մ'ալ մի՛ մեղանչեր»: Արդարեւ, ո՞ր մարդու խիղճ խաղաղօրէն պիտի զբօսնուր եղբօր մը տղմածածակ անկումը տեսնելով, կամ սրտմտի՛ր՝ երբ ցեխի ցայտը մ'ալ զինք արատաւորէր: «Ոտքի՛ ելիր».— այս չէ՞ անհրաժեշտ կոչը բոլոր անոնց՝ որոնք այս կամ այն կերպ իյնալու դժբախտութիւնն են ունեցեր: Բայց չափազանց նիւթապաշտիկ այս դարը, որ կարծես ո՛րքան կը մօտի

յոյսին՝ այնքան կը կորսնցնէ իր յատկատեսութիւնը, որքան կը ձգտի ազատութեան՝ այնքան կ'ըստրկանայ, ընդունա՞լ է իր տնտեսական անթուիջ փիլիսոփայութիւնը հիմնել ընկերային բարոյականի այս բարձր սկզբունքին վրայ:

Օ՛, մարդկութիւնը ականատես է միշտ կոյրերու այն ստուար բանակին՝ որ իր խաչին տակէն կ'անցնի հայհոյալից ու նախատալից գլուխ ու գրիչ շարժելով: Եւ ո՞րքան քիչ է թիւն անոնց՝ որոնք հոգու արիութիւնն ու բարձրութիւնը կ'ունենան իրենց արիւնտ խաչին վրայէն կրկնելու ներողամտութեան անմահ դասը. «Հայր, ներէ՛ ատոնց...»:

Ներողամտութեան դասը, — որ եօթն անգամ եօթնի անվերջ բազմապատկութեամբ պիտի չափէր հոգուն մեծութիւնը: Իսկ մենք միակ եօթնով իսկ անկարող ենք սահմանափակելու մեր հոգուն փոքրութիւնը: Զէ՞ որ բացարձակ աններողութիւն մը, յանուն այս կամ այն սրբութեան կամ կարծեցեալ սրբութեան, կ'եղջերանայ՝ անգիտակցօրէն ինկող կամ մեղանչող մեր մէկ եղբօր դէմ: Ծնորհիւ այդ «չար ոգի»-ին, որ անթափանց խաւարի մը մէջ կը մոլորեցնէ մեր հագինները, մենք կ'անճեղքինք «շահիր» մեր այդ եղբայրը: Եւ շահի այս կորուստը-կորուստներուն մեծագոյնը ընկերային բարոյականի մարզին մէջ — որ կ'ուրախացնէ մեր յիմարացած սրտերը, անխուսափելիօրէն կորսնցնել կուտայ մեզ թանկագին բան մը՝ նա՛եւ համամարդկային եղբայրութենէն. — Ներդաշնակութիւնը եւ անկէ կախում ունեցող երջանկութիւնը:

Ո՞վ պիտի ուզեր անմտութիւնն ունենալ կտրել նետելու իր մատներուն տակ թրթռացող քնարի լար մը, երբ ան, մատի սխալ հպումի մը հետեւանքով,

տար մեզի սխալ խազի մը ծայնը: Մարդկային մեծ քնարի լարե՛րն ալ են արժանի աւելի իմաստուն վերաբերումի մը, երբ անոնք ընդհանուր ներդաշնակութեան մէջ, անհարակ մատնախաղացքով մը, կը հնչեն խժալուր աղաւաղումներով:

«Այլ եւս պիտի չանիծեմ երկիրը մարդոց զործերուն համար, վասնզի մարդկային միտքը մանկութենէն սկսած տրամադիր է չար խորհուրդներու:— Ողջմտութեան այս որոշումը, բխած ճշմարտութեան խորաթափանց իրատեսութենէն, կուգայ մեզի Հին Ուխտի «վրէժխնդիր» Եհովայէն՝ որ փորձեր էր չարը խափանել չարով: Ինչ որ չկրցաւ ընել համայնաջինջ «ջրհեղեղը» եւ չի կրնար ընել որ եւ է հեղեղ— արիւնի եւ ստորին կիրքերու հեղեղները մանաւանդ,— բրաւ եւ պիտի կրնայ ընել միշտ ամենափրկագործ Խաչը, խորհրդանշանը աստուածային ներողամտութեան:

*

Մենք վերեւ շեշտեցինք անգիտակցութիւնը, վասնզի ներողամտութիւնը կը դառնայ անգոր հոն՝ ուր բարութիւնն ու ճշմարտութիւնը կը հայհոյուին ու կը նախատուին գիտակցօրէն:

Այս մասին ալ յաջորդ գլխով:

11 Նոյեմբեր. 1923 «Գիւտ Խաչ»

Սկիւտար

Ի.

ԵՐԲ ԱՆՐԵՍԱ Է ԱՆՇԱԲ

ԱՆՐԵՍԻ ԶԷ՝ ՆԱՅՆՈՅԵԼ “ՍՈՒՐԲ ՆՈԳԻՆ,”

ԱՐԺԻ ԽՈՐԵՐԵՆ
ՄԵՐԴԿԱԻԹԱՆ ՏԵՐ ԽՈՒԺ

Ի.

ԵՐԲ ԱՐԵԼՆ Ե ԼՆՏՆԵՐ
ՎԱՐԵԼԻ ԶԵ ՏԱՅՏՈՅԵԼ “ԱՌԻՐԲ ՏՈԳԻՆ,”

ՄՂԻՏՈՒԹԻԱՄԲ, ամբարտաւանութեամբ եւ ընչա-
քաղցութեամբ պառակտուած մարդկութիւնը ինչ
կասկած որ ամէնէն աւելի հաշտարար «աղ»ի, ներո-
ղամտութեան եւ անյիշաչարութեան պէտք ունի: Մոլո-
րածները բոլոր անոնք՝ որոնց «ըստ աշխարհի» դատո-
ղութիւնը «անպիտան տկարութիւն» մը կը տեսնէ հո-
գու այդ հզօր առաքինութեան մէջ: Իմաստութեամբ
օժտուած ու դաստիարակուած կամք մը միայն, սան-
ծահարելով մեր չարամէտ կիրքերը, կրնայ առաջնոր-
դել մեր գիտակցութիւնը՝ արգահատանքով անտեսելու
բոլոր փոքրոգի խլրտումները եւ պահելու իրենք ու
իրողութիւնները մեծանծնութեամբ դիտելու եւ դատե-
լու ողջմտութիւնը: Խաղաղ ու լռիկ այս պայքարին մէջ
անտարակոյս վերջնական յաղթանակը ճշմարտութեանն
է: Արդարութիւնը կ'երաշխաւորէ այս յաղթանակը:

Բայց մի՞թէ ներողամտութիւնը չեղծեր արդարու-
թիւնը, քաջալերելով յանցանքը եւ ոտնակոխ ընելով
պատճառի եւ արդիւնքի փոխարարեցութեան անյիշի
օրէնքը:

Զիկայ թշուառ մը,— եւ մեղաւոր մը թշուառ մ'է — որ կարեկցութեան արժանի չըլլայ: Եւ որքան շատ ու բազմազան են այն թշուառները՝ զորս կ'ստեղծէ «այս աշխարհը» եւ որոնց համար քիչ անգամ, աւա՛ղ, մարդկային սիրտը կը բարախէ եղբայրական ջինջ ու խոր սիրով, անբիծ ու հատկակիծ համակրութեամբ: Եւ ինչ որ աւելի ահաւոր է եւ ընդլզեցուցիչ, ակա- նատես չե՛նք ըլլար քարացած սրտերու՝ որոնք նենգ ու կատակ, թուք ու հայհոյանք ունին միայն անոնց հա- մար: Դարերու մեղապարտ ժառանգութիւնն է այս: Լրբենի ծիծաղ մը չունեցա՛ւ Հին Ուխտի երեք եղբայր- ներէն մէկը, անսիրտութեամբ արբեցած իր հօր մեր- կութեան վրայ՝ զոր ծածկեցին միւս երկուքը պատ- կառանքով: «Մանր տղայք» չծաղրեցի՞ն կնտութիւնն անոր՝ որ հրակառք մարգարէին «կրկնապատիկ ոգին» էր հագեր: Փո՛քը հոգիներ չմեղադրեցի՞ն «Աստու- գործերը» յայտնելու սահմանուած «ի ծնէ կոյրը» թէ՛ «մեղքի մէջ ես ծնեմ բոլորովին»: Չղճիմ սրտեր չըրթ- մընջեցի՞ն ականջէ ականջ իրենց գայթակղութիւնը, երբ ինկած կնոջ մը խանդակաթ համբոյրները կը դրոշմուէին «Նազարէթցիին» ոտքերուն: Պատիկ մտքեր տրտունջի ականարկներ չփոխանակեցի՞ն աչքէ աչք թէ՛ «մեղաւոր մարդու տունը մտաւ ճաշելու», երբ «կոր- սուածը փնտռելու եւ փրկելու» կոչումն ունեցող «Մարդու Որդին» «մաքսապետ մեծատուն» մ'ալ կ'որ- դեգրէր Աբրահամի: «Հեղգասիրտ աշակերտներ» զար- մանքի մատ չխածի՞ն, անոր համար որ իրենց Վար- դապետը «սառսարացի կնոջ հետ կը խօսէր»: Զարանքի յօնք չպուտե՞ց ագարակի դատանքէն վերադարձող «երէց» եղբայր մը, խելով պար ու խաղերը «ողջամբ» դարձին համար իր «կրտսեր» եղբոր՝ որ «անառակու-

թեամբ» ապրած եւ «ունեցած-չունեցածը պոռնիկնե- րուն հետ էր վատնած»: Ու թէեւ նահապետն ու տե- սանողը չկրցան զսպել իրենց ցասումն ու վրէժխն- դրութիւնը, անիծելով մէկն իր անպատկառ զաւակը եւ միւսը՝ չարահնի լաները, բայց մեծ Վարդապետը չունեցա՛ւ երբեք չարիքը չարիքով փոխարինելու տկա- րութիւնը:

Հին օրէնք մը ըսեր էր. «այֆի տեղ աչֆ, ակոպցի տեղ ակոպ»: Փոխվրէժի եւ ոճիրի նուիրագործո՛ւմը:

Նոր օրէնք մը պատուիրեց. «չարին չկենա՛լ հա- ռակ»: Դատապարտութիւնը փոխվրէժին ու ոճիրին՝ որոնք, այսպէս թէ այնպէս, կը խաթարեն ընկերային առողջ բարոյականը եւ կեանքի ներդաշնակութիւնը կը դարձնեն անկարելի:

Մարդիկ կարճատեսութեամբ ծիծաղեցան ու կը ծիծաղին տակաւին այս նոր օրէնքին վրայ, երբ մա նաւանդ ան պատգամեց ու կը պատգամէ «ապտակ» խորհրդաւոր դասը: Ո՞վ փորձեց ու կրցաւ թափանցել մինչեւ այսօր այդ դասի մեծ խորհուրդին: «Աջ ծնօ- տին» իջած անիրաւ «ապտակ» մը, արդարեւ, չի՞ կար- կամեցներ ափը ապտակողին, երբ հոգու զգաստարար մեծութեամբ մը «ծախ ծնօտն» ալ կը դառնայ անոր: Ներողամտութեան ոգին չունի՞ զինաթափող եւ նոյն իսկ շանթահարող ոյժ, յանցանքի մը դէմ՝ որ կը բխի տգիտութենէն: Անհնա՞ր է «յաղթել չարին» բարիով: Ո՞ր խիղճ պիտի չցնցուէր, հոգ չէ թէ ուշ, այն խօ- սուն ու անվրդով լուութեան առջեւ՝ որով Յիսուս կ'ըն- դունէր ապտակները խելակորոյս ամբոխին եւ այն խորհրդաւոր ականարկին հանդէպ՝ որով վարդապետը կը դիմաւորէր Սատանայէն ցորինի պէս խարբալուած աշակերտի մը նզովքներն ու երդում-պատառ ուրա-

ցումները: Խաչի ողբերգութիւնը չունեցա՞ւ հարիւրապետի մը խոստովանութիւնը եւ առաքեալի մը դառն արցունքներու փլուզումը:

Մենք ունինք, սակայն, ապտակի ուրիշ դաս մ'ալ՝ որ կը լուսաբանէ առաջինը: Յիսուս չդարձներ իր «ձախ ծնօտը», երբ կ'ընդունի ապտակ մը զինք հարցափորձող քահանայապետի մէկ սպասաւորին կողմէ: «Եթէ չար խօսեցայ, — կը բողոքէ ան տիրաբար — ապացուցո՛ւր թէ չար է, իսկ եթէ բարի՝ ինչո՞ւ կը զարնես զիս»: Կարելի՞ է հայհոյել բարին եւ «ճշմարտութեան ճանապարհը» առանց պատիժի եւ դատապարտութեան: Ո՛վ պիտի յանդգնէր նզովել ձեռք մը՝ որ կուտայ հաց քաղցածներուն, լոյս՝ կոյրերուն, սփոփանք՝ սրտաբեկներուն, բժշկութիւն՝ վիրաւորներուն, ազատութիւն՝ գերիներուն, թողութիւն՝ մեղքով ծանր-բաքեղնուածներուն եւլն. եւլն: Խնչպէս հնար է հայհոյել «մաքուր սիրտ» մը եւ «ուղիղ հոգի» մը՝ զորս Աստուած անգամ «չարհամարհեր»: Բարութեան մէջ մաքուր սիրտ մը չիկա՞յ եւ ճշմարտութեան մէջ ուղիղ հոգի մը:

* *

«Սուրբ Հոգի» մը կայ, ո՞վ կրնայ ուրանալ, որ կը մարմնացնէ եւ կը խորհրդանշէ աստուածային ու մարդկային բովանդակ շնորհներն ու ձիրքերը: Ճշմարտութիւնն ու բարութիւնը խտացումն են այդ շնորհներուն ու ձիրքերուն՝ որոնց օծումը կ'ունենայ իր բարձրագոյն կոչումին գիտակից հոգին: Ճշմարտութիւնը՝ կշիռը եւ բարութիւնը՝ քնարն է մեր կեանքին: Լոյսը որ մեզ կը ծանօթացնէ իրերը իրենց իսկութեանը մէջ, իրենց ճշգրիտ փոխարարներութեանը մէջ, որ զմեզ

կ'ընէ գիտակից՝ մեր անհատական, ընտանեկան, եւ ընկերային եւ մարդկային բոլոր պարտականութեանց եւ իրաւունքներուն, եւ ատակ՝ յստակօրէն տեսնելու արդարութեան եւ առաքինութեանց որոշ սահմանները, մեղքի ու մոլորանքի սպառազինումներն ու յարձակումները, քօղագերծ ընելու բոլոր պատրանքներն ու հրապոյրները. եւ Սէրը՝ որ կ'անուշէ բոլոր դառնութիւնները, կը թեթեւցնէ բոլոր ծանրութիւնները եւ մեզ կը ներշնչէ խաղաղարար, շինարար եւ երանատուր զգացումներ ու խորհուրդներ: Ո՛չ այս կշիռը կարելի է խարդախել, ո՛չ ալ այս քնարը խանգարել՝ առանց կրելու անխուսափելի հետեւանքը. — մոլորամեկ ու պասիժը: «Սուրբ Հոգին հայհոյել» կը նշանակէ ուրանալ բոլոր շնորհներն ու ձիրքերը՝ որոնք կը կազմեն հոգուն ազնուագոյն եւ աստուածային գանձերը, կը նշանակէ ուրանալ ճշմարտութիւնն ու բարութիւնը: Այս ուրացումը, որ իր հետ կը բերէ, աւելի ճիշտ՝ իր մէջ կը կրէ դատապարտութիւնը, անհնա՛ր է ներել: Խնչպէս ներել արդարեւ մէկուն՝ որ կը ստէ մոլորեցրելու համար մտքերը, անպատիժ թողուլ ուրիշ մը՝ որ կը յափշտակէ արդար իրաւունք մը. անյիշաչար ըլլալ մէկու մը հանդէպ՝ որ կը բռնաբարէ պատիւ մը, աչք գոցել հարստահարիչի մը դէմ՝ որ կը կեղեքէ անպաշտպան մը: Կարելի՞ է խնայել «իշու երկանաքարը» եւ եօթնապատկել թողութիւնը «անզգամ» ի մը հանդէպ՝ որ չխղճահարիւր «գայթակղեցնելու» «արքայութեան որդիներ»էն, «փոքրիկներէն մէկը»:

Մի, գուցէ անկարելի չէ եւ նոյն իսկ հարկ է անյիշաչար ըլլալ անձեռու հանդէպ՝ որոնք հայհոյելու եւ նզովելու տկարութիւնը կ'ունենան. բայց ներող՝ գործեռու հանդէպ, որոնք ինքնին հայհոյութիւններ են,

երբեք: Ստախսուր, գողը, անառակը եւ նոյն իսկ ոճ-
րագործը— շնկերային վիժածներ բոլորն ալ—, արգա-
հատելի թշուառներ չեն միշտ: Բայց ստախսութիւնը,
գողութիւնը, անառակութիւնը եւ ոճրագործութիւնը,
մէկ խօսքով՝ բոլոր մոլութիւնները,— շնկերային յոռի
խառակարգի մը քնական եւ անխուսափելի հետեւանքները,—
աններելի «մեղքեր», անթոյլատրելի աններդաշնակու-
թիւններ են բացարձակապէս: Եւ, աւանդ, ինչպէս տա-
կաւին մեր արդար աններողութիւնը ապիրատ գործե-
րու հանդէպ՝ ակամայ իր դէմ կը տեսնէ նաեւ ան-
ձերը, որոնց մէջ այդ գործերը կը գտնեն պարարտ
հող ու կը պտղաբերուն:

Բաղաքակրթութիւնը, սակայն, պիտի գիտնայ
վերջապէս ստեղծել այն գաղափարական եւ միանգա-
մայն իրական հասարակարգը՝ ուր ո՛չ ընկերային
այդ վիժածները մարմին առնեն եւ ո՛չ ալ այդպիսի
պտուղներ գան երեւան ու հասունանան:

26 Նոյեմբեր 1923

Սկիւտար

ԻԷ.

ԻՆՉ ԿԵ ՀԱՏԻՆՔ ԵՒ ԻՆՉ
ԿԵ ԴՈՒԺՆԵՐ ՄԵՐ ԿՏԱՆՐԻՆ ՄԷ՜՜

ԱՐՄԻ ԽՈՐԵՐԷՆ

ՄԱՐԴ-ԿՈՒԹԵԱՆ ՆՏՐ ԽՕՍԷ

ԻԱ.

ԻՆՉ ԿԵ ՇԵՆԻՆ ԲԵ ԻՆՉ ԿԵ ՄԱԻԺ-ԵՆ Բ

ԱՍԵՐ ԿԵԱՆ ԲԻՆ ՄԵՋ

Աշխարհն ընդարձակ շահաստան մ'է: Ամէն մարդ իր սեփական վաճառքն ունի հոն, իր առանձին վաճառատունը: Տուրեառութիւնը անհրաժեշտ օրէնքն է այս շահաստանին: Ապրուստի պէտքերը այնքան շատ են ու բազմազան որ մարդիկ ստիպուած են հաստատել իրենց միջեւ փոխադարձ յարաբերութիւններ, ձեռք բերելու համար՝ ինչ որ կը պակսի իրենց եւ տալու համար ուրիշներու՝ ինչ որ իրենք ունին աւելօք: Առեւտրական այս տեղոտ գործունէութեան մէջ շահն ու վնասը անխուսափելի են, նկատի առնելով կեանքի պայմաններու այն յոռի դասաւորումը՝ որուն շնորհիւ ո՛չ տրուածը, ո՛չ ալ առնուածը կը համապատասխանեն յաճախ որոշ ու լուրջ նպատակի մը կամ իրական ու անզանցառելի պէտքի մը: Անյազ ազահութիւն մը կ'ոտնակոխէ ամէն չափ ու սահման եւ օրէնքն իսկ կը դառնայ աղբիւր ամէն սանձարձակութեան՝ զոր կը նուիրագործէ: Կ'առնէ ա՛յնչափ՝ որչափ չիտար եւ փոխյարաբերութեան այս

անհաւասարակշռութիւնը կ'ստեղծէ այն աղիտալի խրամատը՝ որ մարդկութիւնը կը բաժնէ ինք իր մէջ։ Ոչ մէկ տարակոյտ թէ ամէն բան կը ներկայացնէ արժէք մը, ըլլայ այն ցորենահատ մը կամ աւազահատ մը, ջուրի կաթիլ մը թէ լոյսի շող մը, երկարական թրթռում մը թէ սրտի բաբախում մը, շերամի շողիքը թէ վիլակի մը շուրջալարը, փոքրիկ փեթակի մը բըզ-զիւնը թէ հսկայ գործարանի մը ճռնչիւնը, խորհող գանկ մը թէ դատող բազուկ մը, եւն եւն։ Բոլոր ար-ժէքներն ալ համեմատական են այն կարեւորութեան՝ զոր վերոյիշեալ երեւոյթներէն իւրաքանչիւրը կը ներ-կայացնէ մեր կեանքի տնտեսութեան մէջ, բայց նաեւ ոյժերու քանակական եւ որակական այն գումարու-թեան՝ զոր ան կ'սպառէ ձեւ ու մարմին հագնելու, ուրիշ խօսքով՝ գործի մը կամ կեանքի մը վերածուե-լու համար։ Այս արժէքներու փոխանակութիւնը, որով կ'ամբողջացնենք մեր պակասները, կը կոչուի «շահ»։ Տակառ մը ջուրի փոխարէն ստացուած արդու մը ցորենը, սպառուած կորովի մը փոխարէն առնուած վարձըր հաւասարապէս շահեր են։ Շահը, այսպէս, գոյութեան անհրաժեշտ պայմանն ու ապրելու ան-ժխտելի իրաւունքն է։ Գաղաքակրթութիւնը, իր ուղ-ղափառ առումով, կ'ենթադրէ շահերու կուտակում մը՝ որուն մէջ իւրաքանչիւր անհատ իր որոշ բաժինն ունի։ Ստեղծագործող ոգի մը կը հնարաւորէ այդ կու-տակումը։

Իրերու իսկական արժէքը այն շարունակական ճի-գերուն, աւելի պարզ՝ այն ներոյժ աշխատանքին մէջ է, որու շնորհիւ այդ իրերը գոյութիւն ու ձեւ կ'ստա-նան։ Յորենահատը հասկ մը չըլլար. առանց մշակի դնդերային կարգ մը գործողութեանց՝ որոնց կ'օժան-

դակէ բնութիւնը իր զանազան ազդակներով։ Մար-մարը «Մովսէս» մը չըլլար, առանց Անճելոյի մը ճար-տար դուրին՝ զոր կը շարժէ «երկնային կրակ» մը, հանճարին աստուածատուր լոյսը։ Ըսինք արդէն թէ աշխատութեան քանակն ու որակը, միացած աշխա-տող ոյժի ընդունակութեան, կը բնորոշեն արժէքի չափը։ Դիւրին գործ չէ գնահատել այդ չափը ամենա-ճշգրիտ համեմատութեամբ, երբ մանաւանդ զանց առնուի բարոյականի կշիռը։ Ի՞նչ է, օրինակ, արժէքի արդար համեմատութիւնը այն դատանքին՝ զոր դնդե-րային կորովով լի մեքենավար մը կը կրէ ութը կամ տասը ժամուայ տեւողութեան մը մէջ եւ այն ճիգե-րուն՝ զորս իմացական լոյսով օժտուած մեքենագէտ մը կ'ընէ վեց կամ ութը ժամուայ ընթացքին։ Ո՞վ կրնայ պնդել թէ նուազ արժէք կայ հանքերու թաքուն գանձերը յայտնագործող մտքի տաժանագին հաշիւնե-րուն մէջ, քան զանոնք երկրի ընդերքէն դուրս բերող մարմնի ոչ պակաս տաժանագին շարժումներուն մէջ։ Նկատելով, սակայն, որ սխալ չըլլար կեանքի ստիպո-ղական պահանջներու գոհացումը յարաբերական չա-փանիշն առնել աշխատանքի ներքին արժէքին, գնա-հատումն ալ կը դառնայ կարելի։ Դաշտի մշակը, ար-դարեւ, ապրելու ա՛յնքան իրաւունք ունի՝ ո՛րքան մլտ-քի մշակը, գործարանային բանւորը ա՛յնչափ՝ որչափ աշխատանոցի գիտնականը, խանութի արհեստաւորը ա՛յնքան՝ ո՛րքան արուեստասրահի արուեստագէտը։ Տաժանը մը կայ հաւասարապէս ֆիզիքական թէ իմա-ցական ճիգին մէջ, տաժանը մը՝ նո՛յնչափ սպառող, նո՛յնքան ստղծագործող, հետեւաբար եւ նո՛յնչափ ար-ժէքաւոր։

Շահը ընկերային փոխյարաբերութեան յօդակապն

է ամէն մարդի մէջ: Ան, համաձայն իր ընդթին, արդար է կամ անիրաւ: Արդար է, երբ համապատասխան է աշխատանքի ներքին արժէքին եւ չխախտոք ընկերային հաւասարակշռութիւնը. իսկ անիրաւ, երբ կը գերազանցէ թափուած ճիգն ու սպառուան ոյժը: Ասկից կը հետեւի որ շահն է նաեւ աղբիւրը բոլոր համերաշխութեանց եւ հակամարտութեանց, իրերահասկացողութեանց եւ անհամաձայնութեանց, երջանկութեանց եւ դժբախտութեանց: Ան կրնայ շինել, կրնայ եւ քանդել: Դժուար չէ կռահել թէ ինչո՞ւ արժէքներու թիւր գնահատում մը կը խանգարէ ընկերային կեանքի ներդաշնակութիւնը: Անարդար շահ մը չի՞ ենթադրեր զրկանք մը, չարաշահութիւն մը: Օրինակ, գերաշխատանք մը, ոյժերու չարաչար սպառում մը, որ իր հետ կը բերէ համապատասխան շահ մը, մեծ մասամբ աշխատցնողին եւ շատ քիչ չափով աշխատողին հաշւոյն, կասկած չիկայ թէ դատապարտելի շահագործում մ'է: Եւ այս դատապարտութիւնը կուգայ թէ՛ կրօնի եւ թէ՛ ընկերային բարոյականէն՝ որ անհատական այդպիսի շահերու կամ չարաշահութեանց մէջ կը տեսնէ ընկերութեան եւ մարդկութեան տոյժը կամ զեանը:

Ինչպէս տնտեսական, նոյնպէս բարոյական մարդին մէջ շահն ունի իր որոշ դերն ու կշիռը: Առանց անոր անըմբռնելի պիտի ըլլային առաքինութիւններն ու մոլութիւնները: Առանց անոր ոչ «մաքսաւոր» ին մէջ «արդար» մը կը յառնէր եւ ո՛չ ալ «փարիսեցի» ին մէջ մեղաւոր մը կը կորսուէր: «Մարգարիտ» մը կայ, զոր ձեռք բերելու համար ամէն մարդ աւելի կամ պակաս չափով զոհողութիւններ պիտի ընէ: Բայց զայն պիտի ունենան անոնք միայն՝ որոնք մարգարտին արժէքին

եւ իրենց ընդունակութեան կամ կարողութեան համապատասխան զոհողութիւններ կ'ընեն: Բարոյական սկզբունքներու արժէքը կը գնահատուի անոնց ապահոված շահին համաձայն: Սէրը, օրինակ, այդ սկզբունքներէն մէկն է. բայց անոր բերած բարոյական շահը կը տարբերի համաձայն այն դիտաւորութեան՝ որով մէկը կը սիրէ եւ այն առարկային՝ զոր կը սիրէ: «Ի՞նչ վարձք կ'ընայ ունենալ՝ եթէ սիրէք զձե՛զ սիրողները»: Ի՞նչ կ'արժէ ընկերոջ սէրը՝ երբ կայ թշնամիին դէմ ատելութիւնը: Ի՞նչ շահ կարելի է ակնկալել՝ երբ մեր արեւն ալ չծագիր չարերուն եւ բարիներուն վրայ հաւասարապէս եւ մեր անձրեւը չկաթիր արդարներուն եւ մեղաւորներուն վրայ անխտիր: Ընկերային բարոյականի սկզբունքներէն մէկն է նաեւ իրերաօգնութիւնը: Ի՞նչ է սակայն արժէքը նիւթական աջակցութեան մը, «փոխ»ի մը, ուր փոխադարձելու, «նոյն չափով ետ առնելու» ակնկալութիւնը կայ: Ո՞րն է վարձքը փողահարութեամբ կատարուած» ողորմութեան» մը, որուն մէջ փառքի ողորմելի մուրացկանը կայ: Կատարելութիւնն է ճշմարիտ չափանիշը բարոյական բոլոր սկզբունքներուն եւ ան միայն կ'ապահովէ անոնց՝ լիովին՝ համապատասխան իրական շահը: «Բարին» բարիին համար», ահա՛ այն նշանաբանը՝ որ կը բացատրէ այդ կատարելութիւնը:

*

Լաւ ըմբռնուած կեանքին մէջ չիկայ երկուութիւն: Այս տեսութեամբ անիմաստ պիտի ըլլար անանցանելի խրամատ մը տեսնել տնտեսական սկզբունքներու եւ բարոյական սկզբունքներու միջեւ: Ո՞վ կրնայ ժխտել, թե՛ թե՛ դատաստանով մը, թէ տնտեսական

որ եւ է շահ պարտաւոր է նկատի առնել ընկերային բարոյականի բոլոր պահանջները: Ի՞նչ պիտի արժէին, արդարեւ, քաղաքակրթութեան բոլոր նուաճումները, եթէ անոնք սահմանափակուէին հողի եւ դրամի տիրապետութեան անսանձ ցանկութիւններուն մէջ: Ի՞նչ է պերճանքը՝ որ գեղազիտական մոլեգին պահանջները կ'ըմբոստացնէ բարոյագիտական սկզբունքներու դէմ: Ի՞նչպէս արդարացնել յղիանքը՝ որ կ'արհամարհէ ու կը խարազանէ ուրիշներու զրկանքը: Կարելի՞ է անվրդով դիտել կշիռի այն տխուր խախտումները՝ զոր հոյակապ ապարանքի մը եւ անշուք խրճիթի մը հակադրութիւնը յառաջ կը բերէ ընկերային կեանքին մէջ:

Մարդը առաջնորդել դէպի ընկերութիւն, անհատը՝ դէպի հաւաքականութիւն. ա՛յս է կոչումը ճշմարիտ քաղաքակրթութեան: Ըստած է. «Մէկը ամէնուն եւ ամէնը մէկուն հաւատ»: Կարելի է աւելցնել. «Մէկը ամէնուն եւ ամէնը մէկուն մեջ»: Ի՞նչ է իրապէս շահն անոր՝ որ, անտեսելով ընդհանուրը, կ'սպառէ իր բոլոր ոյժերը, չարաչար քամելով նաեւ ուրիշներու կորովը, իրե՛ն միայն մասնաւորելու համար «զաշխարհ ամենայն»: Ընկերային բարոյականը, որ հաւասարակշռութեան օրէնքն է ամէն մարդի մէջ, կրնա՞յ նուիրագործել այս անհարթութիւնները՝ որոնք ոչ միայն կը յաւերժացնեն, այլ նաեւ կը թանձրացնեն կեանքի բառը: Եւ այս դոհուբոհին մէջ ո՛չ մէկ աստղ՝ բախտի երջանիկ ու մշտափայլ շող մը կրնայ կաթեցընել աշխարհակուլ հոգիի մը վրայ: Ապօրէն ցանկութեանց աղբիւր՝ աշխարհի մը դէմ եւ անկից անհամեմատ աւելի արժող ոյժ մը կայ, որ նիւթի անգուսպ խոյանքը կը չափաւորէ իր բարձրաթուիչ ճախրանքովը:

Այս բարեխառնութիւնը, ուր բնականոն կեանքի մը բոլոր պահանջները կը գտնեն իրենց արդար գոհացումը, ընկերային բարոյականն է, հիմը բոլոր բարոյականներուն: Հո՛ս է որ շահը կը գտնէ իր ճշգրիտ նշանակութիւնը, արդարացումն ու նուիրագործումը:

Ամէն շահ, ուրեմն, պէտք է ապահովէ ներդաշնակութիւնն ու հաւասարակշռութիւնը ընկերային փոխյարաբերութեանց մէջ: Առանց անոնց՝ զեանը անխուսափելի է: Ո՞ւր պէտք է փնտռել այդ զեանը:

★ ★

Մարդուն բարոյական մեծագոյն դրամագլուխը իր «անձն» է. այսինքն՝ իր անհասկանալիները, որուն մէջ կը խտանան իր ֆիզիքական, իմացական ու հոգեկան բոլոր ընդունակութիւնները: Ոչ մէկ բարոյական, որ կը բխի կեանքի իրական ըմբռնումէն, կրնայ ուրանալ կամ նուազեցնել այդ անձին արժէքը: Բնորոշելու համար այդ արժէքի մեծութիւնը՝ բաւական է ըսել թէ «աշխարհ ամենայն» իսկ անկարող է զուգակշռել զայն: Չէ՞ որ «անոր գլխի բոլոր մագերն ալ համրուած են»: Անձը շահիլ կամ աշխարհը շահիլ. — ամէն մարդ ինքզինք կը գտնէ այս անխուսափելի երկրնաւորանքին առջեւ: Եւ ո՛րչափ շատ է թիւն անոնց՝ որոնք, սրտով, ու մտքով անհաւասարակշիռ, կը շուարին ու կ'անճրկին, չկրնալով ընտրել մէկը կամ միւսը եւ յաճախ ալ հակելով աշխարհին: Այդ աշխարհը աւելորդ է ըսել թէ նիւթն է, զուրկ ըստ ինքեան բարոյական որ եւ է արժէքէ եւ հիմը տնտեսագիտական անթուիչ փիլիսոփայութեան մը: Այդ նիւթին բովանդակ ստացումն իսկ ոչինչ ունի իր մէջ՝ որ կարենայ տալ մեզ սրտի

երանաւէտ բաւարարութիւնը: Այդ ստացումը, ընդհակառակը, իր հետ կը բերէ կորուստ մը, այնքան անփոխարինելի: Անձին կորուստը: Կրնա՞ք երեւակայել վիշտը արծիւի մը՝ որ կորսնցուցեր է իր բարձրասլաց թռիչքը. նոյնն է կորուստը կամ տոյժը անձի մը՝ որ նիւթի պաշտամունքին է նուիրուած. այլ եւս ո՛չ մէկ բարձրացում, ո՛չ մէկ ներշնչում, ո՛չ մէկ տեսիլ: Մութ ու անհորիզոն քարայր մ'է «աշխարհ ամենայն» ուր կը բանտարկուի այդ նիւթին հետ շղթայակապուած «անձը», թշուա՛ռ պատանդը: Ի՞նչ փրկանք կրնայ տալ մարդ՝ ազատագրելու համար այդ պատանդը:

Անձը ոչ միայն համադրութիւնն է անհատական բոլոր ընդունակութեանց, այլ նաեւ ընդունարանն ու մշակատեղին է ընկերային տարրին: Առանց ասոր ցնորք մը պիտի ըլլար նոյն իսկ «անձ»ին գոյութիւնը: Անհատական ընդունակութիւններն անգամ կուտակոււմ մը չե՞ն բազմադարեան եւ բազմազան ա՛յլ ընդունակութեանց՝ զորս անցող անհատներ կամ սերունդներ, տոկոսաբեր ջանքերով, կը կտակեն եկող անհատներուն: Ներկայի անհատը անցեալի ընկերութիւնն է եւ ապագայի անհատին մէջ ներկայի — այն ատեն անցեալի — ընկերութեան մէկ մասը պիտի ըլլայ:

Հաւաքականութեան բնագոյրը շատ խոր եւ անարմատախելի է մեր անձին մէջ: Անհատ մը առանձին երբ կը խորհի՝ կ'ըսէ. «Մենք կը խորհինք». երբ կը խօսի՝ կ'ըսէ. «Մենք կը խօսինք». երբ կը գործէ՝ կ'ըսէ. «Մենք կը գործենք»: Միակին մէջ յագումը, «ես»ին մէջ «մենք»ը կը տեսնէ կամ կ'զգայ ան: Չանց ընելով այն ամբարտաւան շեշտը, որով եւր մենքով եւ երբեմն ալ մենքը ետով կը պզտիկցնէ, բովանդակալից

գեղեցկութիւն մը կայ մենքով ընդլայնուած ու արտայայտուած «անձ»ին մէջ: Բարոյական բարձր սկզբունքներէն մէկն է մենքին — հաւաքականութեան — մէջ ընկլուզուած, ձուլուած, «կորսուած» տեսնել եւր, անհատը: Այս կորուստը իրականութեան մէջ շահ մ'է:

Այսպէս ըմբռնուած «անձ»ին իրական, արդար եւ անյափշտակելի շահը անձնորոշացութեան մէջ է: Այս անձնորոշացութիւնը կ'ենթադրէ ամէն բանէ առաջ հոգու կորովի արիւթիւն՝ յաղթական դուրս գալու փորքոգիւթեան բոլոր բնագդական փորձութիւններէն: «Գերազանց գիտութիւն» մը կայ, գաղափարական բարձրութիւն մը՝ որուն հասնելու համար պէտք է զոհել անձին հետ կապ ունեցող ամէն կարծեցեալ առաւելութիւն: Զոհողութեան այս ոգին, որ «մարմնի վստահութիւն», ցնորական անբարտաւանութիւն ներշնչող անձնական ամէն առերեւոյթ շնորհք ու յատկութիւն «կղկղանք» իսկ համարելու աստիճան կ'իմաստնանայ, անհրաժեշտութիւն է՝ կարենալ շահելու համար ճշմարիտ մեծութիւնը, «գանձելու բարի հիմը»՝ անոր վրայ կառուցանելու համար, ապագային, «ճշմարիտ կեանքը»՝ յաւիտենութեամբ օժտուած: Ի՞նչ է, արդարեւ, տիրողոս մը, աստիճան մը, արիւնը, որոնցմով «անձ»ը կը ճոխանայ եւ կ'ստանայ առանձնայատուկ դրոշմ: Ի՞նչ է իսկապէս արժէքն այդ ճոխութեան՝ որ կեանքի միութիւնը կը քակտէ, անոր բարոյական հիմը խախտելով: Ի՞նչ կ'արժէ արտաքինայարդար պերճանքներով եւ սնամիտ անուանումներով կերպարանափոխուած «անձ» մը՝ որուն մէջ կը պակսի «ամէնուն ծառայելու» ազատ ու բարձր ոգին, «ամէնուն հետ ամէն բան ըլլալ»ու լայնախոհ խոնարհամտութիւնը՝ «շատերը շահելու» կամ գոնէ «ոմանք ապրեցնելու», երջանկացնելու համար:

Անձնուրացութիւնը, այսպէս կ'ենթադրէ նաեւ խոր ու գործօն գիտակցութիւն կեանքի բարձրագոյն կոչումին՝ ձգտելու հոգու բիրեղացման եւ բարոյական մեծագոյն արժէքներու, իրական գեղեցկութիւններու ճշգրիտ գնահատման: Տգիտութիւնը, հպարտութիւնը, ծուլութիւնը, պատեհապաշտութիւնը, նիւթապաշտութիւնը եւն եւն, որոնցմով տգեղօրէն կը թանձրանայ հոգին՝ կազմելով կորուստի անյատակ անդունդին նայող խելակորոյս «անձը», ամէնամեծ խոչընդոտներն են՝ տեսնելու եւ գնահատելու այդ արժէքներն ու գեղեցկութիւնները: Քիչ չեն, աւա՛ղ, անոնք՝ որոնց զգայապաշտ աչքերը հսկայ տաճարներու գեղակերտ «քարեր»ուն յառած հիացիկ, անկարող են նշմարելու իսկ ամբողջ կեանքի մը հստակօր «երկու լուսաներ»ու արժէքը: Գանձանակի մէջ նետուած եւ միայն մէկ աչքէ չփրկած այդ «նաքարակիտը» կենդանի մէկ խորհուրդն է նոյնպէս անձնուրացութեան՝ որ չբաւոր այրիի մը կ'ապահովէ մեծագոյն շահը: Բացարձակ հրաժարում բիրտ ու կաշկանդիչ ամէն կապանքէ եւ բոլորամատոյց նուիրում կեանքն արժեցնող բարձրագոյն յարացոյցի մը, — ահա՛ լրումը այդ սրբազնասուրբ խորհուրդին:

Ինչ որ, ուրեմն, չենք կրնար փոխանակել նիւթական որ եւ է հարստութեան, «ամենայն աշխարհի» հետ, այդ՝ անձնուրաց Եսն է, կամ գաղափարական գեղեցկութեան մը ներշնչումներով վերացած, ներքին վսեմ ապրումներու մէջ խորասուզուած՝ «կորսուած» Անձը: Դժուար է, «աշխարհի որդիներ»ուն համար, երեւակայել իսկ սրտի այն խաղաղաւէտ ու երանաւէտ գոհունակութիւնը՝ զոր այդպիսի «անձ» մը, թէ իսկ երբեմն «մահուան չափ տրտում», կը գտնէ այդ

կորուստին մէջ, աւելի ճիշտ՝ խորապէս կ'զգայ այդ գիւտին մէջ, երբ մանաւանդ կը գիտնայ որ մը իր արիւնոտ խաչին վրայէն քաղցրօրէն աւանդել իր հոգին տիեզերական Հօր մը ձեռքը: Անգերագանցելի եւ անփոխարինելի շահը՝ զոր «լոյսի որդիները», ամէն նախապաշարումէ գերծ պայծառ գիտակցութիւնները միայն կրնան ձեռք բերել:

*
*
*

Ի՞նչ է բարոյական արժէքը քաղաքակրթութեան նիւթական հսկայ նուաճումներուն, ի՞նչ շահ բերած են անոնք մեր անձին, մեր հոգուն եւ ի՞նչ է անոնց պատճառած զեանը: Գուցէ ներկայիս ի վիճակի չենք ճշգրտօրէն եւ արժանաւորապէս գնահատելու թէ՛ շահը եւ թէ՛ վնասը: Կարելի է միայն անվարան ու ցաւով հաստատել թէ մարդիկ այսօր աւելի քան երբեք հետամուտ են շահելու բովանդակ աշխարհը, անփոյթ որ ատով իրենց «անձը» կը կորսնցնեն կամ կը տուժն: Այսօր աւելի շատ կուռքեր ունինք՝ որոնց կը զոհենք մեր լաւագոյնը, քան «աստուածներ»՝ որոնք լեցուած ըլլան իսկապէս աստուածային ներշնչումներով, «Աստծու խօսքով» եւ նուիրուած՝ ճշմարտութեան սուրբ պաշտամունքին:

Այս անցողակի տխուր իրողութիւնը, սակայն չը կրնար ջնջել մեր հաւատքը թէ բարոյական մաքուր ըմբռնումներու վերջնական ու տիեզերական յաղթանակը ապահովուած է՝ մեզ համար անչափելի եւ Աստծու համար չափուած ժամանակի մը ընթացքին, այսօրուայ եւ վաղուայ անձնուրաց ընտրեալներու անդուլ ու յարաճուն ջանքերու շնորհիւ:

Իհնչէս սրտագին պիտի ըղծար այս գրիչը որ
Աշխարհ երանութիւնն ունենար իւրաքանչիւր անհա-
տի, «անծի» մէջ տեսնելու այդպիսի ընտրեալներէն
մէկը:

(1925 Սպտմբ. 17ին Ղալաթիոյ Ս.
Հուսաւորիչ եկեղեցւոյն մէջ խօսուած)

ԻԲ.

ՄԵՎ ՏՕԴ ԵՒ ՄԵՎ ՏՈՎԻԻ

ԱՐՄԻ ԽՈՐԵՐԵՆ
ՄԱՐԴԿԱՒԹԵՆ ՏԵՐ ԽՕՒՔ

ԻԲ.

ՄԵԿ ՏՕՄ ԵՒ ՄԵԿ ՏՈՎԻԻ

Աոր ժամանակներու յատուկ թիւրիմացութիւն մը, հին արժէքներու սխալ վերագնահատութեամբ, աւետարանական «հօտ» բացատրութեան մէջ, աշխարհի նկարագիւր. կը սիրէ տեսնել ոչխարային անհոգի մը կամ անբանութիւն մը՝ զոր «հոգեւոր հովիւներ» կը ջանան օգտագործել չարաշահութեամբ: Կան խակալ կարծիքներով նախապաշարուած ու կուրացած մտքի յաճախդէպ մոլորանքն է այս, զոր անթափանց կարծրասրտութիւն մը կը դարձնէ անգիշտ: Կայ նաեւ հոգու մշտնջին տարտամութիւն մը, նոր ճշմարտութիւններու յաճախ անմեղ՝ այլ չյագեցած ծարաւի մը արդիւնք, որ իրերուն եւ իրողութիւններուն յստակատեսութիւնը կ'ընէ անկարելի: Անկեղծ հոգիներ, գոհ-հիկ իրականութիւններու հանդէպ գայթակղած, անկարող կ'ըլլան պահել իրենց պաղարիւնը՝ ցեխին մէջ փայլող աղամանդը տեսնելու: Այդպիսի աղամանդ մ'է «հօտի» պատկերը: Եւ վերեւ ակնարկուած թիւրիմացութիւնը կը մնայ անըմբռնելի, երբ Եկեղեցին, աւետարանական ոգուն համաձայն, այդ «հօտը» կ'որակէ «բանաւոր»:

«Բանաւոր հօտը» կ'ենթադրէ հաւաքական անհա-

սականութիւն մը՝ զոր կ'առաջնորդէ բանականութիւնը (raison) կամ ողջմտութիւնը: Հոն տեղ չունի կամագուրկ բնազդականութիւնը, զոր հովուական ցուպ մը՝ կախարդական շարժումներով՝ կարենայ վարել ըստ հաճոյս: Հակառակ իրողութիւններ, որոնց ականատես կ'ըլլանք միշտ ընկերային կեանքի ամէն մարզի մէջ, չեն զօրեր ժխտելու այս ճշմարտութիւնը:

Յարացուցական (idéal) կատարելութիւն մը լուսաշտարակն է այդ հօտին. անոր կ'ուղղուին իր հոգեկան ու իմացական բոլոր կարողութիւնները: Ան իր շողարծակ ներշնչարանն է, ուր մարգարէական պայծառ ներհայեցութեամբ մը կը տեսնէ՝ նիւթին բոլոր պատահական գեղեցկութիւններու ընդմէջէն՝ ամէն բանի ոգին, տիեզերական խորհուրդը: Ո՛վ պիտի յանդերձնէր առանց կարեկցելի շլակնութեան, ցնորակոծ երազատեսութեան մը հետ շփոթել հոգու այս հզօր տեսլապաշտութիւնը՝ որով օժտուած են նոյն իսկ լուսադարու մեծ առաքեալներէն շատեր: Ի՞նչ պիտի արժէր աշխարհ առանց իր անհասանելի երկնքին՝ ուսկից ամէնէն կենսատու շողերը եւ կազդուրիչ ցօղերը կը կաթին գտնելու եւ ստեղծագործելու տենչովն ու խանդովը վառուած մեր հոգիներուն մէջ:

«Բանաւոր հօտը» պարզ «ամբոխ» մը չէ: Ամբոխ մը մարդկային խառնիխառն շեղջակոյտ մ'է, առանց որոշ դիմագծութեան եւ զուրկ գիտակից անհատականութեան մը ինքնատիպ դրոշմէն: Ուժեղ իմացականութիւններ, օժտուած գործելու անսպառ կորովով եւ անընկճելի կամքով, հեղինակութեան անդիմադրելի ազդեցութեամբ եւ հմայքով, կը վարեն այդ ակրիւզ: Մոգական բարսմունք մը կը դառնայ վերեւ ականաբլուած հովուական ցուպը, որով այս «անբոխախառնը»,

— հեռու այս գրչէն նախատական առումը, — ճարտարութիւնը կ'ունենան յաճախ այդ ամբոխը վերածելու իսկապէս ոչխարային հօտի մը: Այդ հօտը իր խեթկիչ եղջիւրները կ'ունենայ, իր անանդրադարձ ոստումները կամ ոստոստումները, իր խօլական համախուժումներն ու գահավիժումները, համաձայն գաւազանի ազդարար ճօճումներուն: Այս ամբոխը չունի իր սեփական աչքը. չգիտեր թէ ո՛ւր կ'երթայ: Դժուար չէ որ ան թեթեւօրէն ու անդեղեւ քանդէ այսօր՝ ինչ որ շինած էր երէկ: Հայհոյութիւնն ու օրհնութիւնը այնչափ հեռու են իրարմէ՝ որչափ բերնի մը զոյգ շըրթները մէկմէկէ: Ո՛չ մէկ կշիռ, ո՛չ մէկ չափ: Գռնհիկն ու վսեմը հաւասարապէս կրնան շարժել ամբոխին հոգին, խրելով զայն ցեխին անյատակ անդունդը կամ հանելով զայն դէպի լուսեղէն բարձունքը:

Առանց վշտի չենք հաստատեր թէ «հոգեւոր հովիւներն» ալ գերծ չեն եղած միշտ, աւա՛ղ, այն հիւլանդագին փորձութենէն՝ որ «բանաւոր հօտ»ին մէջ կ'ուզէ տեսնել բանազուրկ ու անկամք էակներու շահագործելի խումբ մը, կամ «խաժամուժ ամբոխ մը»՝ արժանի «նզովքի», արհամարհանքի: Ո՛վ կրնայ պընդել առանց կարմրելու, թէ այսպիսի հովիւի մը պարտականութիւնը չէ, ընդհակառակը, տօգոյն մեծ «ամբոխ»էն դուրս բերել իր որոշ դիմագիծն ունեցող «փոքրիկ հօտը», սրինգի մը հոգեզմայլ գեղգեղանքներով առաջնորդելով զայն մաքուր համակենցաղի մը երանաւէտ մակադատեղին:

Կասկած չիկայ թէ մարդկային որ եւ է հաւաքականութիւն կը կորսնցնէ եւ պարսաւոր հ կորսնցնել զինք բաղկացնող անձնական անհատականութենէն շատ բան: Ինչ որ առաւելութիւն մ'է մէկ անձի հա-

մար՝ կրնայ՝ վնաս դառնալ երկուքի համար: Մէկը, հակառակ իր բուռն բաղձանքին, պիտի չհամարձակի բարձրածայն երգել հոն՝ ուր ուրիշներ կը կարդան լուիկ ու կը խորհրդածեն: Անձնական նախասիրութիւնները կը չքանան հոն՝ ուր հասարակաց պարտականութիւն մը տարբեր պահանջումներով կը ծանրանայ տարբեր բերումներով տրամադրուած անհատներուն վրայ: Ասով կը բացատրուին մարդկութեան մեծ ռահվիրաներուն ծայրագոյն զոհողութիւնները եւ կը հնարաւորուին ընկերային-բաղադրութեան հսկայ յառաջդիմութիւնները: Ընկերային ներդաշնակութիւնը, որուն վրայ կը հիմնուի ընդհանրական ճշմարիտ բարոյականը, կ'իրականանայ միայն ու միայն անանձնական հաւաքականութեան մը մէջ:

«Բանաւոր հօտը» այսպիսի գաղափարական հաւաքականութիւն մ'է, որ սակայն չփխտեր անհատական գիտակցութիւններու արժէքն ու անձնական արժանիքներու կշիռը: Ստրկական հետեւողութենէ մը վեր՝ ան ունի ազատական ոգին, գիտակցօրէն իւրացւած ամէնուն կողմէ, իբրեւ ստուգաչափ իր որդեգրւած մեծ սկզբունքներու գնահատման: Տարակարծութիւններն իսկ ոչինչով կը խանգարեն իր ներքին սերտ յարակցութիւնը եւ, ընդհակառակը, իրենց հանդարտ կամ բուռն իրերաբախումներէն դուրս կը բերեն անձկագին անկեղծութեամբ խուզարկուած ճշմարտութիւնները: Վասնզի այս հաւաքականութիւնը չսիրեր լճացումը, որ կրնայ խեղդել ու փճացնել յառաջդիմական ամէն գեղեցիկ սերմ:

Ի՞նչ հանգիստութիւն կարելի է գտնել, սակայն, բանական մարդուն եւ անբան կենդանիին (ոչխարին) միջեւ: Ո՞վ պիտի դժուարէր գնահատել սրտագրաւ բա-

նաստեղծականութիւնը այդ բաղդատութեան՝ որով գերազանցօրէն «գլխած» ու խորաթափանց հոգի մը յանձին Յիսուսի՝ «ամբոխ»ին մէջ տեսեր է «առանց հովիւի ցրուած ոչխարներ»: Անմեղութիւն, հաւատարմութիւն, հնազանդութիւն, դիւրնտելութիւն, համակենցաղասիրութիւն, — ասո՛նք են ահա նկարագրի այն գլխաւոր եւ հասարակաց գիծերը՝ որոնցմով անբան հօտն ու «բանաւոր հօտը» կը նոյնանան իրարու. միայն թէ ինչ որ առաջինը կ'ընէ բնագդաբար եւ անանդադարձօրէն՝ երկրորդը կ'ընէ, ասակ եւ պարտաւոր է ընդ գիտակցաբար եւ խորհրդօրէն: Հարկ կա՞յ բացատրել հմայքը այն պատկառազգու բարձրութեան՝ ուսկից բերեղացած հոգի մը կը դիտէ աշխարհի բոլոր փորձողութիւնները, զերծ մնալով որ եւ է մեղանչումն եւ, կա՞մ որպէս փոխադարձութիւն կա՞մ որպէս սրտի զգարանք, ուրիշի վնասելու փորձութենէն: Ո՞ր պիտի զգարանք, ուրիշի վնասելու փորձութենէն: Ո՞ր պիտի մնար պատուի զգացումը, որ մեր բարոյական կառուցուածքի հիմնաքարն է, եթէ փոխադարձ վստահութեան մը ամուր կապը մեզ չներշնչէր «անտարակոյս հաւատքը»: Եւ այս հաւատքը չէ՞ որ հաւաքականութեան կուտայ իր ողնասիւնը՝ կարգապահութեան ոգին, ուրիշ խօսքով՝ հնազանդելու սովորաւ առաքիռօգին, ուրիշ խօսքով՝ հնազանդութիւն Օրէնքի մը՝ որուն մէջ նութիւնը: Հնազանդութիւն Օրէնքի մը՝ որուն մէջ նութիւնը: Հնաքականութեան իրական խտացած ըլլայ իր իսկ՝ հաւաքականութեան իրական շահը եւ որ ունենայ նուիրագործումը այդ հաւաքականութիւնը կազմող բոլոր մաքուր խիղճերու հաւանութեան: Նկարագրի այս գիծերը կը զօրացնեն նաեւ ընկերահաշտիկ ոգին անհատին մէջ՝ որ շուտով եւ առանց դժուարութեան կը մօտենայ ու կ'ընտելանայ հաւաքական կեանքին:

Հասարակաց է նաեւ մոլորանքի փորձութիւնը,

հետեւաբար եւ առաջնորդուելու եւ պաշտպանուելու պէտքը: Ո՞վ կրնայ դիտել, առանց ցաւակից խանդաղատանքի, հօտէն հեռացած «մոլորեալ ոչխարի» եւ հայրենի տունը լքած «անառակ որդի»ի ա՛յնքան սըրտաշարժ գոյգ պատկերները քով քովի:

Ականատես չե՞նք յաճախ, բար անտարբերութեամբ եւ քիչ անգամ հոգեհալ կսկծանքով, մարդկային Հօտի ցրուածութեան, որ բնական հետեւանքն է բարոյական մերթ միամիտ եւ մերթ յամառ ունկնախցութեան՝ «բարի հովիւ»ին ծային հանդէպ: Շնորհքներու—կոչումի եւ ձիրքերու—բազմազանութեան մէջ, որ անհրաժեշտ պայմանն է կեանքի քնարական ներդաշնակութեան եւ ճշմարիտ գեղեցկութեան, Հոգու նույնութիւն մը կայ: Այս ճշմարտութեան ուրացումը կամ անգիտութիւնը կ'ստեղծէ բարոյական այն ցրուածութիւնը՝ որով մէկը միւսին կ'ըլլայ «խուժ» կամ «դուժ»: Ա՛յ լեզուները զիրար չե՛ն հասկնար, սրտերը զիրար չե՛ն զգար, մտքերը զիրար չե՛ն խորհիր, հորինները զիրար չե՛ն շնչեր: Ո՛չ մէկ ներդաշնակութիւն, ուր աստուածային հաշտարար ոգին իր դրոշմը դրած ըլլայ: Բանն ու իմացականութիւնը տեղի կուտան անբանութեան եւ բնագդին, որոնք մարդուն մէջ կը դառնան ա՛յնքան մոլորական՝ որքան անմոլոր են անասունին մէջ: Ո՞ր արգահասելի ցրուածութիւն՝ որուն հետեւանքն է անխուսափելի կորուստը: Եւ ո՞վ պիտի ըլլայ այսպիսի ցրուած հօտի մը հովիւը:

*
* *

Հօտ մը, ինչ որ ալ ըլլայ, կարօտ է հովիւի: Բայց կան ճշմարիտ հովիւներ, կան նաեւ վարձկաններ: Ճշմարիտ հովիւի մը նկարագիրի յատկանշական գծերն

են՝ բարութիւն, իմաստութիւն, արիութիւն, անձնութիւն, անշահախնդրութիւն, մէկ խօսքով՝ մարդկային բոլոր առաքինութիւնները, գեղեցկօրէն խտացած մեր հին լեզուի «ֆաջ» բառին մէջ: «Քաջ հովիւ» մը կարելի է ըսել թէ այն բարձր անհատականութիւնն է՝ որուն մէջ աստուածային ստեղծագործ մեծ «Ոգին» կ'երկնէ ու կը մարմնացնէ «Աստծու Որդին» եւ «Մարդու Որդին» միանգամայն: Առանց այս հրաշալի եւ իրական խառնուրդին ո՛չ մէկ հովիւ պիտի կրնար ճանչնալ իր հօտը եւ ճանցցուիլ անկէ. պայման՝ որ անհրաժեշտ է ստեղծելու փրկարար միութիւնը հօտին եւ հովիւին միջեւ: Այդ անհատականութիւնը անանձնական ալ է, ըլլալով մարմնացումը կամ տաճարացումը Գաղափարի մը՝ որ տարերային մահէն վեր է, որ յանխտենական է:

Քաջ հովիւին հակապատկերն է «վարձկանը»: Ասիկա մտահոգուած է ոչ թէ հօտին օգուտով՝ այլ իր իսկ շահերով (համբաւ, փառք, նիւթական ճոխութիւն եւլն.): Վարձկանին մէջ կը պակսի սէրը հօտին՝ որ իրը չէ, կոչումի եւ պարտականութեան գիտակցութիւնը, պատասխանատուութեան զգացումը, նուիրումի եւ զոհաբերումի գաղափարը: Գաղափարական ո՛չ մէկ բարձրութիւն, ո՛չ մէկ խորութիւն՝ ուսկից ծորին կամ բխին կեանքի ամէնէն աստուածային, բայց նաեւ ամէնէն մարդկային ներշնչումները. ներշնչումներ՝ որոնք մղեն հոգին, տիեզերական գոյամարտին մէջ, դիւցազնական խիզախումներու: Ընդհակառակը, հօտին սպառնացող վտանգը վարձկանին մէջ կ'արթնցնէ փոքրոգի անձնասիրութիւնը եւ կ'առաջնորդէ զինք վեհերոտ ու ապիրատ դասալքութեան:

Հօտին թշնամին «գայլն» է, որ օգտուելով վարձկանի «անփութութենէն» ու «փախուստէն» կը յար-

ձակի ոչխարներուն վրայ, «կը յափշտակէ զանոնք ու կը ցրուէ»: Եւ այդ «գայլը» ռըքան անողոր է մանաւանդ «բանաւոր հօտին» հանդէպ, ինքն ալ ըլլալով անբանացունը բանասխանութեան: «Գայլ» մը կայ, արդարեւ, այն բոլոր յողի բնագիւտներուն, այն բոլոր անասնական կիրքերուն մէջ՝ որոնք անգուսպ կատաղութեամբ կը խոյանան հօտին վրայ, երբ խանգարւած է բանականութեան կշիռը եւ պակսած արժանաւոր, «բաջ հովիւ»ներու թիւը: Հաւատքի տկարութիւնը, յոյսի նուազումը, սիրոյ այլալուծումը, վսեմ ներշնչումներու ցաւքումը, բազմապիսի մոլութեանց հրապոյրը, ասոնք բոլորը մեծ Գայլին — չարութեան Ոգուն — մէկ մէկ սուր ճիրաններն են կամ թունալից ժանիքները՝ որոնք կը խածատեն, կը յօշոտեն անպաշտպան հօտը եւ կը ցրուեն:

«Բաջ հովիւ» կը ճանչնայ իր հօտը, անոր նկարագիրն ու բարքը, անոր զգացումներն ու խորհուրդները, անոր իղծերն ու յոյսերը, անոր ընդունակութիւններն ու հակումները, անոր փորձութիւններն ու պահանջները, անոր օգուտն ու վնասը, անոր ուրախութիւններն ու վիշտերը, անոր հոգին՝ իր բովանդակ խորութեանը, լայնութեանը եւ բարձրութեանը մէջ: Այս ծանօթութիւնը, որ ծայրագոյն նուիրումի ոգիէն բխած երկնային ներշնչումի մը պտուղն է, ա՛լ աւելի կը բերեղացնէ հոգին՝ դարձնելով զայն անխարդախ ցոյարանը մեծագոյն ճշմարտութիւններու: Եւ ստուգել «բաջ հովիւ» իր կիսմէջը կը դնէ հօտին փրկութեանը համար, իր անձը կը զոհէ «վասն բազմաց»: Ան կը փնտռէ իր ոչխարները, հաւաքելու համար «մէգի եւ մառախուղի» հետեւանքով ցրուածները, առաջնորդելու զանոնք արդարութեան ճամբաներէն», «իրա-

ւունքով» հովաւելու, առածելու զանոնք «բարձր լեւներու պարարտ ու դալարաշատ արօտներուն մէջ» եւ հոն հանգչեցնելու զանոնք «խաղաղաւէտ ջրերու մօտ» եւ «գրգալի մակաղատեղիներու մէջ»: Ան կը փնտռէ «կորսուածը», կը դարձնէ «մոլորածը», կը կապէ «կորսուածը» եւ կը զօրացնէ «տկարացածը»: Ան իր բովանդակ կեանքովը երանատուր օրհնութիւնն է իր հօտին:

«Գաւիթը» ուր «բարի հովիւ» կը համախմբէ իր ոչխարները, աստուածային եւ յարացուցական Տաճարն է ճշմարտութեան. ուրիշ խօսքով, քառյալիսն այն մեծ ու ընդհանրական եկեղեցին է (հաւաքականութիւնը)՝ ու միտքեան հրեղէն ձուլարանը կ'ըլլայ անբողջ մատրիքեան: Այդ գաւիթը մէկ է բացարձակապէս, մէկ ըլլալով նաեւ ճշմարտութիւնը: Գաւիթէն դուրս մնացողները հօտին ցրուած ու մոլորած ոչխարներն են միայն եւ ո՛չ թէ առանձին հօտեր՝ իրենց սեփական գաւիթներով: Հին ու նոր տկարամտութիւններ, երեկուայ ու այսօրուայ թերահաւատութիւններ, անցեալի եւ ներկայի տգէտ մոլեռանդութիւններ այդ Գաւիթէն դուրս հանած, ցրուած ու մոլորեցուցած են բազմամիլիոն ոչխարներ: Բի՛ջ է թիւը այն հովիւներուն՝ որոնք «իրենք զիրենք կ'արածեն ու կը բուծանեն», ոչխարներուն «կաթը կուտեն, բուրդը կը հագնեն», ոչխարներուն «կաթը կուտեն», անփոյթ մնալով բացարձակապէս հօտի բարօրութեան վերաբերմամբ: Ահա թէ ինչո՞ւ «աշխարհի չորս կողմը ցիրուցան» կը կը տեսնենք այն հօտը՝ որուն անունով պարծիլ ու յօխորտալ շատ լաւ գիտեն իրենց թեթեւ խղճովը սնանկացած կեղծ հովիւներ:

«Բաջ հովիւ»ը սակայն, այդ ցրուածներն ալ պիտի

բերէ եւ մտցնէ նոյն Գաւիթէ ներս: Այս համախորմ-
բումը, բարոյական ամուր ու անբակտելի միութեան
մը վրայ հիմնուած, կեանքի անհրաժեշտ պայմանն է:
Մարդկութիւնն ինքն իսկ կը կրէ աստուածային միա-
բար շունչին խոր ու անկեղծ կնիքը:

Աւելորդ է ըսել թէ Գաւիթը, որուն ակնարկե-
ցինք, այս կամ այն եկեղեցին, կրօնական այս կամ
այն համայնքը չէ, այլ այդ եկեղեցիներէն ու այդ հա-
մայնքներէն շնորհալոյսն առնուողն դառն է: Այսպէս
մենք կուգանք մեր նիւթի եզրակացութեան:

«Մէկ ՀՕՏ եւ Մէկ ՀՈՎԻԻ», — ա՛յս է այն վսեմ
եւ իրագործելի յարացոյցը՝ որուն պէտք է ձգտի բո-
վանդակ մարդկութիւնն անխտիր: Ըսինք՝ իրագործելի,
վասնզի արիւնի, լեզուի, դաւանանքի, պաշտամունքի
եւ ծէսի զանազանութիւնները, հրաշալի՝ ծիածանում
միակ Արեգակի մը արփագեղ հառաքայթումին, —
ոչինչով կրնան խանգարել այդ միութիւնը: Ճշմար-
տութեան սերմը Մէրն իսկ է՝ որ երկար ու աննշա-
րելի երկունքով մը կը պտղաբերէ Տիեզերական եղբայ-
րութիւնը (մէկ հօտ եւ մէկ հովիւ): Այս Մէրը վեր է
ամէն չքոտի նկատումէ՝ որ հոգու տեսութեան հորի-
զոնը կը սեղմէ ու կը սահմանափակէ: Այս Մէրը հո-
րիզոն իսկ չունի, հորիզոնն ինքնին ըլլալով ակնապատ-
րանք մը՝ հետեւանք մեր աչքի լոյսի՝ անհունն ընդ-
գըրկելու անընդունակութեան: Ո՛վ կրնայ երկմտիլ սի-
րոյ անսահմանութեան՝ առանց տարակուսելու միջոցի
անեզրութեան վրայ, ուր տիեզերքն ու մարդկային
սիրտը իրենց խորհրդաւոր երեւոյթներն ու կրկնեցողութե-
անքը կը պարզեն իրենց անվերջ ու երկնագեղ արշա-
լոյսներով ու վերջալոյսներով: Ո՛ր այս Մէրը, ի՛նչպէս
ան պիտի կրնար հրաշակելու այն տիպար «Դրախ-

տը»՝ զոր մարդկային ապիկար երեւակայութիւնը «հա-
զար ու մէկ գիշերներ» ու ցնորքներուն հետ միայն գի-
տէ շփոթել: Եւ այդ ապիկարութեան ամօթը ահա մեր
ամէնուս շրթներուն վրայ՝ հեգնանքի ու ծաղրի ծի-
ծաղի մը մէջ: Ափսո՛ս որ ո՛չ մէկ փիլիսոփայութիւն,
ո՛չ մէկ աստուածաբանութիւն եւ ո՛չ մէկ գիտութիւն
լրջամիտ իմաստութիւնն են ունեցել կարծես այդ ծի-
ծաղի ժահրածաղիկը խամրեցնելու, հնարաւորելու հա-
մար անտես այլ իրական աստղերուն լուսաժպիտ փըթ-
թումը մեր հոգիներուն մէջ: Միտքը հրթիռի մը նման,
հակառակ իր երկնապացիկ թափառումներուն կամ
ոստոստումներուն, կը ցնդի վերջապէս աննպատակ,
իր շուրջը շաղ տալով միայն կայծերու վաղանցիկ տա-
րափ մը: Եւ սակայն մտքի կոչումը այդ չէ: Ան Սիրոյ
մէջ միայն կրնայ արժեցնել ինչ որ «աստուածեղէն
հուրն» է իր էութեան:

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԵՂԲԱՅՐՈՒԹՅՈՒՆ.—Այս միութիւնը
կ'իրականանայ, անպայման կ'իրականանայ սրտերուն
մէջ, բարի դիտաւորութեանց մէջ, Աստծու եւ մար-
դոց, ճշմարտութեան եւ Արդարութեան բոլորանուէր
ծառայութեան մէջ: Այս հաստատունն հիմին վրայ
միայն կարելի է կառուցանել նաեւ թոյր եկեղեցիներ-
ու միտքեան մեծ գաղափարը, գերծ առեկն փն ու կոյր
յառակնութեան: Այդ եղբայրութիւնը չկրնար ունենալ որ
եւ է պիտակ, որ եւ է նուիրագործում՝ որ ինքնին ժըխ-
տումն ըլլայ եւ «ուղղախառութեան», եւ «Տիեզերակա-
նութեան», եւ մանաւանդ աստուծային նկատագրին:
Այս նկարագիրը կը քնշէ առեկն գիծ ու դրոշմ՝ որ մարդ-
կային է, որ արուեստական է. ուրիշ խօսքով, ան կը
համադրէ զանոնք, անխառն ներդաշնակութեամբ մը,
միակ անունի մը եւ միակ դրօշի մը տակ. Մէկ ՀՕՏ
76—Կրօնաբարոյական եւ Ընկերային Շողակաթութիւններ

ԵՒ ՄԷԿ ՀՈՎԻԻ: Երուսաղէմ թէ Անտիոք, Բիւզանդիոն թէ Աղեքսանդրիա, Էջմիածին թէ Հռովմ, ամէն աթոռ եւ բովանդակ մեր երկիրը կը կազմեն միակ ԳԱԽԻԹԸ՝ ամբողջ մարդկային Հօտին: Պետրոս թէ Թադէոս, Մարկոս թէ Յովհաննէս, Պօղոս թէ Ապօղոս եւ դեռ ուրիշներ՝ զորս գուցէ աշխարհ չհասնէնար տակաւին ըստ արժանւոյն եւ որոնց, ինչպէս առաջիններուն մէջ յայտնուած կամ ծածկուած է աստուածային Սէրը, եղեր են առաքելները «միակ», «քաջ» ու «բարի» ՀՈՎԻԻԻՆ, լեցուած անոր ճիշդեւածաւաղ միակ Հոգիով: Քրիստոնեայ թէ ոչ-քրիստոնեայ — բառին սովորական առումով —, եւրոպացի թէ ոչ-եւրոպացի, սպիտակ թէ սեւ, գեղին թէ կարմիր, բոլորը, բոլորը անխտիր «ՈՁԽԱՐՆԵՐՆ» են այդ «բանաւոր Հօտին»:

Բայց այսօր դժբախտ մարդկութիւնն ունի՞ հոգիւի մեծ գաղափարը — աստուածային Սէրը — լիովին իրենց մէջ մարմնացնող «քաջ հովիւներ», «նախատիպարին հետեւող անծնդիր առաքեալներ ու առաջնորդներ» որոնք ընդունակութիւնն ու արիութիւնն ունենան իրենց բովանդակ կորովը սպառելու ՀԱՄԵՂ-ԲԱՅՐՈՒԹԵԱՆ ԵՐԱՆԱԻՏ ԵՒ ԱՆԱՆՈՒՆ ԳԱԽԻԹԷՆ ներս մտցնելու բոլոր ցրուածները, առանց «հաւատաքննական» «անզգամ» սեղմումներու. — օհ, այս գրիչը, որ իր սրտի հմլումներէն փորձեց քամել սա տկար շողակաթումները, ի՛ր իսկ խղճի թախծոտ ճենճերումներուն մէջ գլխիկոր՝ ո՛րքան ամօթապարտ կը գտնէ պատասխանը:

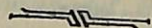
24 Սեպտեմբեր 1925ին

Հալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցուն մէջ
խօսուած քարոզին ընդլայնումը

ՀՇՏՈՒՄՆԵՐ

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
8	16	յառաճուն	յարաճուն
13	2	Ձեմ սիրեր	Ձեմ սիրեր
14	12	որ-երբեմն	որ, երբեմն
14	19	միթէ՞	մեթէ
15	19	նիւթապաշտիկ զուրկ է	նիւթապաշտիկ, զուրկ է
16	12	արտերը	սրտերը
16	1	ծածկատես երհայեցութիւնը	ծածկատես ներհայեցութիւնը
80	6	պատմութիւնը ուտայ	պատմութիւնը կուտայ
91	4	թաղաղութիւն	խաղաղութիւն
91	15	փոխադրժարար	փոխադարձարար
93	8	հաշտեցնէ	հաշտեցնէ
95	13	տհա ծայն մ'ալ	ահա ծայն մ'ալ
146	1	հասկացութեան	հասկացողութեան
170	8	Փրկիչ	Փրկիչ
170	12	Աստու	Աստծու
172	4	տնկուի	տնկուի
180	14	Աստծու	Աստծու
187	2	Որ ծիրանազգեստ	Ո՞ր ծիրանազգեստ
187	1	մի՛ մեղանչեր	մի՛ մեղանչեր
188	15	միտքը ընկերային	մեղքը ընկերային
209	6	անամիտ	անամէջ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Նպասակ	3
Նախաբան	5
Ա. Անժամօքը	13
Բ. Մարդկային սաճարը	25
Գ. «Բարի աշխարհն» ու «այս աշխարհը»	33
Դ. Կեանքի ընթերցումներ	41
Ե. Տիեզերական գոյանաբար (Կեանքը ինչպես որ է)	51
Զ. «Բարի պատերազմը» (Կեանքը ինչպես որ պիտի ըլլայ)	61
Է. Ո՞վ է գորաւորը	71
Ը. «Հին մարդը» եւ «նոր մարդը»	79
Թ. Խաղաղութիւնը	89
Ժ. Զշխարհի գիտութիւնը	99
ԺԱ. Դիտակցութիւնը եւ խղճմանքը	109
ԺԲ. Սիրտը եւ միտքը	119
ԺԳ. Կիւնը եւ մայրը	129
ԺԴ. Ազատարար ճշխարհութիւնը	141
ԺԵ. Հաւատքը եւ իր գործութիւնը	153
ԺԶ. Յոյսը եւ իր յոյսը	161
ԺԷ. Սերը եւ իր խաչը	169
ԺԸ. Եռադար փնարը	177
ԺԹ. Ներողականութեան դասը	185
Ի. Երբ ներելն է անհնար, չէ կարելի հայհոյել «Ա. Հոգին»	193
ԻԱ. Ի՞նչ կը շահինք եւ ի՞նչ կը տուժենք մեր կեանքին սեղ	201
ԻԲ. «Մեկ Հօտ եւ մեկ Հովիւ»	215

ՇԵՐՆԱԿԻՆ ՋԵՌԵԿԻՐ

ԱԶԻՄՈՒԹԻՒՆԱՅԵՐԸ

ՄԱՄԼՈՅ ՏԱԿ Է

ՆԱԿԵԿ.— Աշխարհաբարի վերածնունդ : Թարգմանիչը ջանք չէ խնայած պահելու Մրազան փերթոյին ներշնչման բոլորովին ինքնուրուշ ու անմահան ոգին ու ձեռք, յղացումն ու արուեստը : Ահա քե ինչո՞ւ ան զգուշացած է իր քարգեանութեան սաղ մեկնողական նկարագիր մը՝ որ անշուշտ անշի դիւրութեան ըրաւոր մեկնեղ՝ պիտի եղծեր անխուսափելիօրէն մտքի եւ հոգու այս արտաքինը ստեղծագործութեան Նաւեկեան հարազատ դրոշմը :

ՀԵՏՁՀԵՏԷ ՄԱՄՈՒԼԻՆ ՊԻՏԻ ՅԱՆՁՆՈՒԻՆ

ՄԱՐՈՒՆԱԴՈՒՆԶ.— 537 փոքրագիր էջերէ եւ 36 կրտսերներէ բաղկացած զանազան ներշնչումներ ու խորհրդածութիւններ Տարօն աշխարհին, 1913ին : Բովանդակութիւնը .— 1. Երեք կարողիկեները .— 2. Ուխտաւորները .— 3. Ոսկի-Որրանը .— 4. Դեռուներ .— 5. Տարօնի Պարտաւան .— 6. Մեր աստուածները երկ, այսօր եւ վաղը .— 7. Անահաւորութիւնը եւ անմահները .— 8. Արծուեթոյի Հայրիկը .— 9. Մեհեանեաններ .— 10. Անմահ մահկանացուն .— 11. Մեծը .— 12. Շուշան մը .— 13. Վարդ եւ փուշ .— 14. Խաչվիները .— 15. Ծերունի վանահայր .— 16. Թռչնիկն պտուար .— 17. Ռազմափորձը .— 18.

Ծափերն ու դեղերը. — 19. Արածանին. — 20. Լուսինն սալ. — 21. Սարեակները. — 22. Մշեցի մշակը. — 23. Հայ մարդը՝ Մշեցու մշակ. — 24. Հիւղակները. — 25. Դպրոցը. — 26. Կոռնկները. — 27. Բարձունքն ի վեր. — 28. Յովհաննէս-Մկրտիչ. — 29. Պատի դիւցազնունին. — 30. Լեռներու դիւցազներգութիւնը. — 31. Պատուհանին սոջեւ. — 32. Հայ վրձինը եւ «անկնայի բուրասանը». — 33. Սասունցիին կկրկացը. — 34. Չաղացն ու ջրիջլիկը. — 35. Հրաժեշտ. — 36. Գաւազանին գրոյցը:

ԸՆԵՐ ԲՐԵՒԷԳԼԻ. — 269 էջերէ եւ 57 կտորներէ բաղկացած զանազան մեծ ու փոքր փերուածներ:

ԷՃԻԲՐՇԻ ԼՈՅԱԸ. — Յիսուսի կեանքը, գործունեութիւնն ու քրոջութիւնները, վիպական-գրական ոճով պատմագրուած: Հեղինակը ջանացած է իր նիւթը մշակել համաձայն իր սրբազան աղբիւրի (=Աւետարանի) ներքին ու խոր արժեքին եւ աւետարանական-քաղկական սկզբունքները ընդշայնել: Յիսուսի սպրած կեանքէն բխած, փարիսայեական ծանր շեշտէ գերծ եւ անհասական ու ընկերային առողջ քաղկականի հետ հաշտ ոգիով ու ներշնչուներով: Մօտ 1000 էջերէ եւ 174 զրուիսներէ բաղկացած այս ձեռնարկին նպատակն է եղեր չափազանց քեթեւ ու անաւեջ գրականութեան մը հրապոյրէն տարուած երիտասարդութեան սիրելի ընծայել եւ օրինակելի հանդիսացնել կեանք մը՝ որուն աւետարանական պարզութիւնը դժբախտաբար կորսնցուցեր է իր հեղափոխ, ոչ միայն ջնորհեա հրապարակը. ողորդող

աշխարհիկ անբովանդակ նորոյթներու, այլ նաեւ այդ կեանքը մթազնոյ կրօնական խիստ անհարազատ պատկերացումներու:

ՃԱՇԱԿ ՏԵՅ ԻՆ ԲՆՈՒՐՈՅՑ ԸԿՂԵ ԸԿՎԵՐ-

ԹՈՒԹԵՆՆ. — Շուրջ 200 էջերէ բաղկացած այս փոքրիկ փորձը մաս առ մաս հրատարակուած է Ե. Գիւստոսի «Արեւ» քերթիւնէջ:

ԻՐԱՔՅԵԼԻ ԴԵՄՄՈՒԹԻՒՆԸ. — Շուրջ 300 էջերէ բաղկացած այս ձեռնարկը պատրաստուած է ֆենական ոգիով, հիմնուած նորագոյն ուսումնասիրութեանց տեւալներուն վրայ: Ան իբրեւ դասագիրք ծառայած է նախ Արեւաշու Դպրեխանին մէջ 1903-1904ին եւ ապա Սոյ Դպրանոցին մէջ 1906-1909ին:

9-11

13311-58

30126-42

ԳԻՆ 100 ՂՐՈՒՇ

ԱՐՏԱՍՏԱՀՄԱՆ 75 ՍԷՆԹ

դարա

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0161134

